М.АДЫШЕВ АТЫНДАГЫ ОШ ТЕХНОЛОГИЯЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

Кол жазма укугунда

УДК: 31:727.7:502(575.2)(043.3)

Ибайдуллаев Хайрулло Хабибуллаевич

МУЗЕЙ ӨЗГӨРҮЛМӨЛҮҮ КООМДОГУ СОЦИАЛДЫК ИНСТИТУТ КАТАРЫ

22.00.04 - социалдык түзүлүш, социалдык институттар жана процесстер

Социология илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденүүгө жазылган диссертация

Илимий жетекчи: Мендибаев Нуратбек -
социология илимдеринин доктору,
доцент.

Бишкек 2021

МАЗМУНУ

КИРИШҮҮ…………………………………………………………..….............3

I бап. Музейди социалдык институт катары изилдөөнүн теориялык-методологиялык негиздери

1.1. Музей социологиялык изилдөөнүн объектиси катары…………………...20
1.2. Музейди изилдөөдөгү социалдык мамиле...……..………………………..42
1.3. Музейдин социалдык институт катары өнүгүүсү…….……………………50
1-бөлүм боюнча тыянактар………………………..…………………………61

II бап. Жергиликтүү маданий мурасты сактоодо жана өнүктүрүүдөгү музейдин ролу

2.1. Аймактагы музейлердин өнүгүү факторлору жана өзгөчөлүктөрү (Кыргызстандагы музейлердин өнүгүү тарыхын документалдык изилдөөнүн негизинде)…………………...……………………………………..63
2.2. Тарыхый мурастын жана социалдык эс тутумдун каада-салттарын өнүктүрүүдө заманбап музейдин ролу……………………………………………81
2.3. Учурдагы аймактык социумдагы музейдин социалдык кызматтарынын өзгөрүшү…….……………………………………………...110
2-бөлүм боюнча тыянактар……………………………………………………125

III бап. Кыргызстандын түштүгүндөгү музейлердин социалдык ишмердүүлүгүнүн мазмунунун жана формаларынын кеңейиши жана байылтылышы

3.1. Регионалдык социумда заманбап музейдин ролунун өзгөрүшүнүн жолдору жана багыттары…………………………………………128
3.2. Өзгөрүлмө коомдогу социалдык институт катары музейди өнүктүрүү концепциясы (аймактык аспект)…………………...……………140
3-бөлүм боюнча тыянактар……………………………………………………153
Корутунду………………………………………………………………………155
Колдонулган маалымат булактарынын жана адабияттардын тизмеси………..159
Тиркеме 1. «Музей көрүүчүсү» изилдөөсүнүн методикасы…………………...181
Тиркеме 2. Кыргызстандын түштүк аймагынын калкын сурамжылоо методикасы…………………………………………………...185

КИРИШҮҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Ар бир элдин руханий байлыгы көбүнчө өзүнүн тарыхый эс тутумун, улуттук жана маданий каада-салттарын сактоо жана өнүктүрүү жөндөмдүүлүгү менен аныкталат. Бул көйгөйдү чечүүдө тарыхтын жана маданияттын баалуулуктарын чогулткан, сактаган, кайра жаңырткан, классификациялаган жана көргөзгөн музейлер маанилүү ролду ойнойт. Бардык учурларда улуттун калыптанышы үчүн музей өзгөчө руханий күчкө ээ болгон жана бүгүнкү күндө да анын ролу кайрадан актуалдуу болуп келүүдө. Бул улуттук жана маданий иденттүүлүктү өнүктүрүүдөгү коомдун муктаждыгынын жогорулашы, ар бир улуттун көптөгөн муундар топтогон руханий жана материалдык маданий тажрыйбаны өткөрүп берүүгө, сактоого жана көбөйтүүгө болгон умтулуусу менен шартталган.

Адам социалдык-экономикалык туңгуюктун татаал шарттарында инсан катары "Мен киммин?" деген суроого жооп издеп, өзүн-өзү таануу зарылдыгын сезет. Музей мейкиндигине кайрылып, ал өз жообун табат, дүйнө таанымын калыптандырат, ага ата-бабалары өткөрүп берген баалуулуктарды бекемдейт. Музейдин бул маанилүү кызматтары алгачкы музейлер пайда болгондон бери көптөгөн жылдар бою сакталып келе жатат. Бирок азыркы коомдо музейдин кызматтары да өзгөрүлүп, аны салттуу түрдө түшүнүү тарыхта калды. Бүгүнкү күндө музей өз коомчулугунун суроо-талаптарына тездик менен жооп берген динамикалык билим берүү болуп саналат. Ошентип, азыркы коомдо музейдин социалдык ролу барган сайын өсүүдө, бул ушул багыттагы изилдөөчүлүк жумуштарынын көйгөйлөрүн жаратат.

Ошону менен бирге эле, аймактык социумдагы музейдин өнүгүү концепциясын түзүү музейлерди изилдөө методикасын так көрсөтпөй туруп мүмкүн эмес. Музей социомаданий институт катары, социологиядан тышкары, билимдин бир катар илимий багыттарында - маданият таануу, музеология, искусство таануу, антропология, этнология, археология, тарых, философия боюнча изилдөө объектиси болуп саналат. Изилдөөлөрдүн дисциплиналар

аралык тармагы бул социалдык институттун иштешинин жана өнүгүшүнүн көйгөйүнө ар тараптуу көз карашты калыптандырууга мүмкүнчүлүк берет. Музейди социомаданий мекеме катары социологиялык изилдөө коомдун жана анын подсистемаларынын, социалдык топтордун жана жекече индивиддердин өнүгүшүндөгү музейдин ролун изилдөөгө негизделген. Коомдун динамикасы жана мобилдүүлүгү музейди өнүктүрүүнүн жаңы талаптарын талап кылууда, буга байланыштуу социалдык өзгөрүүлөрдү талдоо музейди жана музей ишин өнүктүрүүнүн методикасын жана методологиясын түзүүнүн негизи болуп саналат.

Аймактык социумдагы азыркы музейдин өнүгүшү мамлекет тарабынан каржылоонун жетишсиз деңгээли менен чектелип келүүдө. Бул жагынан алганда, Кыргыз Республикасы башка постсоветтик мамлекеттер менен эле катар, оор шарттарга туш болду. Музейдин иш-аракеттери калдык негизинде (остаточный принцип) каржыланат. Музей мекемелери ар кандай коммерциялык механизмдерди (имараттарды ижарага берүү ж.б.) колдонуп, ошондой эле экономикалык жактан "максатка ылайыксыздыгына" байланыштуу өзүнчө экспозицияларды жөн гана жаап, сырттан каражат чогултууга аргасыз болушат. Мындай учурларга жол берилбестиги азыркы учурда өкмөттүк деңгээлде, ошондой эле илимпоздордун жана практиктердин жамааттарында түшүнүлүп жетилди. Буга байланыштуу музейди өнүктүрүүнүн жаңы моделин иштеп чыгуу милдети коюлган. Ал музейди өнүктүрүүнүн салттуу шарттары менен кошо инновациялык шарттарына негизделиши керек. Акыркы учурларда мамлекеттик жеке өнөктөштүктү өнүктүрүү жана музей тармагын башкарууга мамлекеттен тышкары ишкерлик чөйрөнү, жеке тараптарды, бирикмелерди, коммерциялык эмес секторлорду жана жарандык демилгечилерди тартуу зарылдыгын белгилей кетүү керек. Бул бир жагынан, музейдин социалдык өнүгүүдөгү ролунун жана анын социалдык кызматтарынын өзгөргөндүгүнө, экинчи жагынан, өлкөнүн жана аймактардын маданиятын өнүктүрүүдөгү музейдин жогорку социалдык-маданий мааниси менен байланышкан.

Кыргызстандын музей ишинин тарыхы өлкөнүн тарыхый-маданий мурасынын бир бөлүгү болуп саналат. Ошондуктан музей социологиясы жана музей иши жаатындагы ар кандай изилдөөлөрдү жалпылоо зарылдыгы келип чыкты жана бул контекст изилдөө темасынын актуалдуулугун да аныктайт.

Музей ишинин түптөлүшү жана өнүгүү процессине Кыргызстанда изилдөөчүлөр кызыккан эмес, ошого жараша бул темага талдоо жүргүзүлүп, жалпыланган эмес. Изилдөөнүн актуалдуулугу Кыргызстандагы музейлердин санын көбөйтүүгө эмес, алардын сапаттык мүнөздөмөлөрүн өнүктүрүүгө багытталган музейлер тармагын өнүктүрүү перспективаларын аныктоо зарылчылыгы менен күчөтүлөт.

Ошентип, изилдөө темасынын актуалдуулугу азыркы коомдун муктаждыктарын канааттандырган музейди социалдык-маданий институт катары өнүктүрүүнүн зарылдыгы менен аны өнүктүрүүнүн так концептуалдык негиздери жоктугунун ортосундагы карама-каршылыктардан келип чыгууда.

Диссертациянын темасынын ири илимий программалар (долбоорлор) жана негизги илимий-изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациянын темасы жана илимий эмгектин натыйжалары, илимий-практикалык тыянактар жана жоболор Кыргыз Республикасынын кайрадан иштелип жаткан өнүгүү стратегиясында, маданият тармагы, музей иши жана тарыхый-маданий мурастар боюнча улуттук программаларда, мыйзамдарда жана башка документтерге байланыштуу концепцияларды, программаларды, мыйзамдарды жана башка документтерди иштеп чыгууда пайдаланылуусу мүмкүн.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты - өзгөрүлүп жаткан коомдо социомаданий институт катары музейдин социалдык маңызын жана өнүгүү механизмдерин аныктоо жана аны андан ары өнүктүрүүнүн жолдорун жана багыттарын иштеп чыгуу. (Кыргызстандын түштүгүндөгү музейлердин мисалында)

Изилдөөнүн милдеттери:

1. Музейдин социалдык маңызын жана анын азыркы коомдогу социалдык

ролунун өзгөрүшүн ачып көрсөтүү;
2. Музейди социомаданий мекеме катары изилдөөнүн негизги теориялык ыкмаларын аныктоо жана аны ар тараптуу социологиялык изилдөө методикасын белгилөө;
3. Музейдин социомаданий мекеме катары өнүгүүсүнүн аймактык өзгөчөлүктөрүн жана факторлорун ачып берүү;
4. Эмпирикалык изилдөөнүн маалыматтарынын негизинде музейдин заманбап имиджин, анын милдеттерин жана кызматтарын аныктоо;
5. Аймактагы музей ишин өркүндөтүүнүн негизги жолдорун жана багыттарын негиздөө;
6. Музейди өзгөрүп жаткан коомдогу социомаданий институт катары өнүктүрүү концепциясын иштеп чыгуу (аймактык аспект).

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы төмөнкүлөрдү камтыйт:

- өзгөрүп жаткан коомдогу социалдык-маданий институт катары музейдин ролу, мааниси жана социалдык кызматтары жаңы көз караште каралды;
- музейди өнүктүрүүнүн чет элдик жана ата мекендик тажрыйбаларды жалпылоонун негизинде системалык, коммуникативдик жана чөйрөлүк жөнгө салуулардын алкагында социомаданий институт катары анын жаңы мазмуну аныкталды;
- заманбап аймактык социумда музейди өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрү жана факторлору аныкталып, жаңы көз караште системалаштырылды;
- эмпирикалык изилдөө материалдарынын негизинде биринчи жолу аймактагы музейдин жана музей ишмердүүлүгүнүн учурдагы абалы жана өнүгүү перспективалары аныкталды;
- азыркы коомдогу социомаданий институт катары музейди өркүндөтүүнүн багыттары жана жолдору алгачкы жолу аныкталды;
- аймактык социумдагы музей жана музей ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн автордук концепциясы алгачкы жолу иштелип чыкты.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси: диссертациялык изилдөөлөрдүн натыйжалары музейлерди өнүктүрүүнүн заманбап тенденцияларын эске алуу менен аймактагы музей ишин өркүндөтүү боюнча практикалык сунуштарды иштеп чыгууга мүмкүндүк берет. Бул сунуштар музей ишин өнүктүрүүнүн мамлекеттик, аймактык жана жергиликтүү программаларын иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн. Музейлердин өнүгүшүнүн аныкталган мыйзам ченемдүүлүктөрү жана тенденциялары бийлик менен администрация, бизнес коомчулуктары, коммерциялык эмес уюмдар, ыктыярдуу уюмдар жана башка жарандык кыймылдар менен демилгелердин арасында маданият, искусство жаатынды карым-катнашты орнотууга көмөктөшөт. Алынган тыянактарды социалдык жана гуманитардык цикл сабактары боюнча окутууда колдонууга болот.

Алынган натыйжалардын экономикалык маанилүүлүгү диссертациялык изилдөөдөгү музейлердин тарыхый-маданий мурастарды изилдөөдөгү, сактоодогу жана коомчулукка жайылтуу иштериндеги кеңири пайдалануу мүмкүнчүлүгүнөн көрүнүп турат. Аталган максаттарды жүзөгө ашырууда мамлекеттик жана коомдук институттар тарабынан илимий-практикалык сунуштамаларды иштеп чыгууда жүргүзүлгөн изилдөөлөргө каралган каражаттын жетишсиздигин реалдуу далилдерден көрүнүп турат.

Изилдөөчүнүн жеке салымы. Коргоого берилген диссертациянын бардык басылмалары жана жоболору, ошондой эле ушул жоболорду далилдөө үчүн жүргүзүлгөн изилдөөлөр автор тарабынан жеке аткарылып, иштелип чыккан.

Илимий жаңылыкка ээ жана коргоого берилчү негизги жоболор:

1. Музейдин социомаданий институт катары өнүгүшүндөгү функционалдык өзгөрүүлөр.

Азыркы коомдо музейдин ролу жана мааниси бир топ өзгөрүп жатат. Дүйнөлүк масштабда коомдун жана аймактын ар кандай субъектилери менен диалог орнотууга багытталган музейдин жаңы - өткөөл модели калыптанып жатат. Музейдин өнүгүшү бир нече этаптардан өтүп, музейдин орчундуу ролу узак убакыт бою туруктуу бойдон калууда. Руханий тажрыйбаны жана маданий

мурастарды сактоо жана муундан муунга өткөрүп берүү болуп саналат. Заманбап музей ар кандай маданий мекемелердин кызматтарын бириктирген көп тармактуу институтка айланууда. Ал ачык, мобилдик маданий билимге ээ болду. Аймактык музейди бүткүл дүйнө жүзүндө өнүгүүнүн заманбап тенденцияларына ылайык модернизациялоо учурдун талабы болуп жатат. Бул модернизация ар кандай деңгээлде жүргүзүлүшү керек: методологиялык жана концептуалдык, техникалык жана технологиялык, социалдык-маданий жана уюштуруучулук.

2. Музей социологиясынын жаңы интегралдык методологиясы.

Музейди социомаданий мекеме катары изилдөөнүн методологиялык деңгээли бир нече теориялык ыкмалардын интеграцияланышына негизделген жаңы методологияга кайрылууну болжолдойт. Бул аны ар тараптуу изилдөөгө мүмкүндүк берет. Бул методологияга институционалдык (музей социалдык институт катары, заманбап коомдогу жана аймактагы музейдин өзгөрүүчү кызматтарын изилдөө), коммуникативдик (музей коммуникативдик аянтча жана ар кандай предметтердин байланыштары үчүн диалогдук мейкиндик катары), чөйрөлүк (анын алкагында музей чөйрөсү жана анын музей көрүүчүгө тийгизген таасири изилденет.). Музейлерди изилдөө боюнча интегративдик методология ар кандай дисциплиналык негиздерди чечүүнү да камтыйт. Байланыш теориясынын, семиотиканын, маалымат теориясынын жана системалык методологиянын принциптерине негизделген музей жөнүндө концептуалдык идеялар музей феноменинин маданият системасындагы ордун жана ролун жаңыча баалоого мүмкүндүк берет.

3. Социомаданий институт катарында музейдин өнүгүүсүнүн регионалдык өзгөчөлүктөрү жана факторлору.

Кыргызстан элдеринин өзгөчө (көчмөн) жашоо шарттарын эске алганда, музей социомаданий институт катары башында бул аймакта өз алдынча иш жүргүзгөн эмес жана XX кылымдын башында Россиядан “экспорттолгон”. Россиянын музейлеринин тажрыйбасы, алардын концептуалдык багыттары жана уюштуруу маданияты Кыргызстанда музейлерди түзүүнүн контексти

болгон. Аймактардын турмушунда оригиналдуу маданий борборлордун ролун ойногон жергиликтүү музейлердин өнүгүшү 1920-жылдары край таануу кыймылы менен тыгыз кызматташтыкта ишке ашкан. Башка автономиялык түзүлүштөр менен катар, Кыргызстанда Совет бийлигинин бардык жылдарында музей улуттук маданий турмуштун формасы катары мааниге ээ болду. СССРдин кризис мезгилинде (1990-жылдардын башы) Кыргызстандагы музейлердин ишмердүүлүгү жаңы көз карандысыз мамлекет катары бир аз басаңдаган, бул постсоветтик өлкөлөрдөгү жалпы тенденцияны чагылдырган. Бүгүнкү күндө Кыргызстандагы музейлердин ролу түп тамырынан башкача каралып жатат. Аларды өнүктүрүүнүн алдыңкы факторлору болуп төмөнкүлөр калды: саясий, социалдык-экономикалык, жалпы маданий, улуттук-маданий, идеологиялык. Алар биригип Кыргызстандагы музей ишмердүүлүгүнүн өзүнчө бөтөнчөлүгүн түзүштү.

4. Музейдин азыркы образы, анын милдеттери жана кызматтары.

Эмпирикалык изилдөөлөрдүн маалыматтарына таянып, заманбап музей көп кызматтуу социомаданий институтка айланган деген тыянак чыгарууга болот. Ал муундардын руханий тажрыйбасын жана маданий мурастарды сактоо жана өткөрүп берүү салттуу кызматтарын сактайт. Респонденттердин көпчүлүгү (36%) музейдин образын салттуу мекеме катары көрөрүн белгилешти. Ошол эле учурда жаңы кызматтар пайда болду. Респонденттердин жоопторуна ылайык, алардын арасында коомдун, аймактын, айрым топтордун жана жамааттардын, ошондой эле үй-бүлөлөрдүн интеграциялоо кызматын; улуттук иденттүүлүктү сактоо жана өнүктүрүү кызматтарын; коомдун, аймактын ар кандай субъекттеринин ортосундагы байланыш кызматын; музейдин билим берүү жана өзүн-өзү тарбиялоочулук, ошондой эле маалыматтык жана агартуучулук кызматтарын; илимий-изилдөө кызматын алдыңкы катарда кароого болот. Респонденттердин берген жоопторунун негизинде музейдин бош убакыт өткөрүүчү, жалпы өнүктүрүүчүлүк кызматтары дагы аныкталды.

5. Аймакта музей ишин өркүндөтүүнүн негизги жолдорунун жана багыттарынын негизи.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде Кыргызстандагы музей заманбап коомдо маанилүү деп эсептелген кызматтарын толук аткара албай жаткандыгы аныкталды. Респонденттердин кыйла бөлүгү (67%) музейди жаңылоо керек деп эсептешет.

Модернизациялоонун негизги багыттары төмөнкүлөр:

Калк арасында маалыматтык ишти күчөтүү, билим берүүчүлүк жана илимий билим берүүчүлүк кызматтарды өнүктүрүү, музей комплекстерин жана ачык музей мейкиндиктерин өнүктүрүү, музей ишинде жаңы маалыматтык технологияларды колдонуу, кадрлардын кесиптик деңгээлин жогорулатуу, тармакты кеңейтүү жана өнөктөштүк деңгээлин тереңдетүү жана музейлердин техникалык жабдууларын өркүндөтүү болуп саналат.

6. Музейди өзгөрүлмө коомдогу социомаданий институт катары өнүктүрүү концепциясы.

Иштелип чыккан концепция өз ара байланышкан төрт блоктун болушун болжолдойт: методологиялык, мазмундук, усулдук, критерийлик (баалоочулук). Методологиялык блок системалык, коммуникативдик жана чөйрөлүк жөнгө салууларды айкалыштырган интегралдык мүнөзгө негизделген. Мазмундук блок музейлерди жана музей ишмердигин өнүктүрүү багыттарын жана иш-чараларын камтыйт. Методикалык блок музей ишмердигинин субъектилеринин ортосундагы социалдык өнөктөштүктү өнүктүрүүгө негизделген. Критерийлик-баалоочу блок музей ишинин өнүгүшүнүн натыйжалуулугун баалоо критерийлерин жана аларды баалоонун көрсөткүчтөрүн камтыйт.

Алынган натыйжалардын апробациясы: Диссертациянын негизги жоболору боюнча эл аралык, республикалык жана аймактык илимий-практикалык конференцияларда баяндама жасаган. Алардын ичинде Кыргызстандагы музейлердин адистери үчүн уюштурулган "Музейлер жана алардын азыркы этаптагы ролу" аттуу республикалык илимий-практикалык конференцияда (Бишкек, 22-23 май 2017-ж.); Укук коргоо органдары жана

маданият мекемелери «КРнын музейлери жана Музей фонду жөнүндө» Мыйзамынын аткарылышы боюнча парламенттик угууда (Бишкек, Жогорку Кеңеш 27-март 2018-ж.), "Мектеп музейлерин уюштуруунун заманбап усулдары" аттуу областтык семинарда (Ош, 20-февраль 2020-ж.) жасалган баяндама түрүндө апробацияланган.

Диссертациянын натыйжаларынын басылып чагарылышы. Диссертациянын натыйжалары Кыргыз Республикасынын Жогорку Аттестациялык Комиссиясы тарабынан сунушталган журналдарга жарыяланган 11 илимий макалада чагылдырылды, анын ичинен 7 макала Кыргызстандагы илимий журналдарда, 4 макала чет өлкөлүк РИНЦ тутумунун маалыматы боюнча берилди.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертациялык изилдөөнүн логикасы төмөнкүдөй структурада берилди: киришүү, 8 параграфты камтыган үч бөлүм, корутунду, колдонулган булактардын жана адабияттардын тизмеси (323 булак), 2 тиркемеден турат.

Изилдөө көйгөйүнүн илимий жактан изилденүү абалы.

Музейдин социалдык-маданий институт катары өнүгүшү изилдөөлөдүн бир нече топторунун айкалышында жана дисциплиналар аралык мамилени камтыйт.

Биринчиден, Кыргызстандагы, Россиядагы жана чет өлкөдөгү музей ишинин жана музейлердин түптөлүү жана өнүгүү тарыхын изилдөөлөр түзөт. Бул көйгөйгө кыргыз окумуштууларынан С. Р. Жуманалиевдин, Ж. Д. Жунушалиевдин, ошондой эле азыркы кыргыз авторлор Л. Г. Ставскаянын, В. В. Плоскихдин, Н. А. Прохорованын, А. В. Шипиловдун, Е. Е. Озмитель [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7] жана башка окумуштуулардын эмгектери арналган.

Мындан сырткары, Кыргызстандагы маданияттын иштешинин тарыхый аспектилери жана анын инсандын руханий өнүгүүсүнө болгон таасирлери А. Акматалиевдин, Т. М. Шаановдун, Р. Ш. Зайнуллиндин [8, 9, 10] диссертациялык иштеринде, ошондой эле өлкөдөгү маданияттын өнүгүү тарыхы жана музей ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн өбөлгөлөрү А. Т.

Акматованын [11] диссертациясында изилденген. Кыргызстандагы музейлердин тарыхы жана учурдагы абалы Г. Т. Темиралиеванын [12] диссертациясында, М. Ж. Асаналиевдин [13] магистрдик диссертациясында, Б. К. Салымбаевдин, Ч. Ж. Турдалиевдин [14, 15] автордук жумуштарында изилденген.

Кыргыз Республикасындагы бир топ чоң музейлердин иштөөсү боюнча А. Е. Захарованын, К. Ж. Малтаевдин эмгектеринде жана С. А. Асанканова, Е. В. Дружинина, А. Е. Захарова, А. И. Кnumindin биргелешкен авторлук жамааттык жумуштарында, атайын адистештирилген конференциянын басылмаларындагы авторлордун иштеринде изилденген [16, 17, 18, 19].

Маданияттын өнүгүүсү, заманбап инсандын калыптануусуна анын тийгизген таасири, ошондой эле маданий эс алуу ишмердүүлүктө өлкөнүн калкынын катышуусу сыяктуу суроолорго социологиялык түшүнүк берүү К. К. Түлөбердиевдин эмгегинде изилденген [20].

Чет өлкөлүк илимде бул аспектилер Т. Беннеттин, Россиянын жана КМШ мамлекеттеринин изилдөөлөрүндө - А. М. Разгондун, Т. Н. Старусеванын, А. Б. Закстын, Д. Л. Ивановдун, И. В. Иксанованын, В. Н. Левчик, Н. Т. Нурулла-Ходжаеванын эмгектеринде бир кыйла толук изилденген [248, 21, 22, 23, 24, 25, 26].

Экинчиден, музейди жалпы жана улуттук маданияттын бөлүгү катары изилдөөдө методологиялык негиз катары кызмат кылуучу философия, маданият, культурология жана музеология тармагындагы эмгектер бар. Бул авторлордон орус ойчулдарын, совет окумуштууларын жана кыргызстандык жана россиялык азыркы изилдөөчүлөрдү баса белгилей кетүү абзел: Е. де Роберти (музей агартуучулук ишмердикке багытталып, интеллигенциянын социалдык классын калыптандырууга көмөктөшөт) [27]; А. Я. Гуревич, Л. В. Муругов, И. С. Кон, Ю. А. Лотман (музейдин социалдык үзгүлтүксүздүккө жана коомдук аң-сезимге жана жүрүм-турумга таасир этүү идеяларын жайылтышкан советтик музей мектебинин өкүлдөрү) [28, 29, 30, 31]; Ю. А. Жданов, В. Е. Давидович (музейди инсандын ар тараптуу өнүгүүсүнө

көмөктөшчү социалдык институт катары карашкан) [32]; В. А. Ядов, Ж. Т. Тощенко, Н. И. Лапин (коомдук өнүгүүдөгү музейдин консолидацияланган ролу тууралуу өнүктүрүүчү идеялар) [33, 34, 35].

Музейдин өнүгүшүнө культурологиялык көз караштар П. Бурдьенин, А. Дарбелдин, Л. Мамфорддун, А. Мальронун, А. Макклиландын, И. Бестужев-Ладанын, М. Озернаянын, Ю. У. Фохт-Бабушкиндин эмгектеринде берилген [249, 250, 251, 252, 36, 37].

Музей таануу жана анын өнүктүрүү көйгөйлөрү социалдык өзгөрүүлөрдүн контекстинде авторлор: П. Верго, В. Ю. Дукельский, С. И. Сотникова тарабынан каралган [253, 38, 39].

Музейди комплекстик көрүнүш катары караган учурдагы иштердин арасында С. Макдоналддын, Г. Люббенин, Н. Приордун, Н. Симондун, А. С. Дрикердин, А. С. Максимованын, О. С. Сапанжанын, О. Наварронун изилдөөлөрүн белгилей кетүүбүз зарыл [254, 40, 255, 256, 41, 42, 43, 44].

Үчүнчүдөн, музей маданиятын жана музей социологиясын изилдөө үчүн негиз болуучу маданияттын социологиясы жаатындагы изилдөө иштери боюнча эмгектер кыргызстандык, россиялык жана башка чет элдик авторлор тарабынан жазылган. Маданиятты коомдук прогресстин кыймылдаткыч күчү катары түшүнүүнүн негиз салуучулары- позитивисттер О. Конт (рух прогресси), Э. Дюркгейм (маданият жамааттык аң-сезимди калыптандырат жана жөнгө салат), М. Вебер (маданият коомдук мамилелерди рационализациялаштырат) [45, 46]; маданиятты жана музей ишмердүүлүгүн эстетикалык объектилердин конструкциялоосунун жыйынтыгы катары караган, классикалык эмес социологиянын өкүлдөрү (Г. Зиммель, В. Зомбарт, Б. Латур) [47, 48]; интеракционизмдин өкүлү И. Гофман (маданият фреймдер теориясынын чегинде категориялашат); П. Бурдье (маданий капиталды саясий, бийликчил капиталга «конверсиялайт») [49, 50].

Маданий өнүгүү маселелери жана маданияттын социалдык жашоого тийгизген таасиринин өзүнчө аспектилери кыргызстандык окумуштуулардын эмгектеринде берилген. Кыргыз Республикасында азыркы маданияттын жана

музей ишмердүүлүгүнүн өнүгүшүнүн өбөлгөсү катары улуттун маданий калыптанышынын философиялык аспектилери С. С. Нурованын, Н.А.Өмүралиев, Ж.Сааданбековдун эмгектеринде изилденген [51, 52, 53, 54].

Жаңы маданияттын калыптанышынын шарты катары Кыргызстандагы этномаданий процесстерди, алардын динамикасын талдоо Ж.Ж.Жоробековдун диссертациясында келтирилген [55].

Мамлекеттин өнүгүшүнө билим берүүнүн тийгизген таасири жана тиешелүү чөйрөдөгү салыштырма анализ А.Б.Абдрашевдин эмгектеринде келтирилген [56].

Коомдун, анын өзүнчө социалдык топторунун жана инсандын өнүгүүсүндө трансформациялык процесстердин маалында маданияттын ролунун өзгөрүшү Н. Мендибаевдин [57, 58], Р. Б. Салморбекованын [59] эмгектеринде изилденген. Кыргызстанда инновациялык маданиятты калыптандыруу маселелери өлкөнүн маданий имиджин өзгөртүүнүн өбөлгөсү катары М.Т.Артыкбаевдин, А.Р.Сатылканованын эмгектеринде каралган [60].

Адамдын саясий маданиятынын калыптанышынын жана өнүгүшүнүн көйгөйлөрү, анын азыркы мезгилдеги өзгөчөлүктөрү ар тараптуу өнүккөн маданий инсанды калыптандыруунун шарттары катары А. Д. Донобаевдин диссертациялык ишинде [61], А.М.Сайтбековдун, Б.Т.Сейитбаевдин илимий эмгектеринде изилденген [62, 63].

Маданият социологиясынын калыптануу жана өнүгүү маселелерин изилдеп жаткан азыркы учурдагы чет элдик авторлордун ичинен Б.Фирсовду, А.Л.Маршакты, Э.А.Поповду белгилеп өтүү керек [64, 65, 66].

Төртүнчүдөн, Россиядагы жана чет өлкөлөрдөгү музей социологиясы тармагындагы жумуштар болуп эсептелет. Анткени аларда Кыргызстандагы социомаданий институт катары музейдин өнүгүшүн изилдөө үчүн баштапкы теориялык посылкалар камтылган. Чет өлкөлөрдө музейлерди социология илиминде 1950-жылдардан бери изилдөө музейдин жана анын социалдык кызматтарынын салттуу түшүнүгүнөн баш тартууга негизделген постмодерндик жөнгө салууга негизделген. Бул маселелерге чет элдик

авторлордун жоон тобунун эмгектери арналган: Е. Купер-Гринхилл, С. Макдональд, Г. Файф, Г. Стокинг, А. Уолач, К. Дункан, Б. Лорд, Д. Кристидоу, Б. Гилман, Дж. Фолк, Е. Вуд и К. Лахам, А. Янева, С. Дадлей, А. Хаусен, Н. Прайор, Т. Беннет, Дж. Урри, Д. Кэмерон, Дж. Клиффорд, А. Яфари, К. Коффи, В. Песслер [257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277].

Россияда музей социологиясы Совет мамлекетинин алгачкы жылдарынан баштап өнүккөн. Музей ар тараптуу изилденген эмес, бирок музей ишмердүүлүгүнүн өнүгүшүнүн айрым маселелери, музей көрүүчүлөр менен музейдин өз ара аракеттенүүсү изилденген. Бул маселе Г. Лурье, Ю. П. Пищулиндин, В. А. Прониндин, Ю. У. Гуральниктин, А. К. Кобылинанын бир катар басылмаларында чагылдырылган [67, 68, 69].

Постсоветтик мезгилде орус музейлеринин социологиясындагы музейлерди изилдөө үч багыттын негизинде жүргүзүлгөн: тарыхый социология (музейди тирүү тарых деп эсептеген Н. В. Романовский, А. М. Разгон, П. М. Козырева); музейди изилдөөдөгү чөйрөлүк мамиле (музей социалдык жашоонун убактылуу жана мейкиндик аспектилеринин чагылышы); музей тарыхый эс тутумдун булагы катары. Ошондой эле В.В.Дубин, Л.А.Гудков, Д.А.Равикович, Э.Н.Мастеница сыяктуу авторлордун эмгектеринде музей диалогду өнүктүргөн маданият объектиси жана коммуникациялар үчүн ачык мейкиндик катары постмодерндик позициядан түшүнүү объектиси болуп калат [70, 71, 72, 73]. Э.Э.Кузьмина, Л.М.Шляхтина, Л.М.Мосолова, В.Н.Козиев жана Л.Я.Петрунинанын эмгектеринде музей коомдогу маданияттын негизин түзгөн коммуникативдик тутум катары изилденген [74, 75, 76, 77].

Музейди өнүктүрүү тармагындагы заманбап изилдөөлөр В. Н. Тяжеловдун, С. П. Стародубцевдин, Т. И. Прилуцкаянын, Б. Дубиндин, В. Н. Бирюкованын эмгектеринде чагылдырылган [78, 79, 80].

Музейди социалдык институт катары изилдөө жаатындагы заманбап изилдөөчүлөрдүн ичинен Е. М. Акуличтин [81], М. А. Лаптеванын [82], Л. Я.

Петрунинанын [83], А. Г. Колесникованын [84], Л. С. Именнованын [85], С. В. Дунаеванын [86] диссертациялык иштерин белгилей кетүү керек.

Бул авторлор музейдин социалдык институт катары өнүгүшүнүн, анын азыркы коомдогу негизги кызматтарынын өзгөрүшүнүн ар кандай аспектилерин, өнүгүү көйгөйлөрүн жана келечегин карашат.

Мындан тышкары заманбап музейдин социалдык институт катары өнүгүшүнүн айрым аспектилери Ю. Г. Дерябинанын (музейдин тарбия берүүчүлүк функциясы) [87], А. Ю. Кореневанын (музейдин билим берүүчүлүк функциясы) [88], Е. А. Нуттунендин (социалдык өнөктөштүктү өнүктүрүү) [89], А. А. Шевлягиндин (музейди өнүктүрүүнүн инклюзивдик аспектиси) [90], Е. Н. Мастеницанын (музей инсандын иденттүүлүгүн калыптандыруучу фактор катары) [91], Ю. Э. Комлевдин (музей аймактын маданий интегратору катары) [92], В. М. Грусмандын (музей тарыхый эс тутумдун калыптанышынын фактору катары) [93] эмгектеринде изилденген.

Изилдөө көйгөйү боюнча адабияттарды талдоо иши көрсөткөндөй, азыркы учурдагы өзгөрүлмө коомдо музейдин социомаданий институт катары өнүгүү концепциясын калыптандыруунун так методикасы жок. Колдо бар илимий-изилдөө иштери музейдин жана музей ишмердигинин өнүгүшүнүн айрым аспектилерине басым жасайт. Бул багыттагы социологиялык изилдөөлөр системалаштырылган эмес жана заманбап музейдин өнүгүшүнүн толук көрүнүшүн бере албайт. Музей ишмердүүлүгү тармагындагы чет өлкөлөрдөгү музейлердин өнүгүшүнүн жаңы тенденцияларын жана аларды ата мекендик тажрыйбада киргизүү мүмкүнчүлүгүн эске алган жаңы изилдөөлөр жүргүзүлгөн эмес. Кыргызстанда музей социологиясы жаатында иш жүзүндө эч кандай изилдөө иштери жүргүзүлө элек.

Аныкталган карама-каршылыктар, ошондой эле белгиленген аймакта изилдөө иштерин өркүндөтүүдөгү кемчиликтер ушул диссертациялык изилдөөнүн темасын аныктоого мүмкүндүк берди.

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негизин чет элдик жана ата мекендик авторлордун маданий социология, музей социологиясы, музеология жана философия жаатындагы эмгектери түзгөн.

Диссертация төмөнкүдөй жөнгө салууларга негизделген:

- институционалдык жөнгө салуу (Т.Беннетт, А. Макклеллан, Х. Лиши, С. Р. Жуманалиев, Ж. Д. Жунушалиев);
- коммуникативдик жана маалыматтык-коммуникативдик жөнгө салуу (Д. Кристиду, Б. Гилман, Э. Вуд, А. Янева, И. В. Иксанова, Д. А. Равикович);
- чөйрөлүк жөнгө салуу (С. Маклуд, С. Дадли, А. Хейсен).

Чет өлкөлүк жана ата мекендик илимпоз-социологдордун жана философтордун фундаменталдуу эмгектери теориялык жана методологиялык негиз катары пайдаланылды:

- Т.Парсонстун маданияттын социалдык өнүгүүдөгү ролу жана кызматтары жөнүндө эмгеги;
- Н.Ф.Федоровдун музей коомдук жана тарыхый эс тутумдун транслятору катары деген эмгеги;
- П.Сорокин, музейди маданий, социалдык жана жеке синтез катары изилдөөгө болгон социалдык-маданий жөнгө салуу;
- М.С.Каган, маданияттын өзүн-өзү өнүктүрүүчү система катары концепциясы.

Мындан тышкары, изилдөөдө Р.Линтондун маданиятты «конфигурация» катары аныктоо тууралуу теориялык идеясы; А.В.Головневдин маданияттын төрт сфералуу түзүлүшү жөнүндөгү жана Н.Томиловдун маданияттын беш сфералуу түзүлүшү жөнүндөгү теориялык идеялары; А.И.Ракитовдун маданият менен музейдин өз ара байланышы тууралуу маданий ядро концепциясы; А.М.Разгондун музей таануунун объектиси жана предмети жөнүндөгү идеялары жана авторлордун эмгектери маанилүү ролду ойноду.

Изилдөөнүн эмпирикалык негизин Кыргыз Республикасынын Маданият, маалымат жана туризм министрлигинин музей мекемелеринин, ведомстволорунун жана ведомстволук уюмдарынын жетекчилеринин жана кызматкерлеринин активдүү жардамы менен диссертациянын автору жеке өзү

жүргүзгөн социологиялык изилдөөлөрдүн материалдары түздү. Сандык ыкмалар (массалык тандоо менен сурамжылоо) жана сапаттык ыкмалар (эксперттик сурамжылоо, документтик булактарды талдоо) колдонулду.

1. Кыргызстандын түштүгүндөгү калкты массалык тандап сурамжылоо ыкмасы (N = 400). Массалык сурамжылоодо респонденттерди квота боюнча тандоо жүргүзүлдү, квота параметрлери респонденттердин жынысы, жашы, этникалык курамы жана билими боюнча болду. Сурамжылоо анкеталар аркылуу, адистердин жардамында респонденттер тарабынан толтуруу жолу менен жүргүзүлдү. Сурамжылоо купуя жана ыктыярдуу түрдө жүргүзүлдү; купуя сурамжылоого катышуу үчүн ар бир респонденттен жазуу жүзүндө макулдук алынды. Бардык маалыматтар жалпыланган түрдө гана колдонулат. Сурамжылоо мезгили 2020-жылдын январь-март айларын түздү.

2. Кыргызстандын түштүгүндөгү музейлерге келгендерди массалык сурамжылоо (N = 400). Тарыхый-археологиялык, тарыхый-этнографиялык, көркөм сүрөт, жергиликтүү тарых жана мемориалдык музейлерди камтыган жалпысынан 12 музей изилдөөгө алынды; анын ичинде 1 республикалык, 1 облустук, 1 шаардык, 5 райондук жана 4 жергиликтүү музейлер бар. Сурамжылоо квоталардын негизинде респонденттерди максаттуу тандоону болжолдогон. Респонденттер Кыргызстандын түштүгүндөгү музейлерге келгендердин максаттуу тобунан тандалып алынган. Квота параметрлери катары респонденттердин жынысы жана курагы болду. Сурамжылоо анкеталарга жооп берүү аркылуу адистердин жардамында респонденттер тарабынан толтуруу жолу менен жүргүзүлдү. Сурамжылоо купуя жана ыктыярдуу түрдө жүргүзүлдү; купуя сурамжылоого катышуу үчүн ар бир респонденттен жазуу жүзүндө макулдук алынды. Бардык маалыматтар жалпыланган түрдө гана пайдаланылды. Сурамжылоо 2019-жылдын декабрь айынан 2020-жылдын март айына чейинки мезгилди түздү.

3. Эксперттик сурамжылоо (N = 50). Сурамжылоо максаттуу тандоонун негизинде жүргүзүлдү. Эксперттик сурамжылоого маалымат берүүчүлөрдү тандоо критерийлери болуп, музей ишинин чөйрөсүндөгү компетенттүүлүк

жана иш тажрыйбасы эске алынды. Кыргыз Республикасынын Маданият, маалымат жана туризм министрлигинин музей иштери боюнча бөлүмдүн жетекчилери жана адистери, өлкөдөгү ири музейлердин кызматкерлери, КР Өкмөтүнүн облустардагы, райондордогу жана айылдык округдардагы ыйгарым укуктуу өкүлүнүн социалдык маселелер боюнча адистери сурамжылоого катышты. Анкеталар электрондук почта аркылуу жөнөтүлүп толтурулду жана ошондой эле жекече жолугуп сүйлөшүүлөр жүргүзүлдү. Сурамжылоо мезгили: 2020-жылдын январь-март айларын түздү.

4. Документалдуу булактарды анализдөө (N = 38). Анализ жүргүзүү мезгилин 2019-жылдын сентябрь айынан 2020-жылдын март айына чейин түздү. Изилдөөнүн документалдык базасын төмөнкү мекемелер: Бишкек шаарынын Мамлекеттик тарых музейинин архиви; Г.Айтиев атындагы Кыргыз улуттук көркөм өнөр музейинин архиви; "Сулайман-Тоо" Улуттук тарыхый-археологиялык музей-комплексинин архиви; Кыргыз Республикасынын Улуттук китепканасынын Кол жазмалар жана сейрек кездешүүчү китептер бөлүмү; билим берүү жана илимий уюмдардын китепканалары жана архивдери түздү.

5. Музейди өнүктүрүү жана музей ишинин көйгөйлөрү боюнча изилдөө материалдарынын экинчи жолку анализи.

6. 2012-2020-жылдар аралыгында расмий документтеринде жана Интернеттин электрондук ресурстарында берилген расмий статистикалык маалыматтардын анализи.

Алгачкы маалыматтарды иштетүү компьютердик эсептөө менен жүргүзүлгөн (SPSS 22.0 статистикалык программалык пакети колдонулган).

Изилдөөнүн бирдиктүү концепциясы түзүлдү, ал концепция маанилеш блоктор менен өз ара бириккен сурамжылоолорго жана изилдөөнүн программасына негизделген (Тиркемеде көрсөтүлдү).

I БАП. МУЗЕЙДИ СОЦИАЛДЫК ИНСТИТУТ КАТАРЫ ИЗИЛДӨӨНҮН ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

1.1. Музей социологиялык изилдөөнүн объектиси катары

Музейдин пайда болушун жана өнүгүшүн социологиялык илим тарабынан изилдөө маселеси категориалдык тактыкты талап кылат. Буга байланыштуу музейдин ушул кезге чейин кандай деп белгиленишин анализдеп, анын социологиялык түшүнүлүшүн табуу жана аныктоо маанилүү болуп саналат.

Музей деген түшүнүк же, башкача айтканда, «мусейон» адамзаттын социо-маданий жүрүм-турумунда 2,5 миң жыл мурда пайда болуп, бирок анын мааниси башкача болгон. Байыркы Грецияда мусейон деп гүлзарларда, өрөөндөрдө, булактардын жанындагы музаны, урматтап курулган үйлөрдү аташкан. Адегенде алар жөнөкөй имаратча болуп, ыйык чиркөө катары эсептелген эмес. Алгач музалар ар кандай булактардын, башталыштардын кудайы катары эсептелген. Доор алмашкан сайын искусствонун, илимдин жана бардык чыгармачылык иш - аракеттердин кудайы-колдоочусу катары баалана баштаган. Ошентип, «museion» («museum») термини адегенде музалардын ыйык үйү катары аталып келсе, тарыхый өнүгүүсүнүн натыйжасында ыйык үй – адабият, илим жана илимий пикир алышуучу жайга айланган.

Орто кылымдарда байыркы дүйнөнүн каада-салты жана институттары жоголгондо, «мусейон» түшүнүгү өзүнө тиешелүү контекстти кошо пайдалануудан чыккан. Музейдин экинчи жаралышы «Кайра жаралуу» мезгилинде башталып, анын жаңы мааниси пайда болот. Музей термини байыркы мезгилдин эстеликтеринин коллекциясын жана искусство чыгармаларын түшүндүрсө, кийинчерээк жаратылыш дүйнөсүнүн үлгүлөрүн, чанда учураган өзгөчө буюмдарды атай башташты. Музейдин мындай мааниде аталышынын кат жүзүндө катталышы XV-кылымдын аягына туура келет.

Музей сөзүн түшүндүрүүнүн жаңы аспектисинин пайда болушу "Агартуу мезгилинде" байкалат жана адамдардын билим алуу мүмкүнчүлүктөрүнүн

бирдейлигине, аң - сезимди баалоого жана билимди жайылтууга басым жасалат. Бул мезгилде музей аз гана каалоочулар бара ала турган жабык жайдан, кеңири публика үчүн ачык мекемеге айланат жана аныктоочу белги болуп, коллекция, аны сактоо жана изилдөө эле эмес, аны элге көрсөтүү да болуп калат. Бара-бара музей маданияттын ажырагыс институтуна айланат. Билим берүүдө жана элди эстетикалык тарбиялоодо маанилүү ролго ээ болот. Эгерде XIX- кылымдын аягында музейди – окумуштуулар үчүн кызыктуу болгон байыркы эстеликтердин жана башка буюмдардын топтолушунун илимий усулуна ылайык системалашкан жана экспонатталуучу деп аныкташса, XX-кылымдагы музейдин андан ары демократияланышы, бул мекеменин калктын бардык катмарына багытталгандыгына алып келди.

«Музей» (грекче - «museion», латынча - «museum») – музалар чиркөөсү. Музей – илимий изилдөөчүлүк, илимий агартуу мекемеси жана мында искусство чыгармалары, тарыхый буюмдар, илимий эмгектер, өнөр жай, турмуш-тиричилик жана айыл чарба буюмдары, улуу инсандардын жашоосундагы иш-аракеттеринин материалдары комплектенет, сакталат, изилденет жана чанда учуроочу буюмдардын сактоочусу деген маанини билдирет. Бул аныктамада музейдин илимий-изилдөөчүлүк жана агартуучу мааниси баса белгиленди.

С.Ожеговдун "Орус тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө" музей эстеликтердин сактагычы катары дагы, агартуучу мекеме катары да түшүндүрүлөт: "Музей - табигый тарыхтын, материалдык жана руханий маданий эстеликтерди чогултуу, изилдөө, сактоо жана көргөзүү менен, ошондой эле, агартуучулук жана популяризациялык ишмердүүлүк менен алектенген мекеме”. Демек, музейдин ар кандай аныктамаларында анын сактоочулук, маалыматтык, коммуникативдик, адеп-ахлактык жана тарбиялоочулук ролу баса белгиленет деген тыянак чыгарууга болот.

XX-кылымда музейлердин жаңы түрлөрү пайда болду, материалдаштырылган маданиятты - предметтик чөйрөнү эле эмес, ага мүнөздүү чөйрөнү, тарыхый жана маданий чөйрөнүн ар кандай үзүндүлөрүн,

адамдардын иш-аракеттеринин түрлөрүн сактап калып, коомчулукка көрсөтүү мүмкүн экендиги жана зарыл экендиги жөнүндө түшүнүк жогорулады. Ошентип, ачык асман алдындагы музейлер буюмдардын салттуу коллекциясына эмес, өзүнүн табигый шартында калтырылып көрсөтүлгөн архитектура жана элдик турмуштун эстеликтерине негизделген. Негизинен түп нускаларды эмес, алардын репродукцияларын көрсөткөн музейлер дагы пайда болду (голография музейлери, атайын категориядагы зыяратчылар үчүн - көзү азиз балдар, алар үчүн буюмду "кармап көрүп" таанышуу маанилүү, ж.б.). Ар кандай "экзотикалык" музейлер ачылууда - мышыктардын, чычкан капкандардын, куш торлорунун, оюн карталарынын, сыра кружкаларынын, зер буюмдарынын, картошканын, сырдын ж.б музейлери бар. Бирок "музей" деген атка ээ болгондордун бардыгы эле өз маани-маңызында музей боло албайт. Жакшылап карап көрсөк, ал жөн гана көргөзмө, коллекция же жөн гана буюмдардын жыйындысы болуп калат.

Азыркы учурда музей ишинин уламдан-улам өнүгүп келе жаткан жаңы формаларына карабастан, Эл аралык Музейлер Кеңеши (ICOM) сунуш кылган жана 1974-жылы Уставына киргизилген аныктама эл аралык практикада көп колдонулат. 1995-жылы Уставга акыркы жолу өзгөртүү киргизилгендигин эске алсак, бул аныктама музейди *"коомго жана анын өнүгүүсүнө кызмат кылган жана адамдар үчүн ачык болгон коммерциялык эмес мекеме, ал адам баласынын жана аны курчап турган чөйрөнүн материалдык эстеликтерин топтойт, сактайт, изилдейт, популяризациялайт жана билим берүүчүлүк, агартуучулук жана көңүл ачуу максаттарда экспозициялайт" деп чечмелейт.*

Жалпысынан, музейлер ар кандай типтерге жана түрлөргө бөлүнөт:
Музей тармагында музейлер үч типке бөлүнөт: 1) илимий-изилдөөчү, агартуучу (массалык); 2) изилдөөчү, академиялык; 3) үйрөнүүчү (учебный).
Музейлердин түрлөрү:
1) Тарых илимдеринин системасына негизделген тарыхый музейлер: кеңири тарыхый профилдик, археологиялык, этнографиялык, тарыхый-революциялык, аскердик-тарыхый, билим берүүнүн жана агартуунун тарыхы музейлери ж.б.

2) Искусство тарыхы жана искусство таануу боюнча сүрөт музейлери.

3) Ишмердүүлүгү табигый илимдерге негизделген (биологиялык, ботаникалык, зоологиялык, геологиялык, палеонтологиялык ж.б.) табигый тарых музейлери

4) Техникалык илимдерге жана өндүрүшкө байланыштуу техникалык музейлер, ошондой эле айрым ишканалардын музейлери.

5) Адабий музейлер.

6) Фондулардын курамына жана уюштуруу структурасына ылайык эки же андан көп негизги профилдерди бириктирген комплекс музейлер: тарыхый-архитектуралык, тарыхый-көркөм ж.б. Эң кеңири тараган комплекстүү профиль - тарыхый жана табигый илим адистигин камтыган край таануу музейи болуп саналат.

Музейдин пайда болушун жана өнүгүшүн социологиялык талдоо көрсөткөндөй:

- музей социалдык жана маданий өнүгүүнүн жогорку деңгээлиндеги коомдордо пайда болот;

- музейдин интенсивдүү өнүгүшү мамлекеттин же бийлик башында турган адамдардын ар тараптуу колдоосу астында ишке ашат;

- музейдин пайда болушу жана өнүгүшү социалдык муктаждыктардын жана коомдук эс тутумдун болушуна байланыштуу;

- музейдин жаралышынын алдында жеке адамдардын жана коомдордун, социалдык топтордун ири коллекциясы жана чогултуучулук иш-аракеттери турат;

- музейлерди изилдөө аларды ар кандай типтери жана түрлөрү боюнча айырмалоого мүмкүндүк берет.

Музей түшүнүгүнүн анализин жыйынтыктап жатып, музей деп биз *коомдук аң-сезимдин өнүгүшүнө олуттуу таасир тийгизген коомдук эс тутумдун жана тарыхый мурастын салттарынын пайда болушун, сакталышын жана өнүгүшүн камсыз кылган социалдык институтту* айтабыз. (автор). Музейдин ушул социологиялык аныктамасына таянып, музейдин социалдык институт катары калыптануу, өнүгүү жана иштөө процесстеринин

социомаданий шартташтырылышын карап көрөлү. *Музейдик социологиянын же музейдин социологиясынын* бир катар ыкмалары бар. Биз анын предметтик тармагына кайрылабыз.

Музей социологиясы - XX кылымда СССРде жана чет өлкөлөрдө кеңири жайылган социологиянын бир тармагы. «Заманбап музей терминдеринин сөздүгүндө» музей социологиясынын пайда болушу XX кылымдын башында деп аныктама берилет [94]. «Россия музейинин энциклопедиясында» ал мындайча чечмеленет: *"музейдин социалдык институт катары иштешин изилдеген маданият жана музеология социологиясынын бириккен жериндеги илимий дисциплина; анын ишиндеги социалдык муктаждыктардын жана суроо-талаптардын өзгөрүшү, музейлердин коомго, музей чөйрөсүндөгү тарыхый жана маданий эстеликтердин иштөө өзгөчөлүктөрүнө тийгизген таасири, калктын ар кандай топторунун музейге болгон мамилеси, алардын муктаждыктары жана баалуулук багыттары»* [95]. Музей социологиясы башка социологиялык билим тармактары сыяктуу эле, музейлердин өнүгүшүнүн теориялык аспектилерин жана прикладдык изилдөө иштерин да камтыйт. Музей 1970-жылдары социалдык-маданий мекеме катары теориялык түшүнүккө ээ болгон, бирок прикладдык изилдөөлөр ага чейин жүргүзүлгөн. Алардын темалары: музей аудиториясынын мүнөздөмөлөрү, музейге келген адамдын руханий муктаждыктары, музей ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугу ж.б. Бул изилдөөлөрдүн маалыматтарынын өнүгүшүндө кызыгуунун "туу чокуга жеткен учурларын" жана, тескерисинче, анын төмөндөө мезгилдерин байкоого болот, бул көбүнчө жалпы социомаданий, ошондой эле өлкөдөгү экономикалык абалына байланыштуу [96].

Жалпысынан, дүйнөдөгү Россиядагы жана СССРдеги, андан кийин постсоветтик мейкиндиктеги музей социологиясынын бүткүл өнүгүү тарыхы адатта бир нече этаптарга бөлүнөт. Баштапкы этап катары музей ишинин абалы жөнүндө биринчи басылмалардын пайда болушу деп эсептелет (1900-1910-жылдар). Ошентип, Б.Жилмендин "Музейлердин чарчоосу жөнүндө" макаласында музей ишинин өзгөчөлүктөрү жөнүндө биринчи аналитикалык

корутундулар пайда болгон жана ушул басылма музейлерди өнүктүрүү жаатындагы андан аркы изилдөөлөрдүн басымдуулук кылган мүнөзүн аныктады. Мындай изилдөөнүн объектиси биринчи кезекте, зыяратчы болгон (биринчи кезекте, аскердик окуу жайларынын Педагогикалык музейинин (1908) жана Тарых музейинин (1910-1911) изилдөөлөрүн белгилей кетүү керек).

Музей социологиясынын өнүгүшүнүн экинчи этабында (1920-1930-жылдар) америкалык изилдөөлөр басымдуулук кылган. Өткөн кылымдагы социологдордун айтымында, *«1920-1930-жылдары Чикаго, Буффало, Нью-Йорк жана Филадельфия музейлеринде изилдөө иштери даярдалган. Байкоолордун жүрүшүндө атайын даярдалган байкоочулар келгендердин циркуляциясын изилдеп, экспозицияны көргөн убактыларын жазып алышты»* [97]. Авторлор белгилегендей, музей көрүүчүлөрдү изилдөө эксперимент жолу менен жүргүзүлүп, ал үчүн экспозиция мезгил-мезгили менен алмаштырылып, келгендердин экспозицияны көрүү натыйжалары байкоочулар тарабынан жазылып алынган. Бул музей көрүүчүлөрдүн айрым көргөзмө үлгүлөрүнө жана экспозициялык материалдарга болгон кызыгуусун аныктоого мүмкүндүк берди [98]. Бул мезгилде изилдөөлөр сапаттуу өнүгүп жатат: массанын эмес, жеке көрүүчүлөрдүн жүрүм-турум моделдерин жана стратегияларын изилдөөгө артыкчылык берилет, бул кейс-стади ыкмасына абдан жакындатты (жеке учурду сапаттуу социологиялык методологияда изилдөө). Мындай изилдөөлөр АКШда гана эмес, башка бир катар өлкөлөрдө, анын ичинде СССРде дагы жүргүзүлгөн. Советтер Союзунда өлкөнүн эң ири музейлеринде (Третьяков галереясы, Мамлекеттик тарых музейи, Революция музейи, Казань, Вятка жана Пензадагы край таануу музейлеринде) бир катар изилдөөлөр жүргүзүлгөн [99]. 1928-жылы, изилдөө иштеринин натыйжасында, өлкөдөгү биринчи "Музейдин көрүүчүлөрүн изилдөө" социологиялык материалдардын жыйнагы (1928) жарык көргөн [100]. Ошол эле учурда, советтик изилдөөчүлөр белгилегендей, ошол кездеги музейлердин социологиясы теориялык жактан жол-жоболоштурулган эмес, ал эми изилдөө өзү прикладдык жана кокустук мүнөздө болгон [97]. Жалпысынан, советтик социологиянын өнүгүшүнүн алгачкы

мезгилинде музейге келген адамдын портретин изилдөө СССРдеги музейлердин ролунун өзгөрүшүнүн негизги тенденцияларын аныктоого, байкоо жүргүзүү жана массалык сурамжылоо жолу менен совет адамынын маданият мекемелерине болгон кызыгуу даражасын жазууга мүмкүндүк берген [101]. Чет элдик изилдөө практикасынан айырмаланып, советтик музейлердин социологиясында эксперименталдык методдор иш жүзүндө колдонулган эмес, бул *“советтик музеология музей көрүүчү менен эксперименталдык иштин ар кандай түрлөрүн жаңы гана өздөштүрө баштаганы, музей көргөзмөлөрүн жана музейдин бүтүндөй кабылдоосун изилдөөгө алгачкы кадамдарды жасагандыгы”* менен түшүндүрүлөт [102]. Буга улай, 1930-жылдары, социологиянын статусуна шек жаралганда, идеологиялык себептерден улам, музейге келгендерди изилдөө иштери дээрлик токтоп калган [103, 104, 105]. Негизинен, музейлердеги экскурсиялык ишти изилдөө үчүн гана айрым изилдөөлөр жүргүзүлгөн [106].

Музей социологиясын изилдөөнүн үчүнчү этабы Улуу Ата Мекендик согуштан кийин башталган. Бул мезгилде музейге келгендерди изилдөөгө жаңы кызыгуу пайда болуп, бүткүл дүйнө жүзү боюнча изилдөө иштери жүргүзүлгөн. Чет өлкөлөрдө бул этап "музейге келгендерди изилдөө" (АКШ, Франция, Улуу Британия, Канада) деген тар аталышка ээ болду. Бул изилдөөлөр үчүн атайын мамлекеттик программалар түзүлүп, илимий лабораториялар түзүлгөн. Бул мезгилде музейлердин социологиясы негизинен прикладдык багытта болгонун белгилей кетүү керек [107]. СССРде Татар АССРинин Мамлекеттик музейинде (1946, 1959) жана Мамлекеттик тарых музейинде (1959-1960) жүргүзүлгөн керектөөчүлөрдүн ой-пикирлерин жана байкоолорун изилдөө ушул этаптагы биринчи изилдөөлөр эсептелет. Бул изилдөөлөр узак тыныгуудан кийин СССРдеги музей социологиясынын жаңы этабынын башталышын белгиледи.

Музей социологиясынын өнүгүүсүнүн төртүнчү этабында (1960-80), музейдин аудиториясын изилдөө активдешип, анын өсүшүнө байланыштуу болгон. Замандаштар СССРдеги социологиянын кайра жаралуу процессинин өзү коомдук-саясий факторлор менен шартталгандыгын белгилешкен*: "1960-*

жылдардын башында түзүлгөн ички өсүш социологиянын өнүгүшүнө алып келген" [108]. Культурологиянын жаңы багыттары пайда болуп, маданият социологиясынын жаңы көйгөйлөрү пайда болгон [109. 110]. Замандаштар бул мезгилди "музейдин гүлдөп-өнүгүшү (бум)" деп мүнөздөшөт. Социологиялык изилдөө СССРдеги бир катар музейлерде жүргүзүлгөн (Н.С. Зурыкин - Тарых музейинде (1961), Э.М. Торшилова - А.С. Пушкин атындагы Мамлекеттик көркөм сүрөт музейинде (1968), Б.И. Агафошина, Л.В.Родионова, Л.Э.Фельдман - Политехникалык музейде (1973), жана башкалар [111]. Облустук, край музейлеринде, ошондой эле көчмө көргөзмөлөрдүн иштөө мезгилинде бир катар изилдөөлөр жүргүзүлдү [112]. Ю.П.Пищулиндин жетекчилиги астында Маданият илим изилдөө институтунун кызматкерлери тарабынан кызыктуу жана ар тараптуу изилдөө жүргүзүлгөн (1973-1980). Бул изилдөөдө келүүчүлөрдүн муктаждыктарын гана эмес, музейдин өз аудиториясы менен өз ара аракеттенүүсүнүн негизги көйгөйлөрүн чагылдырууга аракет кылышкан. Жалпысынан мындай изилдөөлөргө кызыгуунун өсүшү калктын маданий муктаждыктарынын жогорулашына, бош убактысынын көбөйүшүнө жана жарандардын билиминин жогорулашына байланыштуу болгон [113]. Колдонулган методдордун чөйрөсү дагы кеңейди: салтка айланган сурамжылоо жана келген көрүүчүлөргө байкоо жүргүзүүдөн тышкары, документтерди талдоо [114], статистикалык маалыматтарды талдоо [115], ошондой эле көрүүчүлөрдүн уюшкан топтору менен маектешүүлөр кошулду [116]. Өзүнчө эмес СССРдин ар кайсы республикаларында жана аймактарында, анын ичинде Кыргыз ССРинде топтолгон эмпирикалык тажрыйбаны жалпылоого мүмкүндүк берген татаал социологиялык изилдөөлөр жүргүзүлгөн [117].

Бул мезгилде музей социологиясы жана маданият социологиясы теориялык негизде курулгандыгын, эмпирикалык изилдөөлөрдүн жеткиликтүү натыйжаларын жалпылоого аракет жасалгандыгын баса белгилөө керек. Тактап айтканда, музей иш-аракеттери жана музей экспозицияларында коюлган көркөм өнөр жарандардын эстетикалык кабылдоосуна жана маданий

өнүгүүсүнө кандай таасир этерине анализ жүргүзүлдү [118]. 1970-жылдардын ортосунда өлкөдө советтик жарандардын айрым маселелер боюнча маданий артыкчылыктарын изилдөөчү илимий борборлор жана лабораториялар иштеген. Музей ишин камтыган шаарларда жана айылдарда маданиятты өнүктүрүүнүн мамлекеттик программаларын иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу жүргүзүлгөн.

Ошентип, 1960-1980-жылдарда СССРде маданият социологиясынын жана музей социологиясынын гүлдөп өнүгүшү, реформадан кийинки жылдарга чейин созулган социологиянын ушул чөйрөлөрүндө теориялык билимдин өсүшү байкалгандыгын белгилөөгө болот.

1990-жылдардын ортосунда, постсоветтик мейкиндикте жашоо деңгээлинин төмөндөшүнө жана калктын бош убактысынын кыскаруусуна байланыштуу музейлерге болгон кызыгуу кескин төмөндөп, натыйжада музей социологиясындагы изилдөөнүн азайышына алып келген. Музей ишинин коммерциялык мүмкүнчүлүктөрүн изилдөөгө багытталган изилдөөлөр колдонула баштады. Мындай изилдөөлөрдү ири музейлер гана жүргүзүшкөн (Пушкин музейи, Мамлекеттик Третьяков галереясы, Мамлекеттик орус музейи жана Москва Кремлинин музейлери) [118]. Ушундай эле кырдаал 2000-2010-жылдары байкалган: музейлердин ишинин рыноктук механизмдерин изилдөөгө багыт алышып, музей менен көрүүчүлөрдүн ортосундагы байланышты жакшыртууну улантышкан [119] мезгилде музей социологиясы өз алдынча статуска ээ болду, башкача айтканда, ал социологиянын өз алдынча тармагы катары таанылды. Бир аздан кийин, анын изилдөө темасы да өзгөрдү: музейлердин көйгөйлөрүн бир аз "саясатташтырышып", алардын бийлик менен болгон мамилеси изилденди. Музей социалдык теңсиздикти калыбына келтирүүчү социалдык институт катары таанылган [120]. Мындан тышкары, музей темасы эс алуу жана заманбап коомдогу постиндустриалдык баалуулуктарды өнүктүрүү темасы менен тыгыз байланышта. Демек, музей көп жагынан керектөө каражаты катары каралып, популярдуу керектөө маданияты менен аралашкан [121]. Калкты, маданияттын керектөөчүсүн, катмарларга

бөлүү процесси изилденет; атап айтканда, бир нече жаңы керектөө топтору айырмаланып турат (классикалык маданиятка басым жасашкан керектөөчүлөр; батыш тибиндеги массалык-маданий баалуулуктар; элдик маданият; медиа маданият). Ошентип, 2000-жылдардын ортосунан баштап, социологиялык изилдөөлөрдүн маданий проблематикасы кайрадан актуалдуу болуп калды, бул музей ишмердүүлүгүн изилдөө үчүн бирдей мааниге ээ.

Салттуу жана заманбап музей социологиясынын алкагында музейди социалдык институт катары изилдөөнүн ар кандай ыкмаларын бөлүп кароого болот. А.С.Максимова музей социологиясы предметинин бар болгон трактовкаларын топтоштуруп, тиешелүү анализ жүргүзгөн. Анын пикиринде, *"Музей таануу (Museum Studies) - маданият таануунун, тарыхтын, антропологиянын, социологиянын жана философиянын келечектери чагылдырылган бир объектке багытталган өз алдынча, көп тармактуу область"* [122]. Музей социологиясынын предмети системалык ыкманын (Hooper-Greenhill) [257], институционалдык ыкманын (Bennett) [278], субмаданияттардын теориясынын (Андерсон) [123], жана атүгүл маданий экономиканын (Зукин) [124] чегинде чагылдырылышы мүмкүн. Музей амбиваленттүүлүгүнөн улам коомчулукту жана илимпоздорду, коомчулукту жана бийликти, маданиятты өндүрүү жана керектөө менен байланыштырат. Алар бир эле учурда алдыга жана өтмүшкө багытталат. Бул амбиваленттүүлүк музейдин социалдык-маданий кубулуш жана социалдык институт катары көп маанилүүлүгүн аныктайт. Демек, аны изилдөөгө болгон ыкмалар да ар башка.

Т.Беннетт өзүнүн изилдөөлөрүндө **институционалдык ыкманы** ишке ашырган. Ал бир эле мезгилде классикага айланган музейлердин эң масштабдуу изилдөөлөрүнүн бирин жүргүзгөн [278]. Анын изилдөөлөрү менен катар чет элдик илимпоздордун дагы бир катар изилдөөлөрү жүргүзүлүп, анын предмети музейдин искусствосунун адамзаттын өнүгүшүндөгү ролу болгон [280, 281]. Бирок музей ишиндеги бийлик мамилелерин изилдөөгө биринчилерден болуп дал ушул Беннетт кайрылган [278]. Автор өзүнүн негизги чыгармасында М.Фуконун “Күзөтүү жана жазалоо” чыгармасынын идеяларына

параллель жүргүзгөн [125]. Ошондуктан музей изилдөөчүлөрү Фуко киргизген идеяларга жана түшүнүктөргө (эпистема, паноптикум, гетеротопия) көп кайрылышкан [125]. Авторлор Беннеттини улай музейде экспонаттар гана эмес, музей көрүүчүлөр жана коомчулук байкоо жүргүзүү жана башкаруу объектиси болуп саналарын, ошентип, эки тараптуу спектакль жүрөрүн белгилешкен [278 б. 61]. Авторлор музейге баруунун "ырымын" жана андагы музей көрүүчүлөрдүн кыймыл-аракетин, ошондой эле музейдин социалдык теңсиздикти көбөйтүү мүмкүнчүлүгүн белгилешти [162]. Мындан тышкары, институционалдык подходдун өкүлдөрү музейдин башка социалдык функцияларына - идеялардын жардамы менен массаны чогултуу, адеп-ахлактык тарбия берүү жана этикалык эрежелерди үйрөтүү функцияларына көңүл бурушту [252, 278]. Музейдеги көрүүчү администрация, башка коноктор, ошондой эле музей буюмдары тарабынан ага коюлган талаптарга кескин жооп кайтарат жана ошону менен толугу менен көзөмөлгө алынат (Лиша бул *"коомчулук өзүн татыктуу жана маданияттуу алып жүрүүгө үйрөтүлөт", "эскертүүлөр балдарга гана эмес, чоңдорго дагы берилет*" деп айткан [253], Беннет залдар боюнча кыймыл *"эволюциялык мезгилде уюшкандык менен басуунун бир түрү"* деген) [278]. Лиа мындай талаптардын бузулушун сырттан караганда "маданий компетенттүүлүктүн жетишсиздиги" катары кабыл алынарын белгилейт [254 б. 75].

Музейлерди изилдөөнүн **структуралык-функционалдык подходу** институционалдык подходго жакын. Музей коомдогу бийликке баш ийген мамилелерди көбөйтүү көз карашынан изилденет. Музейдин каалаган көрүүчүлөрү ушул ракурстан каралат. Ошентип, П.Бурдье менен А.Дарбель биргелешкен "Искусствого болгон сүйүү" чыгармасында Европа музейлерине келгендердин арасында изилдөө жүргүзүп, музей адамдар арасындагы теңсиздикти көбөйтүү каражаты деген жыйынтыкка келишкен. Бул тыянакты алар адамдын билим деңгээлине жана социалдык тегине жараша көркөм буюмдарды кабыл алууда жана баалоодо коноктордун ортосундагы

айырмачылыктардын негизинде чыгарган [285]. Ушул эле корутундулар Бурдьенин маданий капиталды изилдөөдө анын методологиясын бекемдеген.

Музейдин концепциясын түзүүгө структуралык жана функционалдык подход биринчи кезекте иштеп жаткан музей мекемелерин анализдөөнүн негизинде жүргүзүлөт. Бул анализдин максаты - музейдин "конструкциясын" өркүндөтүү жана "натыйжалуу музейди" түзүү жолдорун аныктоо. Ал эми бүгүнкү күндө ушул ыкманын алкагында музей адаттагыдай эле ийкемдүү структурага ээ болгон жана коомдо белгилүү бир функцияны же функциялар тобун жүзөгө ашырууга арналган атайын социалдык институт катары каралат. Музейдин социалдык функцияларынын ортосундагы байланышты социалдык муктаждыктар аныктайт. Коомдун өнүгүшүнүн ар кандай баскычтарындагы конкреттүү социалдык-маданий кырдаал ар кандай функцияларды: документтештирүү же сактоо, билим берүү же изилдөө иштери функциясын алдыга алып чыгат. Кайсы функция үстөмдүк кылуучу деп эсептелгендигине жараша, ушул функцияны эң натыйжалуу ишке ашыруу үчүн иштелип чыккан музей мекемесинин тигил же бул системасы сунушталган.

Учурда структуралык-функционалдык подходдун негизинде музейдин бир катар концептуалдык моделдери иштелип жатат. Мисалы, музейдин илимий мекеме катары концепциясы. Бул көз караш Д.И.Тверскаянын эмгектеринен табууга болот. Анын пикири боюнча, музей *«табигый объектилерди, материалдык жана руханий маданияттын эстеликтерин топтогон белгилүү бир изилдөө мекемеси. Илимдин бир катар тармактары үчүн чоң мааниге ээ болгон музей буюмдары көптөгөн изилдөө мекемелери үчүн зарыл маалымат булагы болуп саналат жана ошол эле учурда музей буюмдарынын жыйындысы музейдин өзүнүн изилдөө иш-аракетинин негизин түзөт»* [126]. Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын тарыхчылары музейге, тактап айтканда, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тарых музейине карата ушундай эле позицияны карманат. *"Музей Кыргызстандын тарыхы жана маданияты жөнүндө илимий идеялардын калыптанышынын башатында турган",* - деп Борбордук Мамлекеттик Саясий

Документтер Архивинин башчысы С.Р.Жуманалиев Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тарых музейинин 79 жылдыгында сүйлөгөн сөзүндө айткан [127]. Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Тарых институтунун директору, тарых илимдеринин доктору Ж.Жунушалиев да музей чыныгы илимий лабораторияга айлангандыгын баса белгилеген [128].

Музейдин агартуучу мекеме катары концепциясын социологдор И. Бестужев-Лада жана М.Озерная иштеп чыгууда. Бул учурда музей "*элдик билим берүү системасына жанаша социалдык мекеме*" катары каралат. Авторлор *"ар бир мектеп сыяктуу эле, музей да келгендерди тарбиялайт, окутат, өнүктүрөт"* деп баса белгилешкен [129]. 1960-жылдардан бери бул көз караш жана буга байланышкан музейди долбоорлоо принциптери жана анын иштөө ыкмалары барган сайын популярдуулугун жоготуп бараткандыгына карабастан, бул позиция азыркы орус жана европалык музей таанууда бар. Аны музейлердин негизги милдети - *"окумуштуулар топтогон билимди музей коллекцияларынын жардамы менен жайылтуу"* деп эсептеген М.Адамс активдүү жайылтууда [130]. Музеологиядагы бул багыт өзүнүн методикалык негизине ээ болгон өз алдынча структураны - музей педагогикасын калыптандырууга алып келди. Кыргызстандын музей адистери прикладдык музей педагогикасы жаатындагы эмгектерди жакшы билишет, бирок теориялык изилдөөлөр жок. Биз "Музей коллекцияларынын негизинде мектеп окуучулары жана студенттер үчүн Кыргызстандын тарыхы боюнча музей семинарынын программасын" түзүүгө аракет кылдык.

Функционалдык подходго ылайык, музейдин эс алуу (рекреациялык) мекемеси деген түшүнүгү дагы сунушталат, анда бош убакытты уюштуруу негизги социалдык функциясы деп эсептелет. Бул моделди колдогон Ю.У. Гуральник *"... бүгүнкү күндө келечектеги музейлердин калктын бош убактысынын чөйрөсүнө багыт алган өзгөчөлүктөрү пайда болууда"* деп белгилейт. Изилдөөчү чет элдик тажрыйбага таянып, анын пикиринде, "*музейлердин мындан аркы өнүгүшү дидактикалык эмес багыттарды кеңейтүүдө, агартуучулук милдети менен ушул маданий институттун көңүл*

ачуучу, эс алуучулук мүмкүнчүлүктөрүнүн ортосундагы оптимумду издөөдө" дейт [131]. Ушул жобого ылайык, 2005-2008-жылдары иштелип чыккан Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тарых музейинин жаңы музей экспозициясынын Концепциясы келген меймандардын таанып-билүүчүлүк муктаждыктарын гана эмес, музейди эс алуучу жана эстетикалык рахат алуучу жай катары кабылдоону эске алуу менен музей мейкиндигин уюштурууну карайт [132].

Жогоруда айтылгандарды жыйынтыктап жатып, ушул багытта жүргүзүлгөн изилдөөлөр тарыхый жактан калыптанып, коомдук аң-сезимде бекемделген структуралык функционалдык стереотип катары музейди өркүндөтүү жолдорун аныктоого багытталган деген тыянак чыгарсак болот.

Феноменологиялык багытка ылайык, музей тарабынан маданий феномен катары ишке ашырылып жаткан процесстин теориялык негиздерин издөө иштери жүрүп жатат. Бул багыт Россиянын музеологиялык ой жүгүртүүсүнүн өнүгүшүндө да өзүнүн тарыхына ээ. Анын пайдубалы XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башында орустун диний ойчулу, оригиналдуу философиялык системанын жаратуучусу Н.Ф.Федоров тарабынан түптөлгөн. "Музей" түшүнүгүн өзүнүн "жалпы иштин теориясына" киргизип, Федоров музейди маданияттын феномени катары бирдиктүү философиялык түшүнүүгө биринчи аракет жасаган [133, 134, 135].

Бүгүнкү күндө музейдин концепциясын түзүүдөгү феноменологиялык багытында коммуникативдик мамиле кеңири жайылган. Анын жалпы теориялык булактары коммуникация теориясында маалымат которуунун дисциплиналар аралык түшүнүгү катары жана байланыш процесстеринин формалдуу жактарын сүрөттөгөн семиотикада камтылган. Коммуникация принцибине таянган изилдөөчүлөрдүн пикиринде, бул принципти музеологияда колдонуунун чыгармачыл өбөлгөлөрү төмөнкүдөй жыйынтыкка алып келет: *«барлык чөйрөсүнөн алынып салынган нерселердин ар кандай коллекциясы мазмундуу коллекция катары пайда болот. Демек, анын башатында ар дайым нерселерди баалуулук маанисин сыйлаган субъект (жеке адам же топ) болот.*

Мазмундуу жыйнакты түзгөн субъекттен тышкары, белгилүү бир маданий түзүлүштөрдү кабылдоочу жана алып жүрүүчү тема дагы бар. Эгерде бул түзүлүштөр биринчисинин түзүлүшүнө жакын болсо, анда алардын ортосунда өз ара түшүнүшүү болушу мүмкүн жана коллекцияга же айрым объектилерде катылган маани жетиштүү деңгээлде кабыл алынат. Бул - музей коммуникациясынын элементардык актысы». [263]

Музейлерди изилдөөдөгү **коммуникативдик ыкма** мейкиндик чөйрө менен музей көрүүчүлөрүнүн коммуникативдик мүнөздөмөлөрүнүн өз ара аракетине багытталган. Бул жагынан алганда, заманбап изилдөөлөрдүн маанилүү багыты болуп музей мейкиндигинин ичинде адамдын сенсордук жана визуалдык аракеттерин изилдөө саналат. Бул музей мейкиндиги менен, анын ичинде предметтик чөйрө (артефакттар) менен, ошондой эле башка коноктор жана музей кызматкерлери менен өз ара аракеттенүүнүн "мультимодалдуулугу" деп аталат [264]. Дене менен сезүү заманбап социологдордун изилдөөлөрүнүн негизги звеносу болуп саналат, анткени бүгүнкү күндө сенсордук сезимдер көз караш (визуалдык кабыл алуу) менен катар алдыңкы орунда турат. "Дене чарчоосу" (*museum fatigue*) түшүнүгү кеңири жайылып, аны 1916-жылы Б. Гилман [265] киргизген, бул экспонаттарга ыңгайсыз абалда эңкейип караган музей көрүүчүсүнүн денесиндеги терс сезимди билдирет. Коммуникативдик подходдун алкагында изилдөөчүлөр өзүндө жеке тажрыйбаны, социомаданий кырдаалды (маданий фон) жана физикалык тажрыйбаны (айлана-чөйрөнүн жасалгасы, композициялык сүрөт, экспонаттар) синтездей турган коноктордун жеке тажрыйбаларын талдайт [266]. Башка авторлор дагы изилдөөлөрүндө ушул сыяктуу маселелерге токтолушат [267].

Коммуникативдик подход музейди кыймылдагы билим катары түшүнүүгө мүмкүндүк берет, анын алкагында ар кандай өз ара байланыштар болуп, субъекттердин ортосундагы мамилелер курулат. Ушул максаттарда автордук-тармактык теориясы колдонулат. Ошентип, Альбена Яневанын эмгектеринде музейди үзгүлтүксүз өзгөрүү, аракет жана сүйлөшүү катары көрө аласыз [267]. Байланыштын көз карашынан алганда, музейлер дайыма болуп туруучу

өзгөрүүлөр жана музейлер бул өзгөрүүлөрдү чагылдырат жана ырааташтырып иреттейт. Бул окумуштууларга музейди эпистемалар жана репрезентациялар көз карашы менен кароого мүмкүндүк берет. Ушул максаттарга арналган концептуалдык аппарат көбүнчө М.Фукодон алынган жана эпистема *"чындык тууралуу элестөөлөрдүн, практикалардын жана билимдердин тарыхый жактан калыптанган конфигурациялары"* [257] деп түшүнүлөт.

Ушундай эле концептуалдык модель Д.А.Равикович тарабынан иштелип чыгууда. Ал музейди маалыматты спецификалык музей каражаттары аркылуу берүүгө багытталган жана тышкы чөйрө менен спецификалык "кириш" жана "чыгуулар" менен байланышкан ачык социалдык маалымат системасы деп эсептөөнү сунуш кылат. Өзүнүн концепциясын иштеп чыгууда Равикович “музей маалыматы” түшүнүгүнө басым жасайт. Ал Равиковичтин айтымында, *"музей буюмдары аркылуу документтештирилген кубулуштар, фактылар, коомдук турмуштун окуялары жөнүндө маалыматтардын жыйындысы катары аныкталышы мүмкүн".* Музей буюмдарынын өзүлөрү, автор белгилегендей, анын алуучуларына таасир этүү максатында маалыматты берүүчү коммуникативдик процессине кирет. Бул үчүн *"музей буюмдары белгилүү бир логикалык системаларга уюштурулган, аларга музей фонддору жана экспозициялары да кошулушу болушу мүмкүн."* [137]

Ошентип, маалымат теориясынын жана системалык методологиянын, семиотиканын, коммуникация теориясынын принциптерине негизделген музей жөнүндөгү концептуалдык элестетүүлөр музей феноменинин маданият системасындагы ордун жана ордун жаңыча баалоого мүмкүндүк берет.

Чөйрөлүк ыкманын чегинде азыркы авторлор музейлердин архитектуралык чөйрөсүн, алардын символикасын [292], артефактылык чөйрөсүн жана анын маданий маанисин, келген адамга таасир этүү жолдорун жигердүү изилдешет [293]. Ушул ыкманын алкагындагы изилдөөнүн жаңы багыты болуп "мейкиндик-убакыт мамилелерин" изилдөө болуп саналат - музейлер белгилүү бир маданиятты көтөргөн тарыхый өтмүштүн агенттери катары каралат [294, 295, 138]. Бул жагынан алганда, музейлер - бул убакыттын

өтүшүн "жайлаткан" [297, 139], же тескерисинче, "маданияттын ылдамдануусун" чагылдырган мекеме жана *"замандаптыктын жарандык прогресстин жана өркүндөтүүнүн символу"* болуп калат [295]. Музейдин өнүгүшүнүн темпоралдык аспектиси Беннеттин эмгектеринде да каралат, анда цивилизациянын жетишкендиктерин өнүктүрүүдө жана сактоодо музей мейкиндиктеринин ролу көрсөтүлгөн [298]. Мисалы, музей элитаны (пассаждар) да, көрксүздүктү да (кунсткамера); экзотикалык экспонаттарды да, илимий-техникалык прогрессти да; жаратылыш мейкиндигин (улуттук парктар, скверлер) жана маданий өткөн доордун улуулугун (тарыхый улуттук музейлер); көркөм маданияттын жетишкендиктерин (көркөм сүрөт музейлери) көрсөтөт [139]. Ошентип, музей абдан көп кырдуу болуп, өткөндү жана келечекти айкалыштырып, бирдиктүү убакытты кошуп жатат - бул анын өнүгүүсүнүн темпоралдык аспектиси. Бул подход музейди изилдөөнүн дагы бир подходго - маданий жана символикалык подходго жакын.

Музейди изилдөөнүн **маданий-символикалык мамилеси** адамдын маданиятын өнүктүрүүдөгү музейдин ролун алдыга чыгарат жана тескери таасири: маданият бардык көрүнүштөрүндө музей практикасына сөзсүз таасирин тийгизет. Бул учурда негизги суроолордун бири: символикалык маданият кантип социалдык тилектештикке кантип жардам берет деген суроо [140]. Коомдун, улуттун бирдиктүү эстетикалык баалуулуктардын жардамында биригиши музейдин негизги социалдык функциясы болот. Ушул ыкманын алкагында авторлор АКШдагы музейдин мигранттарды келген өлкөнүн улуттук маданиятына аралаштыруу, калктын төмөнкү катмарынын улуттук өзгөчөлүгүн бекемдөө мүмкүнчүлүгүн изилдешкен [252]. Музейди жамааттык эс тутумдун орду катары изилдөө менен, социологдор элдердин маданиятын берүүдө, маданий мурастарды сактоодо жана чыңдоодо маданияттын жетекчи ролду ойнорун ырасташат [272].

Музей мейкиндигин символизациялоо презентация формаларын трансформациялоо аркылуу ишке ашат. Ошентип, салттуу музейдин концепциясы билдирүүгө, баяндоого (нарратив) айланат [141]. Музей адамдын

көп кырдуу "ар тараптуу архивинин" принциби боюнча курулган, бул адамдын дүйнө таанымын жөнгө салууга мүмкүндүк берет. Келген адам өзү толук кандуу субъектиге айланат, мейкиндикти жана убакытты символдоштурат, өзүнүн окуяларын жана тажрыйбаларын киргизет, бул музей тажрыйбасынын жаңы "катмарына" айланат. Бул ыкма айрыкча виртуалдык музейлерде кеңири колдонулат.

Маданий-символикалык подход Д.Кэмерондун "музей баарлашуу катары" аныктамасынан келип чыккан (1968) [300]. Автордун ою боюнча, музейди абстракттуу келген адамга эмес, белгилүү бир адресатка багыттоо керек жана бул үчүн ал адресат жөнүндө баарын билүү керек. Мындай подход менен музейдин мейкиндигин мобилдүү жана өзгөрүлмө, башкача айтканда, коммуникативдүү, символикалык мааниге ээ кылган жаңы ойлордун жана маанилердин курулуштары тынымсыз жүрүп турат. Музей "Башкалар" менен жолугушуучу жайга айланат жана адамдын туруктуу жаңы билимин болжолдойт. Ошол эле багытта Л.Мамфорд (1961) музей адамдардын өзүлөрүнүн жардамы менен өткөндү жана азыркы учурду чагылдырып, ошону менен ар кандай маданияттардын жана символдордун көп түрдүүлүгүн жаратат деп белгилеген [301]. Заманбап изилдөөчүлөр аны "ар кандай маданияттар жана коомчулуктар кагылышкан" (Дж. Клиффорддун "байланыш зонасы") [302] «пикирлерди алмашуунун коммуникативдик платформасы" [303] дешип, музейдин өнүгүшүнүн символикалык жагына көбүрөөк көңүл буруп жатышат. Коомдун ачыктыгынын өсүшүнө, массалык туризмдин өнүгүшүнө жана адамдардын муктаждыктарынын өзгөрүлүшүнө, жаңы санарип технологиялардын өнүгүшүнө байланыштуу музейдин эл менен болгон мамилеси өзгөрүүдө. Алар көбүрөөк диалогдук мүнөзгө ээ болушат*: "Билдирүүнүн мүнөзү бул жерде жамааттын башка мүнөзүн - ачык, туруксуз, кырдаалдык мүнөзүн ачып берет же алдын-ала аныктайт"* [142]. Бирок музей өзү гана эмес, анын коноктору да рефлекстүү болушат - ал бардык жаңы муктаждыктарды жана тенденцияларды чагылдырат, кырдаалды сактап калууга

аракет кылат [141 б. 40-43]. Музейлер жаңы билимди жараткан актерлорго айланат [143].

Маданий-символикалык подход ар кандай чечмелөөлөрдү жана аныктамаларды колдонот, мурда музей социологиясына мүнөздүү эмес болгон концептуалдык аппарат менен ойнойт. Мисалы, Киршбергдин эмгегинде музейдин жамааттык аудиториясын мүнөздөө үчүн "сценалар" термини колдонулат. Автордун чечмелөөсүндө, бул түшүнүк адамдардын туш келди тобу менен бекем жамааттын ортосундагы аралыкты билдирет. Келген коноктор кандайдыр бир убакытка чейин бир жамаатка биригишип, "музейдин публикасы" [304] катары өзүлөрүн аныкташат жана убактылуу коомдук тилектештикти өркүндөтүшөт [305]. Ушундай эле изилдөөлөр дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндө жана аймактарында жүргүзүлүп жатат. Алардын максаты - заманбап музей адамдарды канчалык жакындаштыра алаарын түшүнүү, алардын маанилерин жана маңыздарын алмашуу аркылуу алардын баарлашуусун жана өз ара түшүнүшүүсүн өркүндөтүү [306, 307]. Ошол эле учурда, изилдөөчүлөрдүн көңүлү музей аудиториясынын жамааттык тажрыйбасын (чогуу болуу жана биргелешип иштөө кырдаалы) изилдөөгө бурулууда.

Акыркы 20-30 жыл аралыгында коомдун жана маданий мекемелердин өсүп жаткан коммерциялашуусу көйгөйлүү изилдөө чөйрөсүнүн өзгөрүшүнө алып келди. Музейлердин рентабелдүүлүгүн, алардын базар экономикасында сакталышын, өнүгүүгө маркетингдик подходун изилдөө маселелери биринчи орунда турган (С. Макдональд) [308]. Изилдөө барган сайын музей көрүүчү менен өз ара аракеттенүүнүн жаңы ыкмаларын издөөгө бурулуп, аны башкы адам, ар кандай кызыкчылыктары жана муктаждыктары бар субъект деп эсептейт (Анри Лефевр, Мишель Де Серто) [309, 144, 145]. Музейдин экспонаттары менен өз ара аракеттенүү маселелерине, диалог мейкиндигин өнүктүрүүнүн формаларына басым жасалууда (Айлин Хупер-Гринхилл, Шэрон Макдональд, Джон Фалка, Лин Диркинг) [310, 311]. "Жаңы музей" (Верго) жана "катышуу музейи" (Симон) концепциялары иштелип чыгууда [312, 313].

Бул изилдөөлөрдө музей социологиясын эмпирикалык изилдөөлөр менен чектелбестен, теориялык жактан түзүүгө аракет жасалат. Жалпысынан, бардык изилдөөлөрдө коноктордун субъективдүүлүк көйгөйү борбордук орунду ээлейт. Заманбап музей социологиясынын изилдөөлөрүнүн маанилүү багыты - бул инклюзивдик мейкиндик. Ден соолугунан мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдар үчүн жеткиликтүү чөйрөнү кеңейтүү боюнча кеңири изилдөө дээрлик бардык жерде болуп калды. Бул жагынан алганда, изилдөө практика менен тыгыз чектешет: инновациялык моделдер жана долбоорлор ишке киргизилет, андан кийин жыйынтыктар изилденет жана талданат. Ушундай эле мисал - инклюзивдик долбоорлор ишке ашырылган «Гараж» заманбап искусство музейи (Москва) же Диндер тарыхы музейи (Санкт-Петербург, музейлер инклюзиясы борбору) жана башка долбоорлор [146]. Музейлерди изилдөөнүн теориясы менен практикасынын байланышы башка долбоорлордо жана эмгектерде келтирилген. Ошентип, "элестетилген музейлер" постмодерндик түшүнүктөрдүн алкагында өзүнчө изилдөө темасына ээ болушту [147]. Буга мисал катары "дубалсыз музей" (Андре Мальро) келтирилген, анда автор ар бир адам ар кандай мыкты көркөм чыгармаларын тандоо менен "өзүнүн, элестеткен" музейин түзсө болот деп салттуу музейлерге альтернатива сунуш кылган [314]. Мальро искусстводо чек аралар болбошу керектигин белгилеп, *“тарыхтын чегинен чыккан искусство классикалык музейде толук көрсөтүлө албайт, ал жерде коллекциялардын түзүлүшү тарыхый принципке баш ийет”* деп белгилеген [148]. Андан кийин Мальрону күнүмдүк турмуш жана феноменология социологиясында иштеген де Дюв дагы туураган. Автордун көз карашында жеке адам искусствону кабыл алуу чектерин өзү аныктайт жана аны түшүнүү сезимдик тажрыйбага гана негизделген; искусство - бул ысым, жана ар бир кабыл алуучу субъект үчүн ар башка: "*Искусство - бул ысым, жана бул анын бирден-бир теориялык статусу*" [149].

Башка кызыктуу изилдөө долбоорлору болуп Антимузей (Йоханнес Кладдерс) жана Обсессия Музейи (Харальд Зиманн) камтыйт. Антимузей деген коллекциясы дайыма жаңыланып туруучу эксперименталдык лабораториянын

бир түрү болгон [150]. Обсессиялар музейи теориялык конструкт болгон, анын максаты айланада болуп жаткан бардык нерсенин тез өтүмдүүлүгүнө басым жасоо болгон: *"Обсессиялар музейи - бул мүмкүн эмес нерсе ... Көп жылдык өтө субъективдүү көргөзмө иш-аракеттеринен кийин, ал ойдо гана бар болсо дагы, ишмердиктин кийинки тепкичи боло турган орун издөө каалоосу пайда болду... Мамилелердин, окуялардын, жеке мифологиялардын жардамы менен мен бул жерди обсессиялар музейи деп атайм"* [315]. XX кылымдын ортосунда "сүрөтчүлөрдүн музейлери" деген аталыш кеңири кулач жайган (мисалы, табылган "керексиз" үй буюмдарын камтыган Каспер Кёнигдин "Чычкан музейи" (1977) объективдүү дүйнөнүн утурумдук экендигин жана адамдардын керектөөсүнүн ашыкча экендигин баса белгилеген) [316]. Жогоруда айтылган "концептуалдык" музейлердин долбоорлорунун баарын бириктирген бир жалпылык бар: алар элестүүлүктү жана утурумдукту алдыңкы орунга коюп, постмодерндик тенденциялардын салттуу музей практикасынан артыкчылыгын тастыкташкан [151].

Музей социологиясынын алкагындагы учурдагы изилдөөлөр социологиялык изилдөөлөрдөн тышкары, психология, педагогика, культурология, философия жана башка илимий билимдердин аспектилерин камтып, барган сайын дисциплиналар аралык мүнөзгө ээ болууда. Музейдин башка социалдык мекемелер менен, биринчи кезекте билим берүү системасы менен өз ара байланышы изилденет [152, 153, 154, 155]. Музейдин жаңы тажрыйбаларын - виртуалдык музейлерди изилдөөгө көбүрөөк көңүл бурулуп жатат, [225] кең мааниде айтканда, алар реалдуу мейкиндикте жана убакытта жок музейлер деп аныкталат [156].

Азыркы этапта музейдин концептуалдык моделин орус жана кыргыз музеологиясында жана музей социологиясында калыптандыруу эки негизги багытта жүргүзүлүп жатат, аларды шарттуу түрдө "институционалдык" жана "феноменологиялык" деп атоого болот. Биринчисинин алкагында музей өзүнө мүнөздүү анык функциялары бар өзгөчө социалдык институт катары каралса, экинчисинде, музей маданияттын феномени катары каралат.

Институционалдык багыттын алкагында жүргүзүлүп жаткан изилдөөлөр музейди түшүнүү үчүн салттуу структуралык жана функционалдык ыкманын жаңы деңгээлде өнүгүшүн билдирет. Феноменологиялык конструкциялар байланыш теориясынын, семиотиканын, маалымат теориясынын жана системалык методологиясынын заманбап жалпы илимий принциптерине негизделген жаңы подходдорго негизделген.

Музейди изилдөөнүн учурдагы салттуу ыкмалары, музейдин ишмердүүлүгү экспонаттарды чогултуу жана сактоо менен байланышкан башка мекемелерге карата, айрыкча, музейдин заманбап формаларынын генезисинин тарыхый жана маданий түшүнүгү үчүн зарыл болгон башка мекемелерге карата өзгөчөлүгү эмнеде экендигин канааттандырарлык түрдө түшүндүрө албайт. Музейдин ар кандай социомаданий функциялары боюнча бирдиктүү түшүнүк жок (илимий, эстетикалык, педагогикалык, маалыматтык, экономикалык, идеологиялык ж.б.). Салттуу концепциялардын алкагында музейдин функцияларынын бирин негизги функция катары бөлүп көрсөтүү тенденциясы бар, ал эми калгандары ага баш ийген деп эсептелет. Бул ыкма алардын ар түрдүүлүгүндө жана өз ара аракеттенүүсүндө музейдин иш-милдеттерин толугу менен түшүнүүгө жол бербейт. Музей тарыхый өнүгүшүнүн жүрүшүндө өзгөрүлбөс мүнөздөмөлөрдүн топтому бар статикалык мекеме катары каралат.

Музейди өзүнүн кызматтарынын аспектилери боюнча эмес (билим берүүчү, илимий ж.б.), илим, идеология, экономика, билим берүү, искусство сыяктуу социомаданий практиканын ар кандай формаларынын болушун жана көбөйүшүн камсыз кылган маданияттын спецификалык механизми катары кароого болгон көз караш бир топ перспективдүү сезилет. Бул жагынан музейди антропологиялык ой-пикирди калыптандыруу мейкиндиги, башкача айтканда, адам жана анын айлана-чөйрөсү жөнүндө билим жана социалдык өз ара аракеттенүү формаларын белгилөөчү субъекттин өзүн-өзү идентификациялоо мейкиндиги катары кароого болот. Ошондой эле тарыхый эс тутум мейкиндиги жана анын белгилерин күнүмдүк турмушка киргизүү механизми катары да каралат. Музейдин ишинин бардык ушул өңүттөрүн

түшүнүү музейдин мейкиндигине болжолдонгон ар кандай социалдык тажрыйбаларды изилдөөнү интегралдык маданий институт катары түшүнүүгө мүмкүндүк берген бирдиктүү концепцияга интеграциялоого мүмкүндүк берген жаңы мамилени талап кылат.

1.2. Музейди изилдөөдөгү социалдык мамиле

Музейди изилдөө экономикалык, саясий, социалдык анализдин көз карашынан жүргүзүлүшү мүмкүн, анткени бул иш-аракеттердин элементтери кайсы бир деңгээлде музейге мүнөздүү. Музейди изилдөө үчүн ушул методологиянын маанисин четке какпастан, аныктоочу методология болуп социомаданий методология экендигин белгилейбиз. Социомаданий ыкма музейди аныктоочу фактор - маданият призмасы аркылуу кароого мүмкүнчүлүк берет.

Социомаданий методология үчүнчү миң жылдыктын ачылышы эмес, ал коомдук илимдер ыкмасынын ичинде узак жолду басып өттү: XVIII кылымдын аягынан баштап азыркы учурга чейин адам маданияттын жаратуучусу катары каралып, ал эми социомаданий деген коомдун тарыхый өнүгүшүнүн натыйжасы катары түшүнүлүп келген.

Маданият жалпы кабыл алынган болуп эсептелет - Т.Парсонс бул мүнөздөмөнү маданияттын маңызын аныктоочу үч мүнөздөмөнүн катарына кошот. Музей жалпы коом тарабынан же өзүнчө социалдык топтор тарабынан кабыл алынган дал ошол жалпы кабыл алынган маданият менен алектенет. Бул "буюмдар дүйнөсү" менен дагы, музейде көрсөтүлгөн көркөм сүрөт менен да байланыштуу.

Музейдин социомаданий ролун түшүнүү үчүн маанилүү болгон дагы бир жагдайды биз Т.Парсонстон табабыз. *“Маданий система сиздин чындыгыңыздагы милдеттенмелерди айлана-чөйрөнүн калган бөлүгүнө жана иш-аракеттердин системасына, физикалык дүйнөгө, организмдерге, инсандарга жана социалдык системаларга карата маанилүү багыттар боюнча түзөт. Кибернетикалык планда ал иш-аракеттердин системасында эң жогорку орунду ээлейт, андан кийин социалдык система, андан төмөндө,*

албетте, инсан жана организм жайгашкан... Биздин кеңири эволюциялык көз карашыбыздан улам, биз социалдык эмес иш-аракеттердин подсистемаларынын арасында маданий системага негизги көңүлдү бурабыз”. Жалпысынан, биз Парсонстун музейдин маңызын жана мазмунун, музей иш-аракеттерин жана алардын социалдык максаттарын кыйла адекваттуу түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берген коомду изилдөөдөгү социомаданий мамиленин идеясын иштеп чыккандыгын белгилей кетебиз.

Жеке адамдын кыймыл-аракетинин системасына маданияттын стандарттык элементтерин кириши музейге байланыштуу ишке ашат. П.Сорокин белгилегендей: *"... маданий элементти - баалуулуктарды жана ченемдерди кошпостон - биз адамдардын жана компоненттердин ортосундагы мамилелерди жөнгө салуучу ченемдерди ... ар кандай социалдык институттар менен уюмдардын маңызын изилдей алмак эмеспиз".* Сорокиндин айтымында, социомаданий тартип бөлүнгүс жана социалдык, маданий жана личносттук аспектилерди камтыйт. П.Сорокин сунуш кылган социомаданий ыкманы колдонуу музейди жана музей предметин анын социалдык, маданий жана личносттук интерпретация аспектисинде кароого мүмкүндүк берет. Ушул максатта *социалдык* жана *маданий* деген эки сөздүн айырмачылыктарына көңүл буруу керек. Сорокиндин айтымында, "социалдык" термини адамдардын өз ара аракеттенишинин жана алардын мамилелеринин жыйындысына көңүл бурууну билдирет, ал эми "маданий" деген маанилерге, баалуулуктарга, *"ченемдерге, ошондой эле алардын материалдык алып жүрүүчүлөрүнө (же материалдык маданият)»* көңүл бурууну билдирет. Музей буюму - социалдык менен маданийдин кайсы бир интеграциясы, П.Сорокиндин методологиясын колдонуу муну далилдейт. Ошондуктан, музейди культурологиялык эмес, социомаданий подходду колдонуу менен гана түшүнүүгө болот.

Бирок коомдун жана маданияттын тарыхый өнүгүшүнүн мезгилдешүүсүнүн ортосунда окшоштуктарды жүргүзүү мүмкүн эместигин белгилей кетебиз. Тарыхый себептүүлүктүн татаалдыгын эске алганда,

факторлордун окшоштугунан жана бирдей баалуулугунан баш тартууга болбойт, анткени тарыхый процесстин ар бир бөлүмү (формациялык, цивилизациялык) өзүнүн жетектөөчү, системаны түзүүчү фактору (экономикалык, техникалык жана технологиялык ж.б.) менен мүнөздөлөт. Социомаданий подходдо маданият негизги фактор болуп саналат. Бул социомаданий подходдун маңызы.

Музей башынан эле практикалык ишмердүүлүгүндө идеалисттик маданиятка багытталгандай сезилет, анткени ар кандай "музей буюму" сезимталдык менен ашыкча сезимталдыктын, материалдык менен руханийликтин кошулмасы болуп саналат.

Чындыгында, социалдык чындыкты түшүнүүдө социомаданий подходду өнүктүрүүнүн өбөлгөлөрү болуп социология классиктеринин көз караштары саналат. Ушул сыяктуу ойлорду Э.Дюркгеймден байкайбыз, *ал "социалдык деген маданий жактан да негизделген"* деп белгилеген; Г.Зиммель менен М.Вебер маданиятты коомдук өнүгүүнүн негизги факторлорунун бири деп эсептеген. Зиммель дагы, Вебер дагы тарыхый жана маданий фактыларды анализдөөнү биринчи планга койгон [156]. Ошондой эле, Т. Парсонстун дагы *социалдыктын маданий жактан шартталган* деген чечмелөөсүн көп учуратабыз [157]. Кийинчерээк болгон социалдык жана маданийди бөлүүгө аракет кылган социологиялык теориялар аргасыздан жана абдан туура сынга кабылган [158]. Социологиянын предмети бардык көрүнүштөрүндөгү *социалдык* болгондуктан, маданиятты да бул чындыкка априори "жазып коюшкан". Индивиддер өз ара мамилелерин жана өз ара аракеттерин маданий контексттен тышкары кура алышпайт жана ушул себептен маданият ар дайым социалдыктын ажырагыс бөлүгү болуп саналат, ошону менен социологиянын предметтик чөйрөсүн болжолдойт. Изилдөөчүлөр туура белгилегендей, *"бүгүнкү күндө биринчи планга маданияттын социалдык шартталышы, азыркы социолог үчүн айдан ачык болгон - жагдайды эмес, коомдук иш-чаралардын, социалдык процесстердин, социалык жараяндын маданий шартталышын жана маанисин алдыңкы орунга чыгаруу зарыл"* [159].

Маданият жалпы адамзатка таандык жана улуттук, жергиликтүү баалуулуктар аркылуу социалдыкты колдойт, алар социологиянын предметтик изилдөөсүнүн негизи болуп саналат - мындай ыкма социолог А.Г.Здравомысловдун идеяларында чагылдырылган: *“... дал ушул маданий каада-салт социологиялык изилдөө практикасында белгилүү бир ыктоолорду жана алдын-ала шарттарды калыптандырат”* [160]. П.Штомпка социологиянын милдети *«социалдык жашоого таасир этүүчү ... структуралык жана маданий ресурстарды ... «социологиялык элестетүүнүн» жардамында түшүнүү»* деп эсептеген» [161].

Өзүн-өзү өнүктүрүүчү система катары саналган М.С.Кагандын маданият концепциясы музей изилдөөлөрүнө социомаданий подходду колдонуунун өзгөчөлүктөрүн түшүнүү үчүн чоң методологиялык мааниге ээ. Маданиятты түшүнүүнү М.Каган адамдын ишмердүүлүгүн түшүнүүдөн алып чыгат, себеби адам ишмердигинин натыйжасы маданият болуп эсептелет. Кагандын ою боюнча, маданият адамдардын бардык иш-аракеттерин жана анда пайда болгон нерселердин бардыгын - анын өнүмдөрүн, адамдын социалдык сапаттарын, ишмердүүлүктүн жолдорун, адамдардын бири-бирине болгон муктаждыктарын ишке ашыруу жолу катары байланышты камтыйт. М. Каган маданиятты маалыматтык-семиотикалык иш-аракет катары кароо жетишсиз болуп калат деп эсептейт. Анын оюнда, маданият ажырагыс система катары көрүнөт, ал эми социалдык система бир эле мезгилде маданий системанын ролун аткарат. Ал эми М.Кагандын маданият концепциясынын дагы бир усулдук жактан маанилүү аспектиси - маданият бул өзүн-өзү өнүктүрүүчү система.

Маданият дифференцияланган жана ар кандай структуралык элементтери бар татаал система. Маданияттын структуралык элементтерин жана чөйрөлөрүн аныктоонун актуалдуулугу музей чындыгынын структуралуулугун түшүнүү зарылдыгы менен аныкталат. Маданият - бул коомдук көрүнүш, бул анын бардык чөйрөлөрүн камтыган, адамдардын иш-аракетинин социомаданий чөйрөсүнүн бөлүгү экендигин билдирет. Музейде ачык көрсөтүлгөн салттуу-турмуштук маданияттын дифференциациясынын прикладдык мааниси ушунда.

С.Арутюнов маданиятка карата дифференциалдаштырылган мамиленин талабы жөнүндө мындай деп жазат: *«Жалпысынан алганда, маданият ... биологиялык жактан өнүккөн ишмердүүлүктүн биологиялык эмес иштелип чыккан каражаттарынын эбегейсиз зор жана ар тараптуу комплекси жана ал комплекстин компоненттери бири-бири менен бир кыйла татаал байланышкан. Бул комплексти анализдөө белгилүү бир тутумдаштырууну жана изилдөөнүн таанып билүү милдеттерине жараша ар кандай жолдор менен жүргүзүлө турган классификациялоону талап кылат»*. Чындыгында, автор маданияттын илимий классификациясын издөөнү ачык бойдон калтырат. Бул эмгекте биз маданияттын структурасынын көйгөйлөрүн анын элементтеринин бири - музейдин аспектиси боюнча берүүгө аракет кылдык.

Адамдын табигый чөйрө менен болгон мамилеси жана андагы анын иш-аракеттери маданий кубулуштар менен коштолот (материалдык объектилер, жаратылышты пайдалануунун ченемдери, жаратылыш менен болгон мамилелердин этикасы ж.б.), алардын комплекси музейде чагылдырылган табигый-экологиялык маданият менен көрсөтүлөт. Томиловдун ою боюнча, табигый-чөйрөлүк маданияттын негизги функционалдык мааниси табиятты өздөштүрүүдөгү, анын бөлүктөрүн табигый чөйрөгө айландыруудагы жана жашоону камсыздоо маданиятынын иштешине шарт түзүүдөгү жана баарынан мурда, маданияттын башка чөйрөлөрүнүн иштеши үчүн адамдардын муктаждыктарын канааттандыруу болуп саналат.

Өзөктүн негизги функциясы - бул маданияттын өзөгүнүн жогорку туруктуулугу жана минималдуу өзгөрүлмөлүүлүгү менен гана мүмкүн болгон социумдун өзүн-өзү таануусу жана сактоосу. Ракитовдун айтымында, ядро тарых, калыптануу баскычтары, жашоо шарттары жана этникалык потенциалы жөнүндө маалыматтарды сактаган, социалдык ДНКга окшош функцияны аткарат. Тарбия жана билим берүү системасы аркылуу маданияттын өзөгүндө топтолгон маалыматтар муундан муунга өтүп, бул процессте музейдин ролу талашсыз. Маданияттын өзөгүн кампаларында сактаган дал ушул музей болуп саналат.

Музейдин социалдык институт катары социологиялык түшүнүгү бизди сөзсүз түрдө музей кеңири мааниде *социалдык* гана эмес, *социомаданий институт* деп ырастоого түртөт. Мекеме катары ал маданиятты ар түрдүүлүгү менен жана баарынан мурда, материалдык жана руханий маданияттын интеграциясында сактап турат жана которуп берет. Материалдык маданият музейде чагылдырылган чарбанын ар кандай түрлөрүн жана ага байланыштуу башка иш-аракеттерди, шаймандарды, калктуу конуштарды, турак жайларды, турмуш-тиричилик жана башка имараттарды жана курулмаларды, идиш-аяктарды, кийим-кече, тамак-аш, транспорт каражаттарын ж.б. өз ичине камтыйт. Музейде адамдын жашоосун камсыздоо менен байланышкан маданиятты чагылдырууга көп көңүл бурулат. С.Арутюнов жашоо-турмушту камсыздоо маданияты деп "*... маданияттын аны алып жүрүүчүлөрдүн жашоосун колдоого түздөн-түз багытталган бөлүгүн"* атаган. Арутюновдун айтымында, ал керектөө чөйрөсүндө иштейт, соционормативдик жана руханий маданияттын өндүрүшүнө, бөлүштүрүлүшүнө жана ар кандай аспектилерине байланыштуу учурларды камтыйт. Негизинен, жашоо-турмушту камсыздоо маданияты *"...материалдык маданияттын компоненттерин - конуш, турак жай, кийим-кече жана тамак-ашты" жана "... турмуш-тиричилик маданиятынын бир катар периферийлык компоненттерин, мисалы, идиш-аяктарды, эмеректерди ж.б."* камтыйт.

Үчүнчү миң жылдыктын босогосунда музей экспозициясында көрсөтүлгөн маалыматтардын сапаты, анын объективдүүлүгү жана акыркы илимий изилдөөлөргө шайкештиги жөнүндө маселе көтөрүлгөн. Жаңы философиялык-маданий парадигма концептуалдык аппаратты жана тарыхчылардын да, экспозициячылардын да изилдөөчүлүк ыкмаларын жаңылоосун талап кылды. Булак таануу тарыхый булактарды, анын ичинде тарыхый өнүгүү процессинде ошол чыгармалар аркылуу өзүлөрү үчүн маанилүү көйгөйлөрдү чечүүгө умтулган адамдар тарабынан түзүлгөн чыгармалардын бүтүн жыйындысы түрүндөгү музей буюмдарын изилдөөгө мүмкүнчүлүк берген чыныгы дүйнөнү таанып билүү ыкмасы катары пайда

болгон. Маданий мурас түшүнүгүнүн илимий жүгүртүүгө киргизилиши менен белгилүү бир кубулушту мүнөздөө үчүн тарыхтын белгилүү бир мезгилиндеги бардык булактарды изилдөөгө комплекстүү подход бекилген. Түздөн-түз фактыларды, окуяларды, кубулуштарды чагылдырган материалдык маданияттын элементтеринин жана объектилеринин комплекси, жазуу, буюм, этнографиялык, визуалдык, фото-, фонодокументалдык, лингвистикалык, оозеки булактар изилденет. Жалпысынан, алар адамдардын табият, коом, саясий структуралар менен өз ара мамилелеринин өзгөчөлүктөрүн чагылдырат, максаттарды, мүмкүнчүлүктөрдү, психологиялык мотивдерди, материалдык-техникалык каражаттарды көрсөтөт. Буга байланыштуу музей негизинен буюм эстеликтердин кампасы катары идеясы өзгөргөн. Изилдөөчүнүн методологиясы өз мезгилинин маданиятынын көрүнүшү катары булакты кайра жаратуучу приемдордун мимтемасын көрсөтө баштады. Буга чейин ал кандайдыр бир идеяны, фактыны, кубулушту далилдөө үчүн колдонулуп, көбүнчө алардын бирин талдоонун негизинде белгилүү бир тыянактар чыгарылса, эми белгилүү бир доордун кубулуштарын мүнөздөө үчүн булактардын бардык комплексин салыштыруу зарылчылыгы келип чыкты.

Музей өзүнүн келип чыгышы, иштеши жана өнүгүшү боюнча маданий-тарыхый мурастарга түздөн-түз байланыштуу. Маданий мурастарды сакталышы көбүнчө кийинки муундардын баалоосунан, түшүнүгүнөн жана кабыл алуусунан көз каранды. Музей маданий мурастарга болгон мамилени калыптандырат, өткөнгө болгон кызыгууну пайда кылат. Музейлер көбүнчө түбөлүктүн сакчылары менен аныкталат. Бирок музейлер өздөрү саясий, экономикалык жана социалдык чөйрөдөгү өзгөрүүлөрдү сезүүчү тирүү организм. Ошондуктан музей ишинин тарыхый өткөн тарыхын изилдөө зарылдыгы өзгөчө актуалдуу болуп турат. "Музей ишинин тарыхы" деген түшүнүктүн өзү эки ача. "Музей терминдери" сөздүгүндө музей ишинин тарыхын илимий дисциплина - музейлердин пайда болушун, өнүгүшүн, тажрыйбасын, музей тармагын жана тарыхый өнүгүүнүн ар кандай баскычтарында музей ишин уюштурууну изилдей турган музей таануунун бир

бөлүгү деп атоо сунушталган [162]. Россиянын алдыңкы музей таануучуларынын бири А.М. Разгондун пикиринде, музей ишинин тарыхы *"музей муктаждыктарынын пайда болуу себептерин, алардын ар кандай тарыхый шарттарда иштеши үчүн ошол муктаждыкты канааттандыруу үчүн пайда болгон коомдук мекемелердин бардык формаларынын келип чыгышы жана тарыхый тажрыйбасын, музей саясатын, музей тармагын түзүүнү жана музей ишин уюштурууну, музейлерге жана эстеликтерди коргоого байланыштуу мыйзамдардын тарыхын изилдейт»* [162]. Цельное представление о развитии музейного дела на современном этапе и понимание стратегии его развития в дальнейшем возможно только с позиций его исторической ретроспективы. Биз изилдөөлөрүбүздө музейлердин тарыхы - бул мекеме катары музейдин тарыхын, музей иш-аракеттеринин өнүгүү тарыхын, музей теориясынын тарыхын жана анын практика жүзүндө чагылдырылышын камтыган билим тармагы деп эсептейбиз. Музейлердин тарыхый жолун жана алардын калыптануу этаптарын караган изилдөө темасы тарыхый изилдөөлөрдүн актуалдуу багыттарынын бири болуп саналат. Музей таануу бүгүнкү күндө алдында турган жаңы татаалдаштырылган милдеттерге байланыштуу, өнүгүүнүн логикасына ылайык, теориялык жана методологиялык маселелерди иштеп чыгууга, анын ичинде музей ишинин тарыхын түшүнүүгө көбүрөөк көңүл бурушу керек. Ошентип, тарыхты билүү заманбап музейлерди өнүктүрүүнүн оптималдуу моделинин маанилүү феномени болуп саналат. Музей ишин өнүктүрүүнүн толук элеси жана мындан ары өнүктүрүүнүн стратегияларын түшүнүү анын тарыхый ретроспективасы позициясынан гана мүмкүн.

Жалпысынан, музейди изилдөөдө социомаданий подходду колдонуу музейдин маанисин, анын конкреттүү максатын толук түшүнүүгө, өнүгүү тенденциясын жана перспективаларын түшүнүүгө мүмкүндүк берет деп белгилейбиз. Ошентип, социомаданий подход музейди изилдөөнүн эң жалпы ыкмасы болуп саналат.

1.3. Музейдин социалдык институт катары өнүгүшү

Музейлердин коомдогу көп жылдык тарыхына карабастан, алардын социомаданий институт катары бүгүнкү күндөгү социалдык маанисине ээ болгон эмес. Байыркы доордо Музейон азыркы музейдин прототиби болуп кызмат кылган, бирок агартуучулук, билим берүүчүлүк же маданий баалуулуктарды жайылтуу функциясына караганда диний функцияларды аткарган. Музей Агартуу доорунда коллекционерлердин жыйындыларынан алгачкы билим берүүчү музейлери пайда болгондо социомаданий мекеме катары саналган. Ошол убакта топтолгон артефактылар билим берүүчүлүк-агартуучулук иштерин аткара баштайт [163].

Музей социомаданий мекеме катары өнүгүү жолунда бир нече этаптардан өткөн. Биринчи кезекте, коомдун музейлерди өнүктүрүүгө болгон муктаждыгынын пайда болушу адамзат цивилизациясынын жетишкендиктерин жайылтуу зарылдыгы менен байланыштуу. Өткөн тарыхтын баалуулуктарынын калыптанышы экспонаттарды чогултууда жана музейдин пайда болушунун өбөлгөлөрүн түзүүдө чагылдырылган. Өткөндүн буюмдарына болгон мындай баалуулук мамиле музей чындыгынын адеп-ахлак нормалары түрүндө бекитилген [164]. Н.Ф.Федоров маданий мурастарды сактоого багытталган ар кандай иш-аракеттердин улуттук жана ал тургай дүйнөлүк мүнөзүн белгилеген: *"... музей - бул дүйнөнүн, көзгө көрүнгөн жана көрүнбөгөн ааламдын, өлгөндөрдүн жана тирүүлөрдүн, өткөн тарыхтын жана азыркынын, табигый ... жана ошондой эле жасалма нерселердин, элдердин жарым-жартылай аң-сезимдүү күчү менен жаралган образы ..."* [165].

Коомдун өзгөрүлүп жаткан муктаждыктары музейдин социомаданий институт катары жаңы функцияларынын пайда болушуна алып келди. Изилдөөчүлүк, билим берүүчүлүк, агартуучулук, идеологиялык жана башка функциялары ушундайча калыптанат. Натыйжада, XIX-XX кылымдардын баш ченинде музей коомдук аң-сезимди калыптандыруучу курал болуп калат. Музейдин коомдук өнүгүүдөгү орду өзгөрүлүп турган, бул өнүгүүнүн ар кандай баскычтарында тигил же бул функциялардын үстөмдүгүнө алып келди. Азыркы

этапта бош убакыттын жана баарлашуунун функциясы коомдун өз ара аракеттенүүнүн жаңы тартибин уюштуруудагы коомдун муктаждыктарынын чагылдырылышы катары кошулду. XXI кылымда музей көп функционалдуу социомаданий мекеме болуп саналат, анын социалдык ролу жогорулап жатат, буга дүйнө жүзү боюнча музейлердин саны өсүп жатканы ("музей буму") [41], алардын музей комплекстерине биригиши жана музей ишинин жаңы түрлөрүнүн пайда болушу далил [86]. Бул көп функционалдуулук Эл аралык музейлер кеңешинин XV Башкы ассамблеясынын (ICOM, 1986) алкагында иштелип чыккан музейлердин Этикалык кодексинде да чагылдырылган) [166].

Музейдин негизги социалдык функцияларын карап көрөлү. Албетте, хронологиялык жактан биринчиси жана эң маанилүүлөрүнүн бири - **бул предметтик чөйрөнү трансляциялоо жана адамзаттын тарыхый жана маданий мурастарын сактоо жана өткөрүп берүү функциясы жана мындан келип чыккан коомдук эс тутумду сактоо функциясы.** Билимдин эволюциялык динамикасы цивилизациянын өнүгүшүнүн негизги фактору болгон азыркы коомдун социомаданий институттарынын арасында музейлер эң негизги баштапкы орундардын бирин ээлейт. Алар ретроспективдүү маалыматтын маанилүү каналы болгон адамдын темасын жана жаратылыш чөйрөсүн сактап, аныкташат жана атайын формада көрсөтүшөт. Музей өзүнүн иштөө мезгилинде маданий баалуулуктарды жана элдин жалпы тарыхый эс тутумун сактоо, коллекцияларга экспозициялоо, билим берүү, үйрөтүү, эстетикалык ырахат алуу жана илимдин өнүгүшүнө өбөлгө түзүү сыяктуу өзүнүн ажырагыс социалдык функцияларын аткарып, бай тажрыйба топтоду. Дал ушул музей аркылуу маданий жана этникалык баалуулуктар муундан-муунга өткөрүлүп, улуттун интеллектинин өнүгүшү жана байышы ишке ашат. Музейде өткөн доордун эстеликтери адамдарга өзгөчөлүктөрүн сактап калууга жана генетикалык тамыры менен азыркы учурдун ортосундагы байланышты аныктоого жардам берүү үчүн өзүнчө материалдаштырылган чөйрөнү түзүшөт. Ошондой эле, музей жалпы адамзаттык баалуулуктарды аныктайт,

маданияттын уландысын жана үзгүлтүксүздүгүн сактоо үчүн мурас катары алардын маанисин баса белгилейт.

Музей руханий баалуулуктарды жана материалдык баалуулуктарды сактоо жана муундарга өткөрүп берүү үчүн өзгөчө шарттарды түзөт. *"Сактоо - бул адамдын табиятынын касиети"* болгондуктан, маданий мурастарды сактоо функциясы музейлердин эң маанилүү социалдык милдети болуп саналат. Ошол эле учурда музейлер элдин тарыхый эс тутумун сактоо боюнча коомдук миссияны аткарат [167] жана жогорку таанып-билүүчүлүк жана баалуулук потенциалына ээ болуп [168], адамдарга маданий иш-аракеттердин жана табигый мурастардын эң баалуу тажрыйбасын сактап калууга мүмкүнчүлүк берет [94]. В. Ю. Дукельский музейди *«маданиятты толуктоо максатында жана маданий жардылануу процесстерине каршы туруу үчүн компенсациялык механизм»* катары мүнөздөйт [38].

Заманбап чечмелөөдө музейдин социомаданий институт катары көрсөтүлгөн функциясы жаңы мааниге ээ болду. М. П. Бузский азыркы коом жаңыча структуралаштырылгандыгын белгилейт, бул жаңы *социалдык мейкиндик* жөнүндө сүйлөшүүгө негиз берет. Автор мындан мурда кабыл алынып келгендей туруктуу эмес, азыр кыймылдуу түзүм болгон социалдык институттун маңызын түшүнүүнүн өзү да өзгөрөт деп эсептейт [169]. Ошол сыяктуу эле музей дагы социалдык институт катары коомдун туруктуу муктаждыктарын чагылдырбайт. Ал *"тарыхый өтмүштүн потенциалын өздөштүрүүнүн өзгөчө ыкмасы катары иш алып барат"* жана өткөндү "заманга ылайыкташтыруу" функциясын аткарат [169].

Тарыхый-маданий мурастарды трансляциялоо кызматы музейлердин **билим берүү жана агартуу кызматтары** менен тыгыз байланышта. Ошол эле учурда музей белгилүү бир руханий баалуулуктарды өткөрүп берүү жолу менен жүзөгө ашырылуучу коноктордун көз карашын калыптандыруучу курал катары кызмат кылат [170]. Музейдин учурдагы түшүнүгү изилдөөчүлөргө "маданий жана билим берүүчүлүк-тарбиялык мейкиндиги" түшүнүгү менен иштөөгө мүмкүндүк берет [226], бул инсанга ар тараптуу таасирин тийгизет жана анын

чыгармачыл өнүгүүсүнө жана өзүн-өзү ишке ашыруусуна шарт түзөт [87]. Ошентип, бүгүнкү күндө музейдин билим берүү функциясы адамдын өзүн-өзү ишке ашырууда өсүп жаткан муктаждыктарынын контекстинде кеңири чечмеленет. Мындан тышкары, музейлерди өнүктүрүүдөгү маанилүү жаңы багыт - бул аларды үзгүлтүксүз билим берүү системасына интеграциялоо болуп саналат. Бул тууралуу бир катар изилдөөчүлөр жазышкан жана музейди өнүктүрүүнүн заманбап дүйнөлүк программалары тастыктап турат. Музейлер заманбап адамдын үзгүлтүксүз билим берүү жана өзүн-өзү тарбиялоо системасынын звенолорунун бири болуп баратат [88]. Музейлерге баруу аркылуу өзүн-өзү өнүктүрүүнүн идеялары Ж.Коменскийдин "баарына бардыгын үйрөтүүнүн универсалдуу искусствосу" деген педагогикалык идеяларына негизделген [171], аны билим берүүдө жана өзүн-өзү өнүктүрүүдө үзгүлтүксүздүк деп чечмелөөгө болот. Бүгүнкү күндө музейлердин билим берүү мүмкүнчүлүктөрү студенттер арасында дүйнө таанымын, өз элинин тарыхына тиешелүү болуу сезимин, мекенчилдигин жана өзүн-өзү таанууну калыптандырып, кеңири колдонулууда [172]. Мындан тышкары, музейлердин бул функциясын ишке ашыруу көбүнчө аны эс алуу функциясы менен айкалыштыруу жолу менен жүзөгө ашырылат жана, жалпысынан алганда, музей иш-аракеттеринин бүткүл дүйнө жүзү боюнча бош убакытты өткөрүүчү багыты кеңейүүдө (Ч.Женкс, 2000) [318]. Башка изилдөөчүлөр да бүгүнкү реалдуулукта музейдин ар кандай функцияларын айырмалоо кыйын экендигин, ал эми көңүл ачуу же эс алуу функциялары музейлердин билим берүү [172] жана башка функциялары [195] менен кошо «бири-бирин улап, бүтөлөт» деп белгилешет.

Музей **маданий социалдаштыруу функциясын** аткарат. Буга музейге келүүчүлөр менен иштөө процессинде айрым маданий артыкчылыктарды жана ишенимдерди калыптандыруу фактору катары кызмат кылгандыгы менен жетишилет. Маданияттын өнүгүшү, маданий мамиленин музей аркылуу калыптанышы адамдардын бул маданиятты коомдук мамилелер системасына киргизишине кепилдик бербейт. Маданий феномен катарындагы жана

мамилелер системасы катарындагы коомдун ортосундагы ажырым ар бир инсан аркылуу өтөт. Эгерде адамдар маданий мамилелерге ылайык иш кылышса, анда алар коомду кайра жаратышат. Бирок бул үчүн жалпылык, маданий мамилелердин жыйындысы функционалдуу болуш керек.

Бирок музейди жалаң гана маданий агенттин, баалуулуктардын котормочусунун көз карашы менен кароого болбойт. Р.Сандэлл музей маданият дүйнөсүнө адамга дүйнөлүк социомаданий мейкиндиктин бир бөлүгү болууга жардам берген "жол көрсөткүч" болот деп жазат; бирок ошол эле учурда ал адамга жалпы маданиятты кабыл алууга мүмкүнчүлүк берет. Автор "маданий инклюзия" көйгөйү дал ушунда жаткандыгын белгилейт [318]. Бул көйгөй коомдогу майыптыктын жалпы көйгөйүн жана майыптардын өсүшүн, ошондой эле социалдык азчылыктардын өнүгүү көйгөйүн эске алуу менен барган сайын көбүрөөк талкуулана баштады. Маданий инклюзия - бул кандайдыр бир социалдык категориянын өкүлдөрү өздөрүн маданий жактан начар деп эсептебей турган көрүнүш жана буга байланыштуу музейлердин функциясы социалдык өз ара аракеттенүү мейкиндигинин чектерин кеңейтүү болуп саналат. Көпчүлүк өлкөлөрдө, анын ичинде Кыргызстанда бүгүнкү күндө инклюзия көйгөйүнө көбүрөөк көңүл бурулуп жатат. Демек, музей өзгөчө муктаждыктары бар адамдардын мүмкүнчүлүктөрүн жогорулатуу, аларды нормативдик социалдык чөйрөгө киргизүү үчүн өзүнчө бир аянтчага айланууда [174]. Кыргыз Республикасында "Жеткиликтүү өлкө" программасын иштеп чыгылууда, анын максаты - коомдук турмуштун ар кандай чөйрөлөрүндө, анын ичинде маданиятта мүмкүнчүлүгү чектелген адамдарга карата басмырлоону жоюу, ошондой эле шаардагы жана айылдагы калктуу конуштарда жеткиликтүү инфраструктураны түзүү. Ушул Программанын долбоорунда маданий инклюзиянын социалдык функциясы да ачылып көрсөтүлгөн. Ошентип, маданий социалдашуу функциясы сөзсүз түрдө маданий адаптациялоо функциясы же маданий инклюзия функциясы болуп өзгөрүлөт [90].

Жогоруда көрсөтүлгөн функциялары менен катар эле музей социомаданий мекеме катары башка маанилүү функцияларды - **маданияттар аралык байланышуу** жана **толеранттуулукка тарбиялоо** функцияларын жүзөгө ашырат. Музейге баруу, музейдеги байланыш анын жаралышынын жана өнүгүшүнүн максаты менен дал келет, музейдин максаты - бул тарыхый жана маданий эстеликтер менен түздөн-түз байланышуу жана музейдин буюму аркылуу өткөн тарыхый доорлорду кабыл алуусу, түшүнүүсү жана чечмелөөсү жөнүндө адамдардын өз ара байланышы.

Чындыгында эле, музей маданияттар аралык диалогдун ар кандай аспектилерин бириктирет. Изилдөөчүлөр музейдин өзгөчө мааниси жана уникалдуулугу ушунда деп белгилешет: *“музейдин маңыздык мейкиндигинин уникалдуулугу ал байланыштын тышкы (маданияттардын диалогу) жана ички (менин тарыхка болгон мамилем) формаларын айкалыштырууга мүмкүндүк бергендигинде*” [227]. Изилдөөчүлөр музейдин баарлашуу ролу ар башка субмаданияттын өкүлдөрүн бириктирүүдө гана эмес, алардын өз ара баалуулук, маалыматтык жана башка руханий алмашууларында дагы бар экендигин белгилешет [92]. Бул музейдин социомаданий институт катары жогорку коммуникативдик потенциалын баса белгилейт.

Музейдин заманбап маанидеги коммуникативдик функциясы кыйла кеңейүүдө. Маанилүү негизги түшүнүк болуп маданий жана социалдык аспектилерди бириктирген "мейкиндик" саналат. Адам өзүнүн чыгармачыл муктаждыктары менен ушул мейкиндикке органикалык түрдө кирет жана өзүнүн жөндөмдөрүн ишке ашырууга аракет кылат [175]. Музей, изилдөөчүлөр белгилегендей, "искусство жана илим храмы" статусун жоготуп, адамдар үчүн ачык жана жеткиликтүү болуп баратат [73]. Ошол эле учурда музей өзү жеткиликтүүлүктүн чектерин кеңейтүүгө, барган сайын жаңы көрүүчүлөрдү тартууга умтулууда [75]. Ошентип, музейдин коммуникативдик функциясы коомду жана анын айрым курамындагыларды байланыштыруу, ар кандай социалдык категорияларды бирдиктүү социалдык бүтүндүккө бириктирүү мүмкүнчүлүгүнөн турат [75].

Музейдин коммуникативдик функциясы күнүмдүк, илимий-популярдуу жана илимий билимдерди айкалыштыруу мүмкүнчүлүгүндө жана жөндөмүндө турат. Адам таанып-билүү процессинде ар кандай энциклопедиялык жана маалымдамалык басылмаларга кайрылышы мүмкүн жана музей булардын ордун баса алат алат. Ал маалыматты тереңирээк жана деталдуу деңгээлде, ошол эле учурда, кыйла оңой жана түшүнүктүү - диалог жана дискурс, баштан өткөрүү жана тажрыйба аркылуу берүүгө аракет кылат [176]. Мындан тышкары, объективдүү маалыматты берүү менен ой жүгүртүүнүн субъективдүүлүгүн бошондотууга мүмкүнчүлүк берет [177].

Музейдик коммуникациянын заманбап концепциялары мейкиндикти түзүүнүн ар кандай жаңы тажрыйбаларын өркүндөтүү аркылуу музейлердин жаңы коммуникативдик ролун: [178] экологиялык музейди, экологиялык, жамааттык, "чексиз музейди" караштырат [179]. "Күнүмдүк жашоону музейлештирүү" деп аталган нерсе жүрүп жатат [180]. Буюмдардын кампасынан түзүлгөн музей көркөм презентациянын жаңы түрлөрүн, эс алууну жана үй-бүлөлүк билим берүү формаларын айкалыштырган көп функционалдуу маданий борборго айланууда (мисалы, Копенгагендеги «Луизиана» музей-маданий комплекси,). Мындай музейлерде көргөзмөлөр, кино, архитектура, прикладдык искусство, музыка жана башкалар бир маданий мейкиндикте жанаша коюлган [175].

Заманбап маалыматтык коомдо музей ишинин коммуникативдик компонентинин көбөйүшү музей мейкиндигин виртуалдаштыруу, мультимедиа программаларын жана экскурсиялык мобилдик тиркемелерди түзүү аркылуу ишке ашат. Виртуалдык музей бир катар артыкчылыктарга ээ жана музей көрүүчүлөрү үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачат [172].

Музейдин социомаданий институт катары дагы бир маанилүү социалдык функциясы – **иденттүүлүктү калыптандыруу жана сактоо**. Ааламдашуу шартында бул маселе өзгөчө мааниге ээ болууда, анткени инсандын, топтун, коомдун иденттүүлүгү барган сайын бүдөмүк болуп баратат [168]. Постсоветтик өлкөлөрдө, анын ичинде Кыргызстанда да, XXI кылымдын

башында, улуттук иденттүүлүктү сактоо маселелери жаңы мааниге ээ болду. Буга ылайык, аталган өлкөлөрдүн аймактарын байырлаган элдердин маданий мурастарына кызыгуу кайрадан жанданып, музей бул процесстин негизги куралдарынын бирине айланууда [181]. Изилдөөчүлөр белгилегендей, ааламдашуу адам үчүн анын улуттук жана маданий өзгөчөлүгүн аныктоодо эң татаал сыноо болуп калды [228]. Иденттүүлүгүн сактоо жана аны калыбына келтирүү ролун дал ушул маданият ойнойт [182]. Музей маданий баалуулуктардын негизги трансляторлорунун бири болгондуктан, *"музей иденттүүлүктү өнүктүрөт жана бекемдейт. Музейдин маданий мейкиндиги актуалдуу, турмушка керектүү нормаларды, баалуулуктарды, эрежелерди, моделдерди, үлгүлөрдү жана идеалдарды ачык-айкын көрсөтөт. Музей жамааты тарабынан тандалып алынган жана жактырылган буюмдар коомдук коммуникация тармактары аркылуу көбөйтүлүп, инсандыктан сырткары онтологиялык статуска ээ болуп, коомдун өзүн-өзү билүүсүн нарктуу жана адекваттуу чагылдырган социумдун модели болууга далалаттанат"* [183]. Изилдөөчүлөр музейдин ушул социалдык функциясын колдогон ар кандай аргументтерди келтиришип [227], ал аркылуу *"замандардын жандуу диалогу жүрөт, заманбап маданият тармагындагы булактар актуалдаштырылат"* деп баса белгилешет [228]; ал *"тарыхый картинада күнүмдүк социомаданий чындыктардын бардык татаалдыгын өз ара байланышта конкреттүү же ал тургай уникалдуу маданий мейкиндикти чагылдырууга мүмкүнчүлүк берет»* [228].

XVIII-XIX кылымдарда эле улуттук, регионалдык иденттүүлүктү сактоо жана өнүктүрүү муктаждыгын түшүнүү музей мекемелеринин пайда болушуна алып келген [184]. Бирок ошол учурда бул муктаждыктын дагы башка себептери болгон. Бүгүнкү күндө иденттүүлүктү сактоо маданий ааламдашуу процесстерине жана өлкөлөрдүн, региондордун жана маданияттардын ортосундагы чек аралардын жоюлушуна, аймакты байырлаган айрым элдердин өкүлдөрүнүн чыныгы тамырларын түшүнүүгө умтулуусуна байланышкан. Изилдөөчүлөрдүн айтымында, "*XXI кылымдын башында дүйнөдө болуп*

жаткан ааламдашуу жана социалдык өзгөрүүлөр бизди маданий мурастарга мамиле кылуу маселесин жаңыча кароого мажбурлайт" [185]. "Пост-улуттук" түшүнүгү актуалдуу болуп калды, бул "улуттук иденттүүлүктүн бүтүшү" жана глобалдык мейкиндикке таандык сезимге негизделген иденттүүлүктүн жаңы түрүнүн пайда болушун билдирет. Айрыкча белгилүү социолог Э.Гидденс бул жөнүндө көп жазган, азыркы коомдогу иденттүүлүк адамдын конкреттүү жайгашкан жери менен тыгыз байланышта болбой калат, ал этностун, таптын жана улуттун алкагын жеңип чыгат деп белгилеген [186].

Мындан тышкары, миграциянын жогорку көрсөткүчтөрү улуттук иденттүүлүктүн жоголушуна алып келет [184]. Бирок адамда дагы деле болсо өзүн өзү аныктоо зарылдыгы сакталат жана анын иденттүүлүгүнүн өнүгүүсүнүн эки вектору бар: бир жагынан, "пост-улуттукка" умтулуу, экинчи жагынан, обочолонууга умтулуу, чыныгы улуттук тамырларды издөө [187]. Эки функцияны тең заманбап музей аткарат. Изилдөөчүлөр музейлерге инденттүүлүк функциясын ишке ашыруу бир топ оңой экендигин белгилешет, анткени *"алар музей көрүүчүсүнө өзүнүн мекени жөнүндө баалуу маалыматтарды түшүнүктүү формада сунуштай алышат"* [184].

Музейдин "трансмаданий иденттүүлүктү" калыптандыруудагы жана өнүктүрүүдөгү ролу бир тараптуу эмес бойдон калууда. Ш.Макдоналд өз макаласында биринчилерден болуп бул ролду актуалдаштырган [311]. Автор “пост-улуттук иденттүүлүккө” басым жасоо бир катар көйгөйлөрдү жана тобокелчиликтерди жарат деп эсептейт. Музей, анын пикири боюнча, «катып калган» иденттүүлүктү жаратпашы керек, тескерисинче, анын «кыймылдуулугун жана ачыктыгын» өркүндөтүшү керек. Ал Трансмаданият галереясы долбоорунун ишке ашышын (Брэдфорд, Англия, 1997) ийгиликтүү тажрыйба деп эсептейт, ал долбоор мигранттардын агымынан улам өлкөнүн аймагындагы этникалык компоненттин трансформациясын көрсөткөн. Анда «катып калган этностук» идеясына эмес, маданияттар менен этностордун ортосундагы байланышты аныктоого басым жасалган» [319].

Биздин оюбузча, музейдин социомаданий институт катары дагы бир маанилүү функциясы - бул аймактык мейкиндикти жана аймактык көрүнүштү калыптандыруу, же башкача айтканда, **аймактык иденттүүлүктү (аймактык репрезентация) түзүү жана сактоо**. Бир катар авторлор белгилегендей, бул образ белгилүү бир белгилик буюмдарды тандап алуу жана аларды актуалдаштыруу жолу менен жаратылат жана ошентип, аймакты чагылдырган кандайдыр бир семиотикалык мейкиндик курулат [187]. Ошентип, П.Нора экзистенциалдык тажрыйба же баштан өткөрүү катары "эс тутум" түшүнүгү жөнүндө сөз кылат. Эс тутум музейлерди камтыган "эс тутумдардын жайы" аркылуу курулат жана калыбына келтирилет. Алар субъекттин өзүн белгилүү бир аймак, регион, жамаат менен тааныштырууга мүмкүндүк берет. Ошентип, музей аймактын мейкиндигин символдоштурат. П.Нор музей *"тарыхый иштин негизги инструменттерине жана биздин эс тутумдун эң символикалык объектилерине"* таандык экендигин белгилейт [167]. Башка авторлор дагы музейдин ишмердүүлүгү аркылуу аймактын символикасы жана репрезентациясы жөнүндө жазышат [43].

Ушуга байланыштуу С.Эннис мындай символизациянын үч түрү жөнүндө сөз кылат: биринчиден, музей түшүнүүгө (экспозицияга) дуушар болгон бардык предметтик чөйрөнү камтыган таанып билүү мейкиндигин түзөт. Экинчиден, музей бул коомдук мейкиндик, анда коноктордун ортосундагы байланыш процесстери, баштан өткөрүү жана тажрыйба алмашуу жүрөт. Мында предметтик чөйрө (экспозиция) эмес, күнүмдүк турмуш актуалдаштырылат. Үчүнчүдөн, музей "кыял мейкиндигин" жаратат, анда коноктордун терең жеке баштан өткөргөндөрү орун алат [320]. Бул идеяны Г.Каванах өзүнүн монографиясында андан ары өнүктүргөн [319].

Музей мейкиндиги *"белгилик компоненттер катарында экспонаттар аркылуу ар кандай тарыхый-маданий кубулуштарды жана процесстерди чагылдырган символикалык тутум катары пайда болот"* [188] жана адамдардын тарыхый-маданий эс тутумун түзөт [189]. Авторлор музейди "мнемикалык машина" [44] же "коомдун бirimдигин камсыз кылган эс

тутумдар" [270], же болбосо «адамзаттын эскерүү китеби» [271] же "коомдун маданий эс тутумун калыптандыруу борбору" деп мүнөздөшөт [93]. Мындан тышкары, музей адамдардын тарыхый жана саясий эс тутумун актуалдаштырат жана бекемдейт, [188] аймакты белгилүү тарыхый, саясий жана маданий жана этникалык образ катары көрсөтөт [192]. Бир катар чет элдик авторлордун эмгектеринде, биринчи кезекте, музей жөнүндө регионалдык иденттүүлүктү калыптандыруунун куралы катары сөз болот [321, 322, 323, 193, 194, 195].

Музей ишмердиги аркылуу аймактын маданий репрезентациясы бир эле учурда аймакты өнүктүрүүнүн бир катар маанилүү көйгөйлөрүн чечүүгө багытталган. Биринчиден, музей аймакты документтештирип, ушул аймакта болуп жаткан окуялар жөнүндө болгон илимий фактыларды негиздеп, жалпылайт жана тутумдаштырат. Музей буюмдары аймактын жаратылышы жана маданияты жөнүндө маанилүү, башка эч бир маданий мекеме бере албаган маалыматтарды камтыйт. Экинчиден, музей экспозициялары көптөгөн илимий иштерди талап кылгандыктан, регионалдык изилдөө мейкиндиги түзүлөт. Үчүнчүдөн, музей аймактын маданий мейкиндигин түзөт, анын маданий иденттүүлүгүн түзөт. Төртүнчүдөн, музей аймак үчүн билим берүүчү-тарбиялоочу мейкиндигин түзүп, руханий тажрыйбаны жаш муундарга өткөрүп берүүгө жана чоң кишинин өзүн-өзү өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт [92].

Бул чечмелөөдө музей региондун же шаардын же калктуу конуштун мейкиндигинин интегратору болуп калат. "Музей-регион" (музей-шаар) өз ара аракеттенүү системасы түзүлөт. Ошол эле учурда музей маданий мекеме катары салыштырмалуу өз алдынчалыгын сактап, региондун маданий чөйрөсүнүн бардык башка субъекттеринин ортосунда интеграция механизмин түзөт. Заманбап чечмелөөдө регионду, шаарды жана шаар мейкиндигин түшүнүгүнүн өзү өзгөрүп жаткандыгын эстен чыгарбоо керек. Бүгүнкү күндө шаар - массалык маданияттын, жалпыга маалымдоо каражаттарынын басымдуулук кылуусу жана адамдар бул чындыкка органикалык түрдө кошулушат. Шаардыктар өздөрүнүн стилдерин тандашат, жашоо образын жана сапатын калыптандырышат. Ж.Ваттимо бул кубулушту *"постмодерн*

доорундагы жашоонун эстетикалануусу" деп атаган [196]. Кээ бир изилдөөчүлөрдүн айтымында, күнүмдүк турмуштагы сүрөттөр көпчүлүк түшүнүшү үчүн жеткиликтүү болгон искусствонун дээрлик негизги түрүнө айланганда, "искусствонун чектеринин кеңейиши" жүзөгө ашат [197]. Ошол эле учурда музей заманбап шаардык чөйрөдө "коомдук борбордун" ролун ойнойт [198].

Музейлердин региондук репрезентациясын өнүктүрүүнүн көрүнүктүү тенденциясы бул аймактын шаардык жана анык аймактарын бириктирген музей комплекстерин түзүү жана өнүктүрүү болуп саналат. Аларды *“музейдин белгилүү бир функцияларын жана милдеттерин аткаруучу мекемелер”* деп түшүнүү адатка айланган [95]. Эгерде кандайдыр бир себептерден улам толук кандуу музейди иштетүү мүмкүн болбосо, анда анын функцияларын башка маданият мекемелери (көргөзмө комплекстери, билим берүү уюмдары, эс алуу жайлары ж.б.) жарым-жартылай же толугу менен аткарат. Музей ишмердигинин синтетикалык формалары пайда болот - музей-устакана, музей-театр, музей-ресторан жана башкалар. Ушуга таянып, изилдөөчүлөр музей мейкиндигинин кеңейиши феномени жөнүндө көбүрөөк сүйлөшүп жатышат [73].

1-бөлүм боюнча тыянактар.

Бул бөлүмдүн жыйынтыктарын чыгарып жатып, дүйнөдөгү бардык процесстердин - социалдык-экономикалык, социомаданий, саясий, идеологиялык процесстердин натыйжасы - аймактын ар түрдүү социалдык категориялары менен субъекттеринин ортосунда диалог орнотууга умтулган музейдин жаңы - өткөөл моделин калыптандыруу экендигин белгилей кетүү керек [199]. Буга ушул бөлүмдө талкууланган музей иш-аракеттерин жана музейлердин социологиясын изилдөөчүлөрдүн көптөгөн эмгектери күбө.

Музей өзүнүн өнүгүшүнүн бардык мезгилдеринде белгилүү социалдык маанидеги функцияларды аткарган. Коомдук өнүгүүнүн баалуулук приоритеттеринин өзгөрүшүнө жараша анын ролу дайыма өзгөрүп турган. Ошого карабастан, музейдин маанилүү ролу ар дайым ошол бойдон калган:

элдердин маданий өнүгүүсүндө топтолгон нерсени сактоо жана кийинки муундарга жеткирүү. XX-XXI кылымдардын аягында гана музейдин ролу барган сайын кеңейип, ал көп функционалдуу социомаданий институтка айланат. Заманбап музей көпчүлүк адамдар үчүн ачык, жеткиликтүү болуп калды; *"музей бардык адамга таандык жана адамзаттын маданий мурасы жана азыркы жашоосу жөнүндө билимди жайылтат"* [200]. Изилдөөчүлөр келечектеги музейди ачык интеграцияланган маданий-билим берүүчү мейкиндик катары карашат, бирок музей менен башка маданий мекемелердин өз ара аракеттенүү механизмдери начар иштелип чыккан.

Албетте, заманбап музейдин негизги модели мурдагыдай эле аймактын жана өлкөнүн маданий жана табигый мурастарын сактоо жана өткөрүп берүү идеясына негизделиши керек, бирок музейлерди модернизациялабайынча замандын агымына туруштук берүү мүмкүн эместигин түшүнүү керек. Модернизация ар кандай деңгээлде - методологиялык жана концептуалдык, техникалык жана технологиялык, социомаданий жана уюштуруучулук деңгээлде жүргүзүлүшү керек [199].

Постсоветтик мейкиндиктеги социомаданий мекеме жана маданий мекеме катары музей кыйла оор финансылык шарттарга туш болгонуна карабастан, музей жоголгон жок, тескерисинче, өзүнүн социалдык функцияларын күчөтүп, дүйнөлүк тенденцияларга ылайык, дагы көп функционалдуу болуп калды. Ойчул Н.Ф.Федоровдун сөзү менен айтканда, "*музейдин эң негизги касиети - бул мезгилдин рухунун көрүнүшү болуу ...*". [166].

II БАП. АЙМАКТЫН МАДАНИЙ МУРАСЫН САКТООДОГУ ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ МУЗЕЙДИН РОЛУ

2.1. Аймактагы музейлерди өнүктүрүүнүн факторлору жана өзгөчөлүктөрү (Кыргызстандагы музейлерди өнүктүрүүнүн тарыхын документалдуу изилдөөнүн негизинде)

Кыргызстанда буюмдардын коллекцияларынын пайда болуу тарыхы тээ илгерки замандарга барып такалат. Адамзат коомунун өнүгүүсүнүн жаратылыштан жана коомдук турмуштан алынган буюмдардын асыл нускалары утилитардык чарбалык максаттарда же материалдык баалуулуктар катарында эмес, документалдык, мемориалдык далилдер жана эстетикалык баалуулуктар катары сактала баштаган этабында музейлерге чейинки мекемелер пайда болушкан. Музейдин тарыхы коллекция жыйноо феномени менен тыгыз байланышта. Бирок, көчмөн цивилизациялардын доорлору Кыргызстандын аймагында бири-бирин алмаштырып, сөөктү жерге берүү жана ибадатканалардын түрүндөгү коллекцияларды калтырып кетишине карабастан, калктын өтө мобилдүүлүгүнөн улам музейдин буюмдарды сактоочу жай катары институтташуусуна өбөлгө болгон эмес. Музей коомдо жоголуп бара жаткан баалуулуктарды көрсөткөндө жана маданияттын үзгүлтүксүздүгүн жана муундан-муунга өтүүчүлүк касиетин сактоо үчүн мурас катары алардын маанисин баса белгилеп, социомаданий функцияларга ээ болгондо гана музей деген атка татыктуу болот. Музейдин Кыргызстанда пайда болушу Россиядан экспорттолгон акты болгон, XX-кылымда Россияда улуттук маданий формага айланган ар кандай профилдүү музейлердин системасы калыптанып калган.

Совет бийлигинин алгачкы жылдарынан тартып музейлер идеологиялык тарбиялоонун жана маркстик-лениндик окуулардын негизинде дүйнөнүн бирдиктүү таанымын калыптандыруунун маанилүү куралы болуп калды. Совет мамлекетинин музей саясаты музейдин болушунун жана музейлердин коллекцияларына болгон мамилесинин негизги принциптерин негиздеген, аларды Кыргызстандын музейлери бүгүнкү күндө да коомдогу өз миссияларын

аткаруунун негизи катары кабыл алышат. Баарынан мурда, бул музей фондуларын улуттук кенч катары кабыл алууну билдирет. Россиянын музейлеринин тажрыйбасы, алардын концептуалдык мамилелери жана уюштуруучулук маданияты Кыргызстанда музейлерди түзүүнүн контексти болуп калды.

Кыргызстанда музейлердин пайда болушунун мыйзам ченемдүүлүктөрүн караганда, аймактардын турмушунда кандайдыр бир маданий борборлордун ролун ойногон жергиликтүү музейлердин өнүгүшү 1920-жылдары жергиликтүү край таануучулук кыймылы менен тыгыз байланышта болгонун белгилей кетүү керек. Музейлердин тарыхындагы маанилүү аспект тарыхый эстеликтерди изилдөө, археологиялык жайларды изилдөө жана кыргыздардын этнографиясын изилдөө болгон. Кыргызстанда музейлерди түзүүдөгү олуттуу көйгөйлөрдүн бири атайын жайлардагы коллекцияларынын жоктугу болгон. Бирок ошол убакка Совет мамлекетинде музей экспозицияларынын унификациясынын концепциясы калыптанып калгандыктан, борбордук музейлерден коллекцияларды жаңы түзүлгөн регионалдык музейлерге өткөрүп берүү менен бул маселени чечүү мүмкүн болду. Илимий экспедициялардын жүрүшүндө Кыргызстандын биринчи музейлери үчүн коллекцияларды максаттуу уюштуруу иштери башталат.

Архивдик документтердин бир топ арбын базасы: музейлерди түзүү боюнча Өкмөттүн токтомдору, ведомстволук административдик документтер, музей нускамалары жана илимий экспозициялык материалдар, экспедициялык отчеттор - Кыргызстандагы музей ишинин калыптануу этаптарын кеңири ретроспективада анализдөөгө мүмкүндүк берет. Республикада музей саясаты бир максаттуу жана ырааттуу: биринчи музейди түзүүдөн тартып, кеңири музей тармагын түзүүгө чейин жүргөн. Музейлердин тарыхындагы эң маанилүү мыйзам ченемдүүлүк - бул анын башка саясий жана коомдук көрүнүштөр менен өз ара байланышы болуп эсептелет. Ошентип, Кыргызстанда саясий билим берүү миссиясы менен Борбордук музейинин түптөлүшү Кыргыз автономиялуу облусунун Автономиялуу Республикага айланышы учурунда

актуалдуу болгон. Кыргызстандын Борбордук музейинен М.В.Фрунзе атындагы Революция музейинин бөлүнүшү Улуу Октябрь социалисттик революциясынын 20 жылдыгын майрамдоого даярдык көрүү менен шартталган. 1935-жылы Кыргызстанда Көркөм сүрөт музейинин ачылышы республикада кесипкөй көркөм маданияттын калыптанышы менен дал келиши кокусунан эмес.

Облустук тарыхый-край таануу музейлеринин түзүлүшү республиканын аймактык-административдик түзүлүшү менен түздөн-түз байланыштуу болгон. Буга мисал катары Жалал-Абад облусунун түзүлүшү менен кошо Жалал-Абад край таануу музейи түзүлгөн, андан кийин Ош жана Жалал-Абад облустарынын бириккенине байланыштуу, Ош тарыхый-край таануу музейинин филиалы болгон. Ал эми Жалал-Абад облусунун кайрадан түзүлүшү менен облустук музей болуп кайрадан түзүлгөн.

Маселени ар тараптуу изилдөө Кыргызстандагы музей тармагы жана музей иши XX-кылымда советтик музей таануу концепциясынын нугунда калыптангандыгын жана Советтер Союзунун музей саясатынын ажырагыс бөлүгү болгондугун көрсөттү. Кыргызстандагы музей таануунун негизги ыкмасы институционалдык (структуралык-функционалдык) ыкма болгон, ал музейди коомдук өнүгүү үчүн маанилүү болгон тарыхый жана маданий мурастарды сактоо жана жайылтуу боюнча бир катар функциялардын аткарган маданияттын институттарынын бири катары аныктоого негизделген.

Музейлер ар дайым маданий мурастарды сактоочу жана жайылтуучу деп идентификацияланып келген, бирок саясий, экономикалык жана социалдык факторлорго жараша музейлердин айрым кызматтары үстөмдүк кылат жана дал ушул кызматтар музей саясатын өнүктүрүү багытын аныктайт. Ошентип, тарыхтын советтик мезгилинде алдыңкы социомаданий кызматтар болуп тарыхый процесстин бирдиктүү картинасынын калыптанышына өбөлгө түзгөн билим берүүчүлүк-тарбиялык жана идеологиялык кызматтары болгон.

Кыргызстандын музей иши узак убакыт жасалма изоляцияда болушу музейлердин ишинин мазмунунда жана формаларында көрүнгөн догматикалык

идеялардын тамырлашына, музей ишинин теориялык аспектилеринин алсызданышына алып келген.

XX-кылымдын аягында жана XXI-кылымдын башында музейдин жаңы моделин издөөнүн негизги себеби социомаданий кырдаалдын өзгөрүшү болгон. Кыргызстандын музей тармагы үчүн ишмердүүлүктүн теориялык негиздерин жаңыртуу милдети музейлерди өнүктүрүүнүн коммуникативдик концепциясынын алкагында ишке ашат. Музейдин коммуникативдик концепциянын позициясына өтүшү анын ишмердүүлүгүнүн бардык тармактарынын системалуу макулдашуусун талап кылат, бул музей үчүн жаңы концепцияларды иштеп чыгуу зарылчылыгында, тактап айтканда экспозициянын жаңы форматын издөөдө чагылдырылат.

Баарынан мурда, заманбап музейди социомаданий институт катары өнүктүрүүнүн концептуалдык негиздерин иштеп чыгуу үчүн республикадагы музей таануу боюнча документалдык материалдарды анализдөө талап кылынат. Бул максатта биз документтерге анализ жүргүзүп, анын негизинде аймактын социомаданий өнүгүшүндө музейдин ролун изилдөө үчүн социологиялык изилдөө программасын иштеп чыктык.

Республиканын 38 документалдык булагы анализденди, анын ичинде:

- Совет жылдарындагы музей мекемелерин түзүү жана өнүктүрүү боюнча архивдерден алынган материалдар (1926-1990);

- Кыргыз Республикасынын мамлекеттүүлүгүн алган мезгилдеги жана реформадан кийинки алгачкы жылдардагы (1990-1998) музей мекемелерин кайра уюштуруу боюнча документалдык материалдар; жаңы мамлекеттүүлүк мезгилинде жана азыркы мезгилдеги (1999-2019) Кыргыз Республикасында музейлерди өнүктүрүү боюнча документтердин топтому;

- маданиятты жана музейлерди өнүктүрүү жаатындагы Кыргыз Республикасынын мамлекеттик мыйзамдары жана мыйзам актылары;

- республикадагы музейлердин санынын өнүгүшү жөнүндө расмий статистиканын маалыматтары;

- бардык көрсөтүлгөн мезгилдер үчүн каталогдор, буклеттер, проспектилер, маалымдамалар, колдонмолор;

- көрсөтүлгөн мезгилдер үчүн эксозициялык материалдарынын сүрөттөмөлөрү;

- музейлердин фондуларына арналган альбомдордогу жана китептердеги очерктер;

- республикада музей ишинин абалы жөнүндө аналитикалык отчеттор;

- өлкөнүн маданий өнүгүүсүндө музейдин ролун аныктоого арналган изилдөө иштери;

- илимий билимдин культурология, социология жана башка илимий-гуманитардык багыттарындагы музейлерди өнүктүрүү боюнча кыргыз жана орус тилдериндеги диссертациялар;

- мезгилдүү басылмалардагы публицистикалык эмгектер, макалалар жана СССРдеги жана Кыргыз Республикасындагы музей таануунун өнүгүшү боюнча монографиялар.

Жүргүзүлгөн анализдин негизинде Кыргызстандагы музей ишинин өнүгүшүнүн негизги этаптары, анын өзгөчөлүктөрү аныкталды; ар кайсы мезгилдерде региондогу музейлердин өнүгүшүн аныктоочу факторлор; көрсөтүлгөн мезгилдердеги музейлердин негизги кызматтары; Кыргыз Республикасынын мамлекеттүүлүгүнүн трансформация жана калыптануу доорундагы музейлердин потенциалы; заманбап музей таануунун өнүгүшүндөгү жаңы тенденциялар. Мунун бардыгы бизге бир катар төмөнкүдөй тыянактарды чыгарууга мүмкүндүк берди.

Экинчи мезгил (1990-жылдар – XXI кылымдын башталышы) Кыргызстандагы музейлер тармагынын келип чыгышын, өнүгүү жолдорун жана перспективаларын түшүнүүгө мүмкүндүк берген философиялык-маданий теорияга негизделген музейдин бирдиктүү концепциясын түзүүгө аракет жасалган эмгектердин пайда болушу менен мүнөздөлөт. Алдыңкы планга феноменологиялык ыкманын негизинде музейдин чындыкка болгон өзгөчө мамилесин изилдөө келип чыгат. Музей ишинин бардык тараптардан

изилдөөнүн, анын ичинде музей таануунун тарыхый багытынын жаңы парадигмасы музейди маданияттын спецификалык феномени катары анализдөөгө негизделген.

Биздин оюбузча, дээрлик XX-кылымдын ортосуна чейин музей иши практикалык билимдердин жыйындысы болгон жана музейлердин ишмердигинин уюштуруучулук жагына багытталган: экспозицияны кантип туура жасоого болот, музейге кантип келүүчүлөрдү тартууга болот, музей буюмундагы эбегейсиз зор эмоционалдык потенциалды кантип колдонсо болот. Кыргызстандагы музейлер Совет доорунда гана түзүлө баштагандыктан, 1991-жылга чейин Кыргызстандагы музей таануу тарыхнаамасы Советтер Союзундагы музей ишинин тарых таануусунун ажырагыс бөлүгү болгон, көзкарандысыз тенденциялар болгон эмес.

Музей адабияты негизинен прикладдык мүнөздө болгон. Баарынан мурда, бул ар кандай инструкциялар болгон. Буга байланыштуу жакында эле Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Кол жазмалар фондусунан (КРнын УИАнын КФ) кызыктуу документ табылды. Аталышы жана авторлордун аты-жөнү жазылган эмес, кара сыя менен *“Палеоэтнологиялык бөлүмдү куруунун принциптери. М. П. Грязнов, М. В. Воеводский"* деп жазылган. Биринчи барактын жогорку сол бурчунда: *"Басып чыгарууга укугу жок*" деген жазуу бар. Документти анализдөө менен ал Средазкомстаристин Башкы Борбордук Азиядагы Музейинин археология бөлүмүн жана, албетте, Фрунзедеги край таануу музейинин чакан археологиялык бөлүмүн түзүү боюнча инструкция деп болжолдоого болот (болбосо эмне үчүн документ 1928-1929-жылдардагы археологиялык отчеттордун катарында Фрунзеге келип калган?). Бул жобо документтин өзү менен түздөн-түз тастыкталган: ал *"... палеоэтнологиялык коллекциялардын тутумун сактоо жана экспозициялоону уюштуруу боюнча практикалык колдонмо берүү"* максатында иштелип чыккан [201]. Бирок, иш жүзүндө, документтин мазмунунан көрүнүп тургандай, ал коллекцияларды түзүү процессин гана эмес, музей ишмердүүлүгүнүн бардык тараптарын сүрөттөйт. Бул документти даректелген музейлер билишеби же

жокпу, бул бизге белгисиз. 1930-жылдары Кыргыз АССРинин, кийин Кыргыз ССРинин музейлеринин фондусун чогултуу, каттоо жана сактоо боюнча негизги көрсөтмөлөрдү республиканын бүткүл юридикалык базасы сыяктуу эле, СССРдин тийиштүү документтерин кайталоо адатка айланган. 1950-жылдары Октябрь Революциясынын Борбордук музейи, Мамлекеттик тарых музейи, А.С.Пушкин атындагы Мамлекеттик көркөм сүрөт музейи жана Мамлекеттик Чыгыш элдеринин искусствосу музейи сыяктуу Москванын алдыңкы музейлери Советтер Союзундагы тарыхый, край таануу жана көркөм профилдер музейлери үчүн, анын ичинде Кыргызстандын дээрлик бардык музейлери үчүн усулдук борборлоруна айланган. Бул борборлордун усулдук иштеп чыгуулары прикладдык музей ишинин бардык жактарын камтыган: музейлердин фонддук иш-аракеттери, коллекциялардын чогултуу (советтик тарых жана совет искусствосу боюнча фонддорду приоритеттүү комплекттөөнүн туруктуу сунуштары болгон), экспозициялардын мазмунунун концепциясы (өлкөнүн бардык музейлеринде экспозициялар тарыхтын формациялык концепциянын негизинде хронологиялык принципке ылайык курулган, бул көркөм сүрөт музейлерине да тиешелүү болгон). Музейлердин билим берүүчүлүк жана тарбиялык иш-аракеттерине өзгөчө көңүл бурулуп, анда өлкөнүн мамлекеттик идеологиясына артыкчылык берилген. Өз тажрыйбасында "борбордук" көрсөтмөлөрдү, жоболорду жана усулдук сунуштарды жетекчиликке алып, Кыргызстандын музейлеринин кызматкерлери музей таануу жаатында эч кандай өз алдынча эмгектерди жазууга аракет кылышкан эмес. Ал тургай 1986-1987-жылдардагы КССР Мамлекеттик тарых музейинин жаңы экспозицияларынын концепциясы Борбордук Революция музейинде (Москва ш.) рецензиядан өткөн, бирок анда экспозициянын көркөм образынан башка жаңы концептуалдык жоболор болгон эмес [202]. Кыргызстандагы көз карандысыз басмаканалар болгон жалгыз багыт – музеография - музейдин маданий мекеме катары тарыхы боюнча эмгектерди, анын ичинде өзүнчө музейлердин тарыхы боюнча эмгектерди жана музей

чогултмаларынын түшүндүрмөлөрүн (каталогдор, буклеттер, проспекттер, колдонмо китептер) камтыган тарыхый багыт.

Тарых музейи боюнча алгачкы справочник-путеводитель 1960-жылы Кыргыз ССР Илимдер Академиясынын редакциялык-басмаканалык кеңешинин токтому менен басылып чыккан. Колдонмонун кириш сөзүндө авторлор жамааты өздөрүнүн милдеттерин так белгилеп, *«музейлерге келүүчүлөр залдарга коюлган кыргыздардын өткөн мезгилдеги жана азыркы учурдагы коомдук-саясий, экономикалык жана маданий турмушу жана улуу орус элинин, Чыгыштагы социалисттик өлкөлөрдүн бир тууган элдеринин жашоосу менен тыгыз байланышкан көптөгөн экспонаттарды тереңирээк билүүсүнө жардам берүүгө аракет жасашты»* [203].

1970-жылдары айрым музейлердин тарыхына жана ишмердүүлүгүнө арналган басылмалардын көлөмү туруктуу өсө баштады. Алардын арасында мезгилдүү басылмалардагы фактографиялык жагы менен кызыктуу чакан макалалар, ошондой эле, музейлердин фондуларына арналган альбомдордогу жана китептердеги чакан очерктер бар. Жекече тандалып алынган музейдин түзүлүшүнүн жана өнүгүшүнүн көрүнүшүн ачууга жана анын коомдун маданий турмушундагы ордун аныктоого багытталган изилдөө иштери пайда болгон [18]. Музей адабиятына болгон кызыгуунун жогорулашы жана ушул адабияттын мүнөзүнүн өзү "музейдин буму" деп аталган музейге барууга убактысы чектелүү болгон музей көрүүчү адабияттардан музей жөнүндө мүмкүн болушунча көбүрөөк маалымат алууну каалаган мезгилге музейлердин суроо-талабы менен түшүндүрүлөт, Ошол учурда музей бир өлкөнүн же аймактын "визиттик карточкасы" деген ой калыптанат. Ошол эле учурда айрым авторлор тарыхый жана этнографиялык илимдин маалыматтык базасын түзүүдөгү [204] жана айрыкча, Кыргызстандагы көркөм искусствонун өнүгүшүндөгү музейдин ойногон ролун көрсөтүүгө аракет кылышкан. О.Попова Г.Айтиев атындагы Кыргыз Улуттук көркөм өнөр музейинин тарыхын коллекциялоонун батыш европалык жана орус салттарынын кенен контекстинде баяндаган [205]. Ушул эле багытта Кыргыз ССРинин

Мамлекеттик тарых музейинин залдарына жаңы жол көрсөткүч-маалымат басмаканага даярдалган. 1976-жылы адистер тарабынан Орто Азиядагы эң мыкты экспозициялардын бири деп табылган музейдин жаңы экспозициялары ачылган. Экспозицияларды түзүүдө музей жамааты тажрыйба топтошту, аны жаңы жол көрсөткүчтөрдүн авторлору Н. Притеева жана Н.Сейитказиева багыттамада көрсөтүштү. Колдо болгон адабиятта биринчи жолу архивдик документтердин негизинде Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тарых музейинин тарыхы көрсөтүлдү (документтер Н. Притеева тарабынан "Кыргыз ССРинин Мамлекеттик тарых музейинин тарыхы" деген темада дипломдук иши үстүндө иштеп жатканда кеңири изилденген). Тилекке каршы, бул колдонмо каржылоонун жетишсиздигинен улам жарыяланбай, бүгүнкү күндө анын машинкага басылган жалгыз нускасы Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тарых музейинин архивинде сакталууда [206]. Бирок, бир мезгилде кол жазма адистерге - музей кызматкерлерине жана тарыхчыларга жакшы белгилүү болгон, андыктан музейдин тарыхы боюнча анда келтирилген архивдик материалдар илимий жүгүртүүгө толук кирди. Т.И.Старусева «Кыргызстандын мамлекеттик тарых музейи: тарых жана заманбаптык» макаласын жазууда дагы ушул материалдарга негизделген [22].

СССРдеги музей ишинин тарыхына арналган (автор үчүн өзгөчө кызыгууну жаратат) жана Кыргызстандагы музей адистери жакшы билген изилдөөлөрдүн катарында А.Б.Закстын, Д.А.Равиковичтин, А.Разгондун, И.С.Розенталдын, Г. К.Олшевскаянын эмгектерин [23], ошондой эле "СССРдеги музей ишинин тарыхы", "СССРдеги музей ишинин тарыхынын очерктери", "СССРдеги музей ишинин тарыхынын маселелери" сериялык басылмаларын белгилей кетүүбүз абзел. Музейлердин тарыхы жаатындагы ата мекендик изилдөөлөр көбүнчө фрагменттик мүнөздө жана идеологиялык жактан шартталгандыгын белгилей кетүү керек.

Кыргызстанда музейдин социомаданий кызматтарын түшүнүүгө аракет кылган жана предметтик, коммуникативдик, социологиялык, культурологиялык, педагогикалык сыяктуу бир нече негизги жөнгө салуу

чегинде өнүгүүгө багытталган теориялык музей таануунун илим изилдөө институтунун эмгектери (Москва), ошондой эле «Музей таануу. Музей энциклопедиясынын концептуалдык маселелери», «Музей таануу. Музей ишиндеги маданий коммуникация маселелери», «Музей таануу. XXI кылымдын музейине карай жолдо», «Музей иши жана эстеликтерди коргоо» сериялуу басылмалары зор мааниге ээ жана Е.Г. Ванслова, М.Б. Гнедовский, В.Ю. Дукельский, Н.А. Никишин, Л. Я. Петрунина, Ю.П. Пишулин сыяктуу дайыма эмгектерди жазган авторлорду эске сала кетишибиз керек [207, 208, 209].

Музеология тармагындагы батыш изилдөөчүлөрүнүн эмгектери ал убакта белгисиз болгон.

1970-жылдардын аягында советтик да, чет өлкөлүк музей таануу мынчалык деңгээлге көтөрүлгөн эмес, анда адамзат маданиятынын жалпы системасындагы музейди социалдык институт катары так системалык анализ жүргүзүлгөн: 1987-жылы «Музей» илимий макалалар жыйнагынын кириш сөзүндө: *«Биздин адабиятта музейдин институт катары өнүгүшүн көрсөткөн изилдөөлөр жок, айрыкча, олуттуу музей таануунун тигил же бул көйгөйүнө арналган өзүнчө чыгармалар жок»* [210].

Бирок, 1980-1990-жылдары музейдин институт катары өнүгүшү боюнча бир катар басылмалар чыккан. Топтолгон эмпирикалык материалды жалпылоо, корутундуларды системалаштыруу, заманбап музейдин идеологиясын калыптандыруу изилдөө ишинин басымдуу багыттарынын бири болуп саналган.

Гуманисттик бүтүндүгүн сактап калуу үчүн адамзат коомчулуктун ыдырашына каршы туруунун механизмдерин издеп жатат. Алардын бири катары заманбап ойчулдар музейди уламдан-улам карап жатышат. Бирок, музейдин учурдун актуалдуу көйгөйлөрүн чечүүгө активдүү катышуусуна музей ишинин теориялык негиздеринин жетишсиз деңгээлде иштелип чыгышы тоскоол болууда. Музейди маданий феномен катары анын маани-маңызын толук жана ар тараптуу чагылдырган илимий негизделген концепциясынын жоктугу музейдин өнүгүүсүнүн негизги мыйзамдарын аныктоого мүмкүндүк

бербей жатат. Бул көйгөйдүн болушу мүмкүндүгүн түшүнүп, музей ишинин жана ага байланышкан билим тармактарынын көптөгөн өкүлдөрү учурда музей таануунун концептуалдык негиздерин иштеп чыгууга кайрылып жатышат. Д. Л. Иванов жана И. В. Иксанова белгилегендей, *«Эгерде жалпылоочу, бардык үчүн мүмкүн болгон базалык концепциялар жана алардын чыгармачыл жана жеке өнүгүү мүмкүнчүлүктөрүн камтыган гипотезалар сунуш кылынбаса, музейлерди өнүктүрүүнүн жолдору, алардын сапаттык өзгөрүүлөрү жөнүндө бардык талкуулар натыйжасыз болуп калышы мүмкүн»* [24]. Музей жөнүндөгү концептуалдык элестетүү жалпысынан коом менен илимдин өнүгүшүнө түздөн-түз байланыштуу. Музейдин концептуалдык моделин түзүү тарыхында үч спецификалык мезгилди бөлүп кароого болот:

1. «Интуициялык» музей курулушу, музейдин негиздөөчүлөрү музейге чейинки жыйноочулуктун мурунку тажрыйбасына таянышканда, музейди "сыноо жана ката кетирүү" ыкмасына таянып, музейдин маңызы жөнүндөгү элестетүүлөрүндө ийгиликтүү варианттарды "белгилеп" музей курушкан.. музейлерди түзүү учурунда орус жана андан кийин союздаш музейлердин тажрыйбасы толугу менен сиңгендиктен, бул этап Кыргызстанда жок, кыргыз музейлеринде бул тажрыйбаны топтоштуруп, атайын адабиятта чагылдыруунун кажети жок болчу.

2. Максаттуу курулуш, алдын-ала түзүлгөн программалардын, уставдардын жана келечектеги музей жөнүндө элестетүүлөрдү камтыган башка документтердин негизинде конкреттүү музейлер түзүлгөндө

3. Музейди маданий мейкиндиктин конкреттүү объектиси катары философиялык түшүнүк, музей практикасы топтогон бардык материалдар жалпылоочу концептуалдык моделди иштеп чыгууну талап кылганда бул процесс Кыргызстандын музеологиясында чагылдырылган.

Биз орус авторлорунун эмгектериндеги жана учурдагы музей таануунун концепцияларын кененирээк карап чыгабыз, анткени Кыргызстандын музей таануучулары да дал ушул багытта иштей башташты. Азыркыга чейин өзүнчө монографиялар дагы деле жок, бирок музейдин жаңы концепциялары жана

парадигмалары Кыргызстандагы азыркы музей таануунун көйгөйлөрү боюнча илимий-практикалык конференцияларда талкуунун предмети болуп калды: «Музей жана заманбаптык» жана «Жаңы формациянын музейлери: каада-салттар жана инновациялар» [127].

Азыркы учурда, Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик тарых музейинин жаңы музей экспозициясынын концепциясы акыркы жылдардагы орус жана чет өлкөлүк музей таануунун теориялык жоболоруна, прикладдык музей таануунун тажрыйбасына негизделген. Ошентип, жаңы экспозициянын негизги принциби коммуникативдик принцип эсептелет, анда экспонат, музей көрүүчү жана музей кызматкери музей процессинин структуралык бөлүктөрү катары обочолонот. Бул схеманын борбордук звеносу - бул экспозиция аркылуу музейдин экспозициясын түзгөн буюмдар менен жана музейдин кызматкерлери менен өз ара аракеттенишүүчү музей көрүүчү болуп саналат. [133].

Жүргүзүлгөн анализ республикада музейлерди өнүктүрүүдө кошумча изилдөөлөрдү талап кылган бир катар көйгөйлөр бар экендигин көрсөттү. Музейдин социомаданий мекеме катары азыркы кыргыз коомундагы ролу жана кызматтары бир топ өзгөрүлүп жатат деген тыянакка келдик. Өзгөрүүлөрдүн негизги тенденцияларын изилдөө жана Кыргыз Республикасында музейлерди өнүктүрүү Концепциясын андан ары иштеп чыгуу максатында, социологиялык изилдөө уюштурулуп, массалык анкеталык сурамжылоо ыкмасын колдонуп өткөрүлдү. Төмөндө изилдөө программасы жана аны өткөрүүнүн жол-жобосу баяндалган.

Социологиялык изилдөөнүн максаты - заманбап аймактык социумдагы музейдин ролунун жана социалдык кызматтарынын динамикасын аныктоо жана алардын андан ары өнүгүү перспективаларын баалоо (Кыргызстандын Түштүгүндөгү (мындан ары аймак) музейлердин мисалын колдонуу менен).

Милдеттер:

1) массалык сурамжылоо үчүн анкетаны (Кыргыз Республикасынын калкы жана Кыргыз Республикасынын түштүгүндөгү музейге келгендер), эксперттик сурамжылоо үчүн анкета иштеп чыгуу;

2) аймактын калкынын музейлерге барууга жана өнүктүрүүгө болгон муктаждыктарын изилдөө;

3) заманбап музейдин максаттуу аудиториясын аныктоо;

4) музейлерге барууда максаттуу аудиториянын приоритеттерин аныктоо;

5) аймактын калкы жана максаттуу аудиториянын арасында музей иши жөнүндө маалыматтын негизги каналдарын изилдөө;

6) музей иш-аракеттерин өнүктүрүүгө аймактык социумдун ар кандай субъекттеринин катышуу деңгээлин аныктоо (субъективдүү өз ара аракеттенүү);

7) аймактагы музейлердин заманбап өнүгүүсүн жана аларды андан ары өнүктүрүү перспективаларын баалоо.

Изилдөөнүн коюлган максаттары жана милдеттери инструментарийди иштеп чыгуу үчүн изилдөөнүн негизги түшүнүктөрүн оперативдештирүүгө мүмкүндүк берди (2.1-таблицаны караңыз). Тандалган түшүнүктөрдүн ар бири эмпирикалык интерпретациядан өттү, ал жерде түшүнүктөрдүн эмпирикалык белгилери аныкталды, андан кийин инструментарийде (анкеталар) чагылдырылды.

2.1-таблица

Изилдөөнүн негизги түшүнүктөрүнүн операционализациясы

Изилдөөнүн негизги түшүнүктөрү	Эмпирикалык индикаторлор
1. музейдин социалдык кызматтары (тарыхый-маданий мурастын каада-салттарын өнүктүрүү; социалдык эс-тутумду өнүктүрүү; маалыматтык-агартуучулук; билим берүүчүлүк; илимий; маданий социализация; маданияттар аралык коммуникация; толеранттуулукка тарбиялоо;	1.1. музей көрүүчүлөрүнүн музейге келүү мотивациясы (кандай максатта келишет) 1.2. музейге келүүнүн приоритеттери (музейге келгенде эмне көбүрөөк мааниге ээ) 1.3. инсандын муктаждык чөйрөсүндө музейдин орду (аймактагы калкынын

иденттүүлүктүн жаралышы жана сакталышы; аймактык репрезентация)	музейге баруу калоосунун бардыгы/жоктугу)
2. заманбап музейдин максаттуу аудиториясы	2.1. музей көрүүчүлөрүн жынысы, жашы, билими боюнча бөлүштүрүү
3. аймактын калкы жана максаттуу аудитория арасында музей ишмердүүлүгү жөнүндө маалыматтын негизги каналдары	3.1. музейдин иши жана музейде өткөрүлүп жаткан иш-чаралар тууралуу аймактын калкы жана музей көрүүчүлөр билген маалымат булактары
4. аймактагы музейлердин азыркы өнүгүшүн баалоо	4.1. Кыргызстандын музейлеринин ишмердигин музей көрүүчүлөрдүн, аймактын калкынын, серепчилердин баалоосу 4.2. заманбап музейлердин өнүгүүсүндөгү негизги көйгөйлөрдү баалоо 4.3. музейлерди өнүктүрүүнүн көйгөйлөрүнө мамлекеттин көңүл буруусу
5. аймактагы музейлерди мындан ары өнүктүрүүнүн перспективалары	5.1. аймактагы музейлерди мындан ары өнүктүрүүнүн перспективаларынын музей көрүүчүлөрү, аймактын калкы, серепчилер тарабынан бааланышы 5.2. аймактагы музейлердин ишмердүүлүгүн жакшыртуу боюнча сунуштар 5.3. серепчилердин баасындагы музейдин перспективалык образы

6. музей ишмердүүлүгүн өнүктүрүүдөгү аймактын социумдун ар түрдүү субъектилеринин катышуу деңгээли (субъекттер аралык өз ара аракет)	6.1. музейлерди өнүктүрүүдөгү музей көрүүчүлөрүнүн катышуу формасы 6.2. музейлерди өнүктүрүүдө жана музей ишмердигинде аймактын уюмдарынын жана ар кандай субъектттеринин катышуусуна серепчилердин баасы

Иштелип чыккан инструментарий (№1,2) Тиркемелерде келтирилген. Ага төмөнкүлөр кирет:

1. музейге келгендерди сурамжылоо үчүн анкета. Анкета бир нече блоктон турат:

- музейге баруунун мотивациясы (музейге баруунун максаты эмнеде?)
- музейге баруудагы артыкчылыктар (музейде сизге эмне жакты? Музейдин иш-чараларында катыштыңыз беле? Эгерде катышсаңыз, кайсы иш-чарада?)
- музейдин инсандык муктаждык чөйрөсүндөгү орду (сиз үчүн артыкчылыктуу болгон маданий эс алуу жайлары (же түрү))
- максаттуу аудиториянын арасында музей иш-аракеттери жөнүндө маалыматтын негизги каналдары (музей жөнүндө кайсы булактардан билдиңиз?)
- музейлердин иш-аракеттерине музейге келгендер тарабынан баа берүү (Кыргызстандагы музейлердин ишин кандай баалайсыз?)
- музейлердин өнүгүү көйгөйлөрүнө мамлекеттин көңүл буруусу (Музей ишине мамлекет канчалык көңүл бурат?)
- заманбап музейлерди өнүктүрүүдөгү негизги көйгөйлөрдү баалоо (Музей ишиндеги маанилүү көйгөйлөрдү эсептеп бериңиз)
- аймактагы музей ишин өркүндөтүү боюнча сунуштар (Кыргызстандагы музей ишин өркүндөтүү боюнча сунуштарыңыз?)

- музейлерди өнүктүрүүгө музей көрүүчүлөрүнүн катышуу формалары (Кыргызстандагы музейдин өнүгүшүнө сиздин жеке салымыңыз кандай?)
- жынысы, жашы, билими, улуту (анкетанын паспорттук бөлүгү).

2. Аймактын калкын сурамжылоо үчүн анкета. Анкета бир нече блоктон турат:

- музейге баруудагы артыкчылыктар (Сиздин аймактагы музейлерде маданий иш-чаралар өткөрүлөбү?)
- жеке адамдын муктаждыктар чөйрөсүндө музейдин орду (Сиз бош убактыңызда музейлерге маданий эс алуу үчүн барасызбы? Сиз үчүн артыкчылыктуу болгон маданий эс алуу жайлары (же түрү))
- аймактын калкы арасындагы музей иш-аракеттери жөнүндө маалыматтын негизги каналдары (Аймагыңыздагы музейдин иши (көргөзмөлөр, маданий иш-чаралар) тууралуу кайсы булактардан көбүрөөк билесиз?)
- Кыргызстандагы музейлердин ишмердүүлүгүнө аймактын калкынын баа берүүсү (Сиз өзүңүздүн аймактагы музейлердин ишин кандай баалайсыз?)
- музейлердин өнүгүү көйгөйлөрүнө мамлекеттин көңүл буруусу (Музей ишине мамлекет канчалык көңүл бурат?)
- заманбап музейлерди өнүктүрүүдөгү негизги көйгөйлөрдү баалоо (Музей ишиндеги маанилүү көйгөйлөрдү көрсөтүп бериңиз)
- аймактагы музей ишин өркүндөтүү боюнча сунуштар (сиздин оюңуз боюнча, сиз жашаган аймактагы музейлерди өнүктүрүү үчүн кандай иш-аракеттерди көрүү керек?)
- музейлерди өнүктүрүүгө аймактын калкынын катышуу формалары (Сиздин региონуңуздагы музейдин өнүгүшүнө жеке салымыңыз кандай?)
- жынысы, жашы, билими, улуту (анкетанын паспорттук бөлүгү).

3. эксперттер менен маектешүү үчүн анкета. Анкета бир нече блоктон турат:

- музейдин социалдык кызматтары (Сиздин оюңуз боюнча, Кыргызстандын музейлери коомдогу социалдык кызматтарын (илимий, жыйноочулук жана агартуучулук) канчалык деңгээлде аткарып жатышат? Кыргызстандын

түштүгүндөгү музейлердин агартуучулук ишмердүүлүгүн кандай баалайсыз?)

- музейлердин өнүгүү көйгөйлөрүнө мамлекеттин көңүл буруусу (Музей ишине мамлекет канчалык көңүл бурат?)
- заманбап музейлерди өнүктүрүүдөгү негизги көйгөйлөрдү баалоо (Музей ишиндеги эң маанилүү көйгөйлөрдү тизмектеп бериңиз; Кыргызстандын түштүгүндөгү көргөзмө залдарынын деңгээлин кандай баалайсыз?)
- аймактагы музей ишин өркүндөтүү боюнча сунуштар (музей ишин жакшыртуу боюнча сунуштарыңыз?)

- музейлерди жана музей ишин өнүктүрүүгө аймактын ар кандай субъекттеринин жана уюмдарынын катышуусуна эксперттик баа берүү (Сиздин оюңуз боюнча, социалдык маданий түзүмдөр (борборлор, институттар) аймактык маданияттын өнүгүшүнө канчалык деңгээлде таасир этет: маданият жана искусство мекемелери (театрлар, филармониялар, маданият үйлөрү, галереялар, китепканалар); Эс алуу мекемелери (кинотеатрлар, спорт борборлору, эс алуу парктары, көчмө клубдар, компьютердик оюн залдары); Улуттук-маданий борборлор; Билим берүү мекемелери; Илимий мекемелер; Массалык маалымат каражаттары жана басмаканалар; Коомдук жана клубдук бирикмелер; Музейлер)
- эксперттердин баалоосунда музейдин перспективдүү образы (5-10 жылдан кийин коомдогу музейди кандай элестетесиз?)
- маданият жаатындагы иш тажрыйбасы (анкетанын паспорттук бөлүгү).

Инструментарийдин ар бир түрүндө суроолордун кесилиш блоктору бар, бул изилденип жаткан көйгөй боюнча ар тараптуу маалымат алууга мүмкүнчүлүк берет.

Изилдөөнүн методикасы тандалып алынган: Кыргыз Республикасынын музейлерине келгендерди массалык анкеталык сурамжылоо; аймактын калкына массалык анкета жүргүзүү; эксперттик сурамжылоо.

Ар бир ыкма боюнча изилдөө үлгүсүнүн мүнөздөмөлөрү.

Музейге келгендерди массалык сурамжылоо методу. Үлгүлөрдү аныктоо үчүн жалпы жыйынды Кыргызстандын түштүгүндөгү музейлерге келгендер болуп көрсөтүлгөн. Максаттуу топ - Кыргызстандын түштүгүндөгү музейлерге келгендер. Тандоо кластердик ыкма менен түзүлүп, андан кийин максаттуу ылгоо жүргүзүлгөндүктөн, жалпы жыйындынын көлөмү белгисиз.

Тандоо бириктирилген, көп баскычтуу, квоталуу. Биринчи этапта кластерлер тандалып алынат, андан кийин (экинчи этап) респонденттердин топторун тандоо максаттуу ыкма менен жүргүзүлөт. Аймактын музей мекемелери кластерлердин ролун аткарат.

Тандалган мекемелерде келүүчүлөр тандалып сурамжыланат. Тандалган кластерлердеги тандоо максаттуу ылгоонун негизинде түзүлөт. Ал үчүн квота талаптарына жооп берген коноктор тандалып алынат. Квота параметрлери респонденттердин жынысы жана жаш курагы болуп эсептелет. Тандалган жыйындынын андан аркы сыпаттамасы сурамжылоонун натыйжаларынын сыпаттамасында 2.2-бөлүмдө келтирилген.

Аймактын калкын массалык түрдө сурамжылоо ыкмасы. Тандоону аныктоо үчүн жалпы жыйынды Кыргызстандын түштүгүндөгү калк менен көрсөтүлөт. Жалпы калктын саны расмий статистиканын негизинде белгилүү.

Тандоо (выборка) көп баскычтуу, квоталуу. Биринчи этапта аймактын райондору тандалып алынып, андан кийин (экинчи этап) квота боюнча респонденттерди тандоо жүрөт.

Квота талаптарына жооп берген коноктор тандалып алынат. Квота параметрлери - респонденттердин жынысы жана жаш курагы.

Тандоонун андан аркы сыпаттамасы сурамжылоонун натыйжаларынын сыпаттамасында 2.3-бөлүмдө келтирилген.

Эксперттик сурамжылоо ыкмасы. Тандоону аныктоо үчүн жалпы калк Кыргызстандын музей мекемелеринин өкүлдөрү (жетекчилер, адистер) тарабынан сунушталат. Максаттуу топ - Кыргызстандын түштүгүндөгү музейлердин өкүлдөрү.

Тандоо (выборка) багытталган. Тандоо критерийлердин негизинде жүргүзүлөт: серепчилердин компетенттүүлүгү жана музей тармагында 1 жылдан кем эмес иш тажрыйбасы. Тандоонун вариативдүүлүгүн жана репрезентативдүүлүгүн камсыздоо үчүн серепчилер - музей мекемелеринин жетекчилери жана ушул мекемелердин адистери тандалып алынат. Эксперттердин жалпы саны 50 адамды түздү.

2.2. Тарыхый мурастын жана социалдык эс тутумдун каада-салттарын өнүктүрүүдө заманбап музейдин ролу

Бул параграфта "Музей көрүүчүлөрү" анкетасы боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжалары камтылган. Изилдөөнүн методологиясы жана үлгүсү, географиялык негиздемеси №1 тиркемеде келтирилген.

Мына ошентип жогорудагы таблицага ылайык бөлүштүрүлгөн анкеталар боюнча көрүүчүлөргө *“Сиз бул музей боюнча маалыматты кайсыл булактан алдыңыз?”* деген суроону узатканыбызда, алардын эң көбү досторуман, туугандарыман жана кошуналардан (30%) уктум деген жоопторун беришти. Демек, сурамжылоодо элдердин музейлерге болгон кызыгуусу жогору экени көрүнүп, музейдеги көргөн билгендерин, андагы болуп жаткан жаңылыктарды жакындарына айтышаары аныкталды. Эгерде жаш курагы боюнча алып караганыбызда эң көбү 60 жаштан жогорку респонденттер (36,6%) музей боюнча маалыматтарды досторунан, туугандарынан жана кошуналардан алышканын билдиришсе, калгандары 40-59 (30,0%) жана 18-39 (28,9%) жаш курагындагылар андан төмөн көрсөткүчтө болуп, улуу муундун өкүлдөрүнүн арасында музейге, тарыхка, маданиятка байланышкан маалыматтарды көп алмашып турушканы аныкталды. Демек, музейдеги илимий изилдөө, чогултуу иштерин алып барууда турмуштук тажрыйбасы бар, өткөн тарыхты көзү менен көргөн адамдар менен иштөө жакшы натыйжаларды берет. Ушул эле суроо боюнча алган билимине карай бөлүштүргөнүбүздө көбүнчө атайын орто билимдүү (38,4%) жана орто билими (37,3%) бар респонденттер музейден алган маалыматтарды бири-бирине көбүрөөк таратышкан. Ал эми бүтө элек жогору жана жогорку билими бар респонденттер (20,8%дан) азыраак көрсөткүчтө

болуп, окуусуна, иштеген жерине байланыштуу музейлер боюнча туугандарынын, досторунун жана кошуналарынын арасында маалыматтарды азыраак алмашышат.

Респонденттердин музейлер боюнча маалыматты *телевидение, радио* (21,2%) жана *интернет тармагы аркылуу* (20,5%) алганын көпчүлүгү тастыкташды. Бүгүнкү телевидение, радио жана интернет тармагында күн сайын ар түрдүү багыттагы он миңдеген маалыматтар чыгып турат. Демек, музейлер да атаандаштык күчөгөн маалымат айдыңында өз ордун таап келе жатканы жакшы көрүнүш. Кыргызстандагы музейлердин ичинен биринчи болуп Г.Айтиев атындагы көркөм сүрөт музейи атайын artmuseum.kg сайтын иштеп чыгып, 5 миңден ашуун экспонатын онлайн режимде көрсөтүү үчүн жайгаштырды [229].

Эгерде музейлерге телевидение жана радио аркылуу маалымат алып келгендердин жаш курагына карай турган болсок, 40-59 жаштагылар (27,5%) эң көпчүлүктү түзүшсө, интернет аркылуу келгендердин эң көбү (23,4%) 18-39 жаштагылар болгон. Ал эми алган билимине карай карап чыкканыбызда музейлерге телевидение жана радио (30,8%), интернет (28,5%) аркылуу эң көп жогорку билимдүү респонденттер келишкен. Демек, телевидение жана радиодон музейлер боюнча маалыматтарды эң көп алгандар 40-59 жаштагы жогорку билимдүү респонденттер болсо, интернет тармагы аркылуу 18-39 жаштагы атайын орто жана жогорку билимдүүлөр көп маалымат алышкан. Ал эми бул тармактардан музейлер боюнча эң аз маалыматты 60 жаштан өйдө жаштагылар алышат. Биздин коомдогу улуу муундун өкүлдөрүнүн интернет тармагынын өздөштүрүүсү жаштарга караганда акырындык менен жүрүп жатканын байкасак болот. Азыркы маалыматтык технологиялар өнүккөн заманда музейлердин бул багыттагы ишмердүүлүгүн дагы да өнүктүрүү приоритеттүү багыттардан болууда.

Музейлердин көргөзмө залдарына жана анда өткөрүлгөн иш чараларга *жергиликтүү башкаруу тармагынан же жумушка байланыштуу себептер менен* (15,8%) келген көрүүчүлөрдүн саны да жогорку көрсөткүчтө болду.

Демек, жергиликтүү бийлик жана ал жерде жайгашкан ишканалар менен музейлер тыгыз байланышта иштеп, делегацияларды жогорку деңгээлде тосуп алуу, өздөрүндө боло турган жаңылыктарды официалдуу жеткирүү иштерин жасашат. Айрыкча билим берүү тармагындагы мектептер, атайын орто жана жогорку окуу жайлардан окуучуларды, студенттерди системалуу түрдө музейлерге алып келүү Советтер Союзу учурунан бери калыптанып, бүгүнкү күнгө чейин уланып жатат. Бул биздин сурамжылоодон да аныкталып, респонденттердин (34,0%) эң көпчүлүгү бүтө элек жогорку билимдүүлөр окуган мекемеси аркылуу музейге келишкенин тастыкташкан. Ал эми музейлер боюнча маалыматты *басма сөз кызматтары: газета, журнал* (6,8%) же башка булактардан (5,8%) алган респонденттер эң төмөн көрсөткүчтө болду. Туура, бүгүнкү күндө газета журналдардын ордун интернет тармагы ээлеп келүүдө. Маданият, маалымат жана туризм министри аймактардагы мамлекеттик маалымат каражаттары реформалана турганын, аймактык гезиттер интернет форматына өтөрүн билдирген. Ар бир облуска жаңы медиа-борборлорду ачып, алар телеберүү, радио, гезит, жаңылыктар веб-сайты, басма сөз борбору, медиа мектеп (окуу борбору) сыяктуу платформалардан тураары белгиленген [230].

Жалпылап айтканда, музейлердин коомдогу маданий-агартуучулук кызматын дагы да күчөтүү, тарыхый-маданий мурасыбыздын маани-маңызын элге жеткирүү иштерин жандандыруу зарылдыгы байкалды. Замандын талабына жараша маалымат булактары менен иштешүү, элдердин музейлерге карата суроо-талаптарын дайыма билип туруу максатында активдүү аракеттерди жасоо керектиги аныкталды.

Таблица 2.2.1

“Сиз бул музей боюнча маалыматты кайсыл булактан алдыныз?”
(жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	Саны	Проценти
Массалык маалымат каражаттарынан: ТВ жана радио	85	21,2
Басма сөз кызматтары: газета, журнал	27	6,8

Интернет тармагы аркылуу - сайт, социалдык баракчалар	82	20,5
Жергиликтүү башкаруу тармагынан жана жумушка байланыштуу ишимен	63	15,8
Досторуман, туугандарыман, кошуналардан	120	30,0
Башка	23	5,8
Total	400	100,0

Демек, ар бир музей өзүнүн көрүүчүлөрү менен дайыма байланыш түзүп, алардын сунуш пикирлерин эске алуу менен иш жүргүзсө жакшы натыйжаларга тезирээк жетишет. Ушул багытта да көрүүчүлөрдүн кандай максатта музейге көбүрөөк келишээрин аныктоо максатында пикирлерин сураганбыз. Анын жыйынтыгы боюнча музей көрүүчүлөрдүн эң көбү (20,5%) тарыхый билимин жогорулатуу максатында келишкенин билдиришкен. Туура, музейлердин коомдогу аткарган негизги кызматы тарыхты изилдөө жана сактоо менен бирге аны элге жайылтуучу мураскана болуп, бул кызматтарды музей сыяктуу башка институттар аткара алышпайт. Санжыралуу элибиз өз тарыхына дайыма аяр мамиле жасап, аны окуп эле калбастан урпактарына да үйрөтүүнү парзы деп билишкен. Ушундай эле тарыхты үйрөнүү максатында *элибизден чыккан атактуу инсандарды таанууга, эскерүүгө* (12,4%) келген көрүүчүлөр да аз эместиги аныкталды. Жалпы тарыхты үйрөнүү үчүн келген респонденттердин жаш өзгөчөлүгүнө карай турган болсок, 18-39 жаш курагындагылар (28,5%) эң көп келип, жашы өйдөлөгөн сайын 49-59 (11,2%), 60тан өйдө (4,8%) пайыздык көрсөткүчтөр азайганын байкадык. Жаштардын жана орто муундун өкүлдөрүнүн музейлерге тарыхый билимин жогорулатуу максатында көп келишкендигин иштеген кесибинин зарылчылыгына же окуган жерине байланыштуу түшүндүрсөк болот.

Өлкөбүз көз карандысыздыкка жеткенден кийин СССР мезгилинде душман катары көрсөтүлгөн улуу инсандарыбыз кайрадан изилдене баштады. Жылына жок дегенде ондогон тарыхый инсандардын мааракелери

республикалык деңгээлде белгиленүүдө. Андан сырткары өзүнүн уруусунун же аймагынын да белгилүү инсандарын кайрадан изилдеп, аларга эстелик орнотуу же көчөлөргө наамын берүү көбөйүүдө. Ушул жана башка себептерден музейлер тарых багытында иштеген адистерден тартып, ар түрдүү тармакта иштеген адамдардын тарыхый маалыматтарга болгон талабын кандыруучу жай катары кызмат кылып келүүдө. Жалпы алганда музей көрүүчүлөрдүн дээрлик жарымы тарыхый билимин жогорулатууга келгенин тастыкташкан.

Музейге келген көрүүчүлөр тарыхты эле үйрөнүп кетпестен, бир аз болсо да күнүмдүк көйгөйлөрүн унутуп, ата бабалардын басып өткөн жолуна саякаттоо менен руханий да эс алып кетишет. **“Ценности духовной культуры обуславливают сохранение общества, его воспроизводство, привносят смысл в жизнь каждого человека. Классическая триада ценностей – добро, истина, красота – должны оставаться императивом человеческой жизни. Это предъявляет особые требования к основным социокультурным институтам, в том числе и к музею”** [211]. Кыргызстандын түштүк аймагында элдер көп зыярат кылуучу Сулайман-Тоонун чокусуна салынган “Бабурдун өжүрөсү”, Караханийлердин доорундагы хандарга арналып курулган Өзгөн күмбөздөрү, Сафед-Булан айылындагы Шах-Фазил күмбөзү турган музейлерге өлкөбүздүн ичинен эле эмес, кошуна Казакстан, Өзбекстан жана Таджикистан республикаларынан да атайын зыярат үчүн келишип, бата тилеп түлөө өткөрүшөт. Ушул сыяктуу *рухий дүйнөнү байытуу* (16,4%), *жеке өзү маданий эс алуу* (11,8%) максатында келген көрүүчүлөр да дээрлик үчтөн бир бөлүктү түзүштү. Ал эми алардын жашына карай бөлүштүргөндө эң көбү 18-39 (21,0%) жаш курактагылар болуп, жаш өйдөлөгөн сайын 40-50 (12,0%), 60тан жогору (2,5%) азайганын байкасак болот. Сурамжылоодон маалым болгондой, жаштардын арасында музейлерде, тарыхый жайларда руханий эс алгандардын көптүгүн жакшы көрүнүш катары айтсак болот. Азыркы ааламдашуу заманында көптөгөн маданияттардын кесилишинде жашап жаткан муундун өздүгүн сактап калууда музейлердин ролу чоң экендигин айтсак болот.

Акыркы 4-5 кылымдын ичинде музейлер адамзаттын руханий жашоосун байытууда диний мекемелер сыяктуу эле чоң ролду аткарып келе жатканы талашсыз. Дүйнөлүк шедеврге айланган сейрек кездешүүчү баалуу экспонаттар, искусство чыгармалары музейлерде гана сакталып, элге көрсөтүлөт эмеспи. Мисалга, Франциядагы Лувр, Санкт-Петербургдагы Эрмитаж жана АКШдагы Метроплитен музейлерине жылына миллиондогон музей көрүүчүлөрү кезек күтүп киришет. Алардын көпчүлүгү атайын маданий эс алуу, руханиятты байытуу үчүн дүйнөнүн төрт бурчунан келишкени маалым.

Дүйнөнүн алдыңкы өлкөлөрүндөй эле биздин коомдо да күнүмдүк тиричилик менен гана алек болбостон *үй-бүлөсүн музей менен тааныштырууга (8,9%,) конокторду же туугандарды музейге алып келген* (10,0%) жарандарыбыздын да аз эмес экендиги кубандырат. Алардын жаш өзгөчөлүгүн алып караганда, эң көп 40-59 жаштагы респонденттердин (10,5%) музейге конокторун алып келгенин айтышса, андан кийинки топтогулар 18-39 (9,0%) жана 60тан жогоруларды (2,2%) түздү. Биздин коомдогу орто жаштагы адамдардын үй-бүлөсүн, туугандарын жана конокторун музейлерге көп алып келгенинин себебин, алардын турмушта өз ордун таап, моралдык жана материалдык жактан жетишкендиги менен түшүндүрсөк болот.

Мамлекеттин тиреги болгон үй-бүлөнүн бекем болушуна, келечек муунду тарбиялоодо музейлердин да ролу чоң экендиги талашсыз. Ар бир жарандын мекенге болгон сүйүүсүн арттыруу, улуу инсан катары тарыхта из калтырууга түрткү болгон материалдар музейлерде көрсөтүлүп, алар жөнүндө баяндама берилет. Бүгүнкү күндөгү коомдогу жакшы көрүнүш катары конокторун, досторун музейлерге алып келүүнүн көбөйүп жатканы тарыхка, маданиятка болгон мамиленин өзгөрүп жаткандыгынан кабар берет. Ал эми кээ бир респонденттер үйүнө келген коногу себептүү музейге биринчи жолу келип жатышканын баса белгилешкен. Эзелтен бери меймандос келген калкыбыз коногун сыйлоодо сөзсүз түрдө жашаган жеринин өзгөчөлүктөрүн, артыкчылыктарын көрсөтүүгө ашыгышат. Ошол себептүү өз жериндеги тарыхты тааныштырууда биринчи кезекте музейлерге барышат.

Музейлердин негизги илимий-агартуучулук иштери катары түрдүү тематикадагы көргөзмөлөрдү уюштуруу менен анын ачылуу аземдерин вернисажын өткөрүү болуп саналат. Музейлер бул багыттагы кызматын да жолго салып, көрүүчүлөрүн тартып жатканы кубандырат. *Жаны ачылган көргөзмөнү көрүү үчүн келген* респонденттер 8,3% түзсө, алардын ичинен эң көбү (10,0%) 18-39 жаш курагында болушкан. Андан кийинки топто 40-59 (6,0%) жана 60тан жогору (2,0%) жаштагылар жаңы ачылган көргөзмөнү көрүү максатында келишкен. Атайын орто жана жогорку окуу жайлардын студенттерин көргөзмөлөрдүн ачылышына алып келүү Советтер Союзунан бери уланып келе жаткан көрүнүштөрдөн болуп, бул багытта жаңыча көз караштагы иштерди жандантуу, көргөзмөлөрдүн деңгээлин көтөрүү зарыл.

Музейлер коомдогу маданий-агартуучулук иштерин аткаруучу эле эмес, биринчи кезекте илимий изилдөө институту да болуп саналат. Эгерде жыйналган экспонаттардын тарыхы изилденбесе, анын эч кандай баалуулугу болбойт. Респонденттердин ичинен *илимий иштери боюнча келгендери* (5,3%) да бар экени жакшы көрүнүш. Илимий чөйрөнүн музейлерге тартылышы андагы тарыхый-маданий мурастардын терең изилденишине, элге жайылышына чоң өбөлгө түзүлөт. Музейге илимий иштери менен келген респонденттердин көпчүлүгүн 18-39 (6,0%) жана 40-59 (5,0%) жаштагылар түздү. Тарыхты изилдөөдө архивдик материалдар менен биргеликте анын түп нускалары сакталган музейлер менен иш алып баруу илимпоздордун чоң жетишкендиктери десек болот.

Бүгүнкү күндө музейлерге элдердин көбүнчө тарыхты үйрөнүү, рухий дүйнөнү байытуу, үй-бүлөсүн маданий эс алдыруу сыяктуу максаттарда келишкенин жана алардын басымдуу бөлүгү 18-39 жаш курактагылар келгени аныкталды. Демек музейлердин коомдогу маданий-агартуучулук кызматтарына болгон элдин талабы жогору экендиги, бул багыттагы иштерди жандандыруу зарылдыгын көрсөк болот.

Респонденттердин музейге келүүсүндөгү максаты боюнча суроонун жыйынтыгынын 2.2.2 - таблицадагы көрүнүшү төмөндөгүдөй көрүнүшкө ээ болду.

Таблица 2.2.2

“Сиздин музейге келүүнүздөгү максатыңыз?”
(жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	Саны	Проценти
Тарыхый билимди жогорулатуу	178	20,5%
Рухий дүйнөнү байытуу	142	16,4%
Жаны ачылган көргөзмөнү көрүү үчүн	72	8,3%
Илимий иштерим боюнча келдим	46	5,3%
Элибизден чыккан атактуу инсандарды таануу, эскерүү	108	12,4%
Конокторду же туугандарды музей менен тааныштыруу	87	10,0%
Үй-бүлөмдү музей менен тааныштыруу	77	8,9%
Жеке өзүм маданий эс алууга келдим	102	11,8%
Бардыгынан бир аздан	49	5,6%
Башка	7	,8%
Total	868	100,0%

Көрүүчүлөрдүн музейге келгендеги максаттарын билүү менен бирге, алардын көз карашы менен музейдеги конкреттүү эмне жакканын же кемчиликтерин билип туруу замандын талабы болууда. Советтер Союзу учурунда музейлердин ишмердүүлүгү бир гана Коммунисттик идеологиянын кызыкчылыгына карап иш жүргүзсө, бүгүнкү базар экономикасы шартында коомдун талабына жараша иштөө талап кылынууда. Мына ошондуктан респонденттерге *“Сизге музейдин эмнеси жакты?”* деген суроону узатканыбызда алардын эң көбү музейде турган *экспонаттарды* (31,5%) жактырганын белгилешкен. Музейде турган экспонаттарды эң көп жактырган

респонденттердин улутуна карай анализ жүргүзгөндө өзбек (39,4%), орус (8,3%) жана башка (37,9%) улуттардын өкүлдөрү экени аныкталды. Музейлердеги ата-бабаларыбыздан калган улуу мурастардын башка улуттун өкүлдөрүнүн кызыгуусунун артып жатканы жакшы көрүнүш. Адамзаттын тарыхында элдердин, улуттардын биримдикте жашашы, өсүп-өнүгүүсү бири-биринин маданиятын, тарыхын сыйлоо аркылуу гана ишке ашып келген. Ал эми өзүнүн ата-бабалары басып өткөн тарыхты далилдеген буюмдарды кызыгуу менен көргөн кыргыз улутундагы респонденттер 29,9% түздү. Убагында Улуу Жибек Жолунун Батыш менен Чыгышты байланыштырган жолдун тоомунда жайгашкан өлкөбүз таш доорунан бери келе жаткан тарыхый-маданий мурастарга бай өлкө болуп саналат. Өткөн кылымдын 50-80 жылдар аралыгында Фергана өрөөнү боюнча уюштурулган илимий экспедициялардын жардамы менен көптөгөн археологиялык казуулар жүрүп, баалуу экспонаттар музейлерге тапшырылган. Элибиздин кылымдардан бери сакталып келе жаткан маданияты, кол өнөрчүлүгү, ууз чеберлери аркылуу дүйнөгө таанылып келүүдө. Ата-бабаларыбыздын чебер колунан жасалган боз үйүбүз, ак калпагыбыз, шырдак, ала кийиз сыяктуу буюмдар ЮНЕСКОнун баалуу мурастарынын катарынан орун алып, музейлерибиздин көркүн ачып турат [231]. 2018-жылдын 1-мартына карата Маданият министрлигинин маалыматы боюнча республика боюнча музей фонддорунда 300 миңден ашуун баалуу экспонаттар сакталып, анын көпчүлүгү элге көргөзмөлөр аркылуу коюлган. Дагы да элет жердеги элдердин колунда баалуу буюмдар көп кездешет. Тилекке каршы, музей казынасын толуктоо максатында уюштурулган илимий экспедициялар дээрлик токтоп калганы өкүнүчтүү. Буга биринчи кезекте акча каражатынын жоктугу жана музей адистеринин жетишсиздиги себеп болууда.

Музей канчалык экспонаттарга бай болгону менен аны терең изилдеп, элдерге түшүндүрүп бере албаса анда агартуучулук иштеринин максатына жетпейт калат. Бул ишти аткарууда экскурсоводдордун таасири чоң. Алар музейдин эле эмес, чет элдик туристтердин алдында мамлекеттин да жүзү катары кызмат кылышат. Экскурсоводдордун тарыхый билимин

жогорулатуудан сырткары, анын өзүн алып жүрүүсү, сүйлөө жөндөмү да жогорку деңгээлде болуш керек. Изилдөөгө алынган музейлердин бул багыттагы ишмердүүлүгүнө (26,2%) респонденттер оң баасын беришкен. Көрүүчүлөрдүн дээрлик үчтөн биринин музейлердеги экскурсия иштерине жакшы баа бергени чоң жетишкендик. Анткени маянанын аздыгынан чет тилдерди билген жаш экскурсоводдорду ишке тартуу да оңойго турбайт. Көргөзмө залындагы экскурсия баянын эң кызыгуу менен уккан респонденттерди улутуна карай карап чыкканыбызда кыргыз (29,9%) жана өзбек (31,0%) улутундагылар эң көпчүлүктү түзүшүп, кийинки орундарда орус (8,3%) жана башка 6,9% улуттагылар болду. Мунун себеби региондордогу музейлерде негизинен кыргыз жана өзбек улутундагы кызматкерлер иштеп, чет тилдерди билген экскурсоводдор жокко эсе. Изилдөө учурунда кээ бир райондук музейлерде экскурсовод штаты жоктугу да аныкталды. Эгерде Кыргызстанда туризм багытын өнүктүрөбүз десек, музейлердин абалын оңдоого жана андагы экскурсоводдордун ишин эл аралык деңгээлге көтөрүүгө аракеттерди жасашыбыз керек.

Музейдин негизги жүзүн көркүнө чыгарган анын экспозиция залы экендиги талашсыз. Респонденттердин 15,5% экспозиция залдары жакканын белгилешкен. Музейлердин тарыхты таанытуудагы дагы бир артыкчылыгы, анын көркөм жасалгасы менен уюштурулган экспозиция залы болуп саналат. Аны түзүүдө тарыхый материалдар менен бирге көркөм жасалгасынын да концепциясы иштелип чыгат. Аны иштеп чыгууда атайын музей тармагын түшүнгөн сүрөтчүлөр тартылып, жаш баладан тартып чоңдорго чейин түшүнүктүү, жагымдуу боло тургандай кылып түзүшөт. Изилдөөгө алынган музейлердин экспозиция залдарын эң көп жактырган респонденттердин улутуна карай турган болсок, орустар (33,3%) экени аныкталды. Анын себебин музейлердин дээрлик 90% көргөзмө залдары СССР убагындагы жасалгасы менен туруп, улуу орус элинин тарыхына, коммунисттик идеологиянын негизинде түзүлгөнүн айтсак болот. Кийинки орундарда кыргыз (16,7%), өзбек (11,3%) жана башка (6,9%) улутундагылар жактырганын айтышкан. Келечекте

музейлердеги экспозиция залдарын жаңылоодо миңдеген жылдардан бери тарых барактарынан өчпөй жашап келе жаткан ата-бабаларыбыздын басып өткөн жолун чагылдырууга негизги басымды жасашыбыз керек болууда.

Ал эми музейлердин кызмат көрсөтүүсүнө оң баасын берген респонденттер 15,2% болсо, 8,2% канааттанганым жок деп билдиришкен. Ал эми улутуна карай карап чыкканыбызда эң көп орустар (33,3%) музейлердин кызмат көрсөтүүсүнүн жакканын айтышса, кийинки топтогу кыргыз (15,3%), өзбек (12,7%) жана башка (13,8%) улуттар азчылыкты түзүшкөн. Эзелтен бери меймандостугун жоготпой келе жаткан элибиздин салтын улай музейге келген туристтерге жакшы мамиледе болуу, алардын биздин өлкөнүн тарыхына жана маданиятына болгон сый-урматын жогорулашына шарттарды түзөт. Бул өз кезегинде туристтердин агымынын көбөйүшүнө, социалдык-экономикалык абалдын өнүгүшүнө алып келет. Ошол эле учурда музейлерге терс пикирлерин билдиргендер да болуп, алардын эң көбү башка улуттардан (34,5%) болуп, калган орус (8,3%), кыргыз (6,2%) жана өзбек (5,6%) улутундагылар музейлердеги кызмат көрсөтүүнүн абалына канааттанбаганын билдиришкен. Албетте, бул биринчи кезекте музейлерде түзүлгөн инфраструктуранын эл аралык деңгээлде уюштурулбагандыгын, кызматкерлердин профессионалдык деңгээлинин жетишпегени менен түшүндүрсөк болот.

Музейлердин жалпы кызмат көрсөтүүсүнө респонденттердин көпчүлүгү оң бааларын беришкен. Албетте бул музейлердин мүмкүнчүлүктөрүнө жараша иштеген кызматкерлерге көрүүчүлөрдүн берген баасы болуп, бул тармактагы көптөгөн комплекстүү маселелерди чечүү керек экендиги бардыгыбызга маалым.

Респонденттерге *“Сизге музей эмнеси менен жакты?”* деген суроону бергенде жалпы жыйынтыгы 2.2.3 - таблицада берилди.

Таблица 2.2.3

Сизге музей эмнеси менен жакты? (жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	**Саны**	**Проценти**

Экспозициясы __________	62	15,5
Экспонаттары _________	126	31,5
Экскурсиясы	105	26,2
Кызмат көрсөтүүсү	61	
Канааттанганым жок (себеби______)	33	8,2
Башка	13	3,2
Total	400	100,0

Музейдин коомдогу аткарган кызматтарынын эң негизгилеринин бири - анын казынасында сакталган тарыхый-маданий мурастарды элге жайылтуу (пропаганда) иштери болуп саналат. **Международное профессиональное сообщество предприняло попытку структурирования научных поисков, закрепив их во временном определении, опубликованном в «Кодексе музейной этике ИКОМ» 2006 г. Оно гласит: «Музей – некоммерческое учреждение на постоянной основе, действующее на благо общества и его прогресса, открытое для публики, которое приобретает, сохраняет, исследует, пропагандирует и экспонирует – в целях обуче-ния, образования и удовольствия – материальные и нематериальные свидетельства человека и окружающей среды»** [166]. Мамлекеттик деңгээлде белгиленүүчү маданий иш чараларга, маарекелерге карата көргөзмөлөрдү жасоо, массалык маалымат каражаттарына атайын көрсөтүүлөрдү алып чыгуу, макалаларды жарыялоо аркылуу элдин маданиятын жогорулатуу, ата-бабалардан калган каада-салттарды келечек муунга калтыруу, патриоттуулук сезимдерин ойготуу музейлердин негизги милдеттерине кирет. Изилдөөгө алынган музейлердин көрүүчүлөрүнөн "*Сиз кайсыл бир убакта музейде өткөрүлгөн маданий иш-чараларга катышкансызбы?*" деген суроону бергенибизде алардын 63,0% эч качан катышпаганын билдиришкен. Бул көрсөткүч музейлердин коомдогу маданий-агартуучулук иштеринин деңгээли төмөн экендигин, аны кайра жандандыруу чараларын изилдеп, кайрадан иштеп чыгуу зарылдыгын билдирет.

Эгерде жалпы республика боюнча музейлерди башка маданий мекемелерге салыштырганыбызда, 2018-жылы киносеанстарга баргандардын саны 1890,3 болсо, китепкана окурмандары 1,5 млн, театр көрүүчүлөрүнүн саны 174,9 жеткен. Ал эми музейлерге 813,8 көрүүчү келген. [232]. Статистикадан көрүнүп тургандай киносеанстарга баргандардын саны эки эседен жогору болуп, бул кинотеатрлардын көпчүлүгү ижарага берилип, ишкерлер тарабынан заман талабына жараша жаңыча иш алып баргандыгын айтсак болот.

Таблица 2.2.4

“Сиз кайсыл бир убакта музейде өткөрүлгөн маданий иш-чараларга катышкансызбы?” (жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	Саны	Проценти
ооба	148	37,0
жок	252	63,0
Total	400	100,0

Респонденттердин 37,0% кайсыл бир учурда музейде өткөрүлгөн маданий иш чараларга катышканын айтышса, алардын эң көбү б.а. 49,3% көргөзмөлөрдүн ачылышына катышышкан. Бул музейлердеги маданий-агартуучулук иштердин ичинен көргөзмөлөр уюштуруу басымдуулук кылаары айкын болду. Мындай көрүнүш Советтер Союзу учурунан бери калыптанып калган мамлекеттик музейлерге анын профилине, казынасындагы экспонаттардын түрүнө карабай эле жогорудан көргөзмөлөр уюштурууга буйрук берилип келет. Мисалга, өлкөбүздүн Эгемендүүлүк майрамы, Мамлекеттик тил күнү, 7-апрель Элдик революция күнү, Манас эпосу күнү, белгилүү инсандардын маарекелерине карата көргөзмөлөр ж.б. Ошол себептүү өкмөттүн буйругун аткаруу үчүн, музейлердеги агартуучулук иштердин 90% бир багыттагы көргөзмөлөрдү уюштурууга туура келип жатат.

XXI-кылымда заманбап технологиялардын өнүгүшү дүйнө жүзүндө ааламдашуу жараянын тездетип, коомдогу жаңы көрүнүштөр тездик менен

бири-бирине тарай баштады. Бул жараяндар өлкөбүз эгемендүүлүккө ээ болгондон кийин тездик менен жайыла баштады. Музей тармагына да акырындык менен буга чейин жат болгон жаңылыктар кире баштады. Өткөн кылымдын 70-жылдарында АКШ жана Батыш Европа өлкөлөрүндө башталган “Музейдеги түн” акциясы жумуш убактысы бүткөндөн кийин коомчулуктун көңүлүн музейлерге тартуу, анын мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтүү максатында уюштурула баштаган. Бул акциянын популярдуулугу өсүп, бүгүнкү күндө дүйнөлүк масштабда өткөрүлүп жатат. Кыргызстанда биринчи жолу “Музейдеги түн” акциясы 2003-жылы Бишкек шаарындагы Г.Айтиев атындагы улуттук көркөм сүрөт музейинде өткөрүлгөн. [233]. Бишкек шаарында 2017-жылы “OYOUM group” чыгармачылык тобунун демилгесинде музейлер жана башка искусство мекемелеринде өткөрүлгөн “Музейдеги түн” акциясы көз карандысыз EACA (Event Awards Central Asia) уюмунун "Эң жакшы социалдык проект" номинациясындагы гран прини жеңип алган [234]. 18-май музейлердин эл аралык күнүнө карата өткөрүлгөн бул акциянын масштабы жылдан-жылга өскөндүгүнө байланыштуу 2018-жылдан бери КРнын Маданият, маалымат жана туризм министринин атайын буйругу менен республика боюнча бардык музейлерде өткөрүлүп келүүдө. “Музейдеги түн” акциясынын Кыргызстандын түштүк аймагындагы элдер да кызыгуу менен кабыл алгандыгы биздин сурамжылоодон да аныкталды. Музейдеги кандай маданий иш чараларга катышкансыз деген суроого респонденттердин 28,7% “Музейдеги түн” акциясына катышканын билдиришкен. Демек, музейдин коомдогу ордун, аткарган кызматын жогорулатууга жаңы социалдык проекттердин таасири жогору экендигин айтсак болот.

Быйылкы жылы 9-май Улуу Ата Мекендик согуштун аяктаганын 75-жылдыгы КМШ өлкөлөрүнүн арасында эпидемиялык абалга карабай чоң масштабда белгиленди. Бул тарыхый окуянын адамзат тарыхындагы ролун чагылдырууда музейлер алдыңкы орунда турат. Ошондуктан ар бир музейдин көргөзмө залдарында Улуу Ата Мекендик согуш боюнча чагылдырылып, тынчтыкка, биримдикке жана мекенди сүйүүгө чакырган тематикалык

экскурсиялар, баатырдык сабактар өткөрүлүп турат. 9-май Улуу Жеңиш майрамына карата арналган иш чараларга респонденттердин 15,3% катышканын билдиришкен. Мындан башка да тарыхыбыздагы өрнөк алуучу окуялар, улуу инсандар тууралуу агартуучулук иштерин көбүрөөк өткөрүү заманыбыздын талабы болууда.

Тилекке каршы, изилдөөгө алынган музейлерде мамлекетибиздин эң негизги майрамы болгон 31-август Эгемендүүлүк майрамына карата уюштурулган иш чараларга респонденттер эң аз (6,7%) катышышкан. Борбордук аянттарда эгемендүүлүк майрамы көптөгөн чыгымдар менен чоң масштабда өткөрүлгөнү менен ал жерде оюн-зоок программалары басымдуулук кылат. Эгемендүүлүктүн кадыр-баркына жетүүнү ага кантип жеткенге чейинки тарыхты билүү менен түшүнөбүз. Адамзат тарыхындагы негизги күрөштөр эркиндик үчүн жүргөндүгүн билебиз. Бул багыттагы иштерде музейлердин ролун өстүрүү зарыл экендигин байкадык.

Жалпысынан алганда музейлердеги маданий иш чаралардын деңгээлин өстүрүү, жаңылыктарды киргизүү аркылуу коомчулук менен тыгыз байланыштарды түзүү иштерин өнүктүрүү керек. Бул багыттагы демилгелерди биринчи кезекте музей адистери колго алып, ишке ашыруусу зарыл деп эсептейбиз.

Музейлерде өткөрүлгөн кандай маданий иш чараларга катышкандыгы боюнча сурамжылоонун жыйынтыгы 2.2.4.1 таблицада берилген.

Таблица 2.2.4.1

“Эгерде катышкан болсоңуз, кандай иш чараларга катышкансыз?” (жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	Саны	Проценти
Көргөзмөлөрдүн ачылышына катышканмын	74	49,3%
18-май эл аралык музейлер күнү, “Түнкү музей” акциясына катыштым	43	28,7%
9-май Жеңиш майрамына катыштым	23	15,3%
КР Эгемендүүлүк майрамына катыштым	10	6,7%
Total	150	100,0%

Кыргызстан эгемендүүлүккө ээ болгон күндөн тартып өткөөл мезгилди башыбыздан өткөрүп келе жатабыз. Айрыкча маданият тармагы эң көп жабыркаган тармактардын катарына кирет десек жаңылышпайбыз. Бүгүнкү күнгө чейин жалпы бюджеттин 3% гана берилет. Маданий мекемелердин ичинен музейлер да мамлекеттик колдоонун жетишсиздигинен коомдогу негизги милдеттерин аткара албай, көп жоготууларга дуушар болду. Кыргызстандагы музейлердин маселеси 20 жылдан кийин гана 2012-жылы Жогорку Кеңеш тарабынан көтөрүлүп, анын профилдик комитетинин жыйыны ЮНЕСКОнун курамына кирген Сулайман-Тоо музей комплексинин базасында өткөрүлдү. Анын жыйынтыгы катары КРнын Жогорку Кеңешинин 28.02.2013-ж. №2818 V сандуу токтому чыкты. Анда музейлердин бир катар орчундуу маселелери баяндалып, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө конкреттүү тапшырмалар берилген. Бирок ал токтомдо көрсөтүлгөн тапшырмалардын кандай деңгээлде аткарылып жаткандыгын бүгүнкү реалдуулук көрсөтүп турат. Андан бир топ убакыт өткөндөн кийин 2018-жылдын 27-мартында КРнын Жогорку Кеңешинин жыйындар залында тарыхый-маданий мурастардын сакталышы жана музей ишмердүүлүгү боюнча парламенттик угуу өткөрүлгөн. Анда Маданият министринин жалпы абал боюнча доклады угулуп, музей адистеринин сунуш пикирлери берилген.

Сиз мамлекет тарабынан музейлердин абалына канчалык деңгээлде көңүл бөлүнүүдө деп эсептейсиз деген суроону бергенибизде 41,2% көңүл бөлүнөт, бирок жеткиликтүү деңгээлде эмес деген ойлорун билдиришкен. Ушундай эле маанидеги *мамлекет мүмкүнчүлүгүнө жараша көңүл бөлүүдө* деген ойду 31,8 % айтышкан. Жалпы жонунан алып караганда 80% жакын респонденттер бүгүнкү музейлердин абалына мамлекет кайдыгер эмес экендигин тастыкташты. *Жеткиликтүү көңүл бөлүнөт* деген ойду айткан респонденттер да болуп, алар 9,5% түздү. Албетте бул музей ишмердүүлүгүнө сырттан баа берген адамдардын пикири болуп, аны жакындан билгендер башкача пикирди билдириши мүмкүн. КРнын Маданият, маалымат жана туризм министирлигинин 23.03.2018-ж. №04-2/335 маалыматында анын

карамагындагы 58 музейдин 12си атайын шарты түзүлгөн имараттарда иштеп жатканын айтып, 25% гана компьютердик жабдыктар менен камсыз болгонун маалымдаган. Демек, 80% музейдин буга чейин жыйнаган баалуу экспонаттарын сактоого, андан көргөзмөлөрдү уюштурууга шарты жетишсиз экендигин далилдейт. Мамлекет музейлердин абалына көңүл бөлбөйт деген ойду билдирген респонденттер 16,5% түзүп, реалдуу абалга баа беришкен.

Музейлердин абалына мамлекет тарабынан канчалык деңгээлде көңүл бурулуп жатканына Россиядагы эксперт "Музей долбоорлорунун лабораториясы" борборунун башчысы, Искусство илимдеринин доктору А.В.Лебедевдин айтуусунда**: "В советский период в Киргизии была создана разветвленная сеть краеведческих музеев, которая почти без изменений дожила до нашего времени. Многие музеи обладают богатыми коллекциями (особенно по археологии, этнографии и декоративно-прикладному искусству), но состояние экспозиций и зданий оставляет желать лучшего. Складывается впечатление, что на протяжении постсоветского периода государство практически не делало вложений в модернизацию и развитие музейного дела. Эксплуатировался существующий ресурс советского времени, который на сегодняшний день «проеден» до основания: все обветшало и находится в аварийном или близком к тому состоянии"** деп айткан.

Азыркы базар экономикасы шартында музейлер да бюджеттин мүмкүнчүлүгүн эле карап олтурбастан өздөрүнүн коомдогу маанилүү институт катары активдүүлүгүн көрсөтүп, колдоочуларын табуу талап кылынууда. **"Музей сегодня живет в условиях рынка. Не того простого рынка, где единственным критерием успеха является прибыль. Музеи ведут нелегкую борьбу на очень серьезном рынке, который называется «рынком досуга» или «рынком свободного времени». Когда музейщиков спрашивают, кто их главный конкурент, первое, что отвечают, не подумав: «А вот у нас тут через дорогу другой музей...» На самом деле это не так: если человек сходил в один музей, это не помешает ему сходить и во второй. Настоящие**

же конкуренты музея: пивная, дачный участок, интернет-кафе, телевизор...” [212]. Чет өлкөдөгү музейлердин практикасында да негизги ишмердүүлүгүн демөөрчүлөрдөн жана волонтёрлордун жардамы менен жүргүзгөндүгү маалым. Мисалы АКШнын Калифорния штатындагы LACMA искусство музейи миллиондогон көрүүчүлөрүн тейлөө үчүн жылына 3 миң волонтёр алып иштетүүгө муктаж экен [236].

Ар бир мамлекеттин келечек тагдырын чечкен анын жарандары болуп, алардын патриоттук сезимдерин ойготууга, улуу максаттарды пайда кылууда музейлердин ролу чоң экендиги талашсыз. Ошондуктан коомдогу маанилүү институт катары турган музейлерге мамлекет тарабынан ар тараптуу колдоолорду көрсөтүүнү дагы да күчөтүү зарыл деп эсептейбиз.

2.2.5 - таблицада мамлекет тарабынан музейлерге канчалык деңгээлде көңүл бөлүнүп жаткандыгы боюнча суралган респонденттердин жалпы жоопторунун жыйынтыгы берилген.

Таблица 2.2.5

“Сиз мамлекет тарабынан музейлердин абалына канчалык деңгээлде көңүл бөлүнүүдө деп эсептейсиз?” (жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	**Саны**	**Проценти**
Жеткиликтүү көңүл бөлүнөт	38	9,5
Көңүл бөлүнөт, бирок жеткиликтүү деңгээлде эмес	165	41,2
Мүмкүнчүлүгүнө жараша көңүл бөлүнүүдө	127	31,8
Көңүл бөлүнбөйт	66	16,5
Башка	4	1,0
Total	400	100,0

Респонденттерден музей ишиндеги кандай көйгөйлөрдү айта аласыз деген суроону узатканыбызда алардын эң көбү музей кызматкерлеринин айлык маянасынын аздыгын (22,8%) айтышкан. Эгерде алардын жаш курагына карасак эң көбү 18-39 жаштагылар (31,0%) болсо, андан кийинки топтогулар 40-59 (12,5%) жана 60тан жогорку (5,2%) респонденттер музей кызматкерлеринин айлыгы аздыгын айтышкан. Туура, айлык маянанын

эсебинен жашаган элдин катмары негизинен жаштар болгондуктан, көпчүлүгү ушул көйгөйдү негизги маселе катары көрсөтүшкөн. Жалпы эле бюджеттик мекемелердеги айлык маянанын аздыгы жаштардын сыртка чыгып кетүүсүнө себеп болууда. Ал эми алардын алган билимине карай тактаганыбызда эң көбү орто билимдүүлөр (15,2%) болсо, андан кийинкилер атайын орто (13,8%), жогорку (13,5%) жана бүтпөгөн жогорку (6,2%) билимдүүлөр айлык маянанын аздыгы эң орчундуу көйгөй деп белгилешкен. Жалпы алганда 18-39 жаш курактагы орто, атайын орто жана жогору билимдүүлөр айлык маянанын аздыгын музейлердеги эң орчундуу көйгөй катары эсептешкен. Туура, музей кызматкерлери башка бюджеттик мекемелердин ичинен эң аз төлөнгөн ишканалардын катарында турганы маалым. Айлык маянанын аздыгы өз кезегинде тажрыйбалуу кадрлардын жетишсиздигин да пайда кылышы маалым. Бул маселе боюнча да респонденттердин бир тобу музейлерде кадр маселеси жетишпейт (12,7%), экскурсоводдордун деңгээли төмөн (9,5%) деген жоопторун беришкен. Кадр маселесин музейдеги эң негизги көйгөйлөрдүн катарына киргизген респонденттердин жашын алып караганыбызда 18-39 жаш курагындагылар (14,2%) эң көп болуп, андан кийинки орундарда 40-59 (8,8%) жана 60тан жогорулар (4,2%) турду. Жогорудагы маалыматтарда айтылгандай айлык маянаны да, кадр маселесин да жаш муундун өкүлдөрү көп белгилешкен. Ал эми алган билимдерине карай бөлгөнүбүздө, орто жана жогору билимдүүлөр 8,5%дан, атайын орто (7,2%), бүтө элек жогору (3,0%) билими барлар кийинки орунда турду. Музейдеги кадр маселесин Маданият министрлиги да Парламенттик угууларга алып чыгып, төмөндөгүдөй маалымат берген: “Учурда республикада 700дөй музей кызматкерлери бар жана анын 241 - жогорку билимдүү, 257- атайын орто билимдүү. Кызматкерлердин орточо жаш курагы - 50 жашты түзөт, көптөгөн жетектөөчү кызматтарда пенсия курагындагы кызматкерлер отурушат. Профессионалдык чөйрөдө жаштар аз санды түзүшөт. Бул жаш кадрлардын кетип калуусу музей кызматкерлеринин айлык акысынын аз экендигине байланыштуу экени менен түшүндүрүлөт”- деп

айтылат. [КРнын Маданият, маалымат жана туризм министрлигинин 23.03.2018-ж. №04-2/335 маалыматы]

Быйылкы 2020-жылдын май айында, өлкөдөгү эпидемиялык оор абалга карабастан музей кызматкерлеринин айлык акысын 80% көтөрүү боюнча өкмөт башчы кол койду [237]. Ага чейин орточо айлык акы 3500-6000 сомду түзгөн. Мамлекеттин музейлерге болгон көңүл буруусу, келечекте ар тараптан өнүккөн коомду түзүүгө болгон жакшы кадамдарынан десек болот.

Дагы бир музейдеги орчундуу көйгөйдү, көргөзмө залдарынын начардыгы, заман талабына жооп бербегендигин респонденттердин (17,3%) тастыкташкан. Чындыгында, Кыргызстан боюнча 90% музейлердин экспозиция залдары Советтер Союзу учурундагы жасалгасы менен турат. Андан бери 30-40 жыл өтсө да кайра жаңылоо иштери колго алынбай келет. Бул көйгөйдү негизинен жаштар көтөргөнү аныкталып, төмөндөгүдөй көрүнүштө болду: 18-39 жаш - 21,8%, 40-59 - 12,0% жана 60тан жогорулар 3,2% көрсөттү. Алардын алган билимине карай турган болсок, жогорку билимдүүлөр көпчүлүктү түзүшкөн. Музейлердин көргөзмө залдары өткөн кылымдагы советтик идеологиядан арылып, азыркы коомдун талабына, эгемендүү мамлекетибиздин идеологиясына жараша өзгөртүүгө муктаж экендигин билдиришкен. Россияда жаңы музейлердин көргөзмө залдарынын долбоорун түзгөн лабораториянын жетекчиси искусство илиминин доктору А.В. Лебедев өлкөбүздөгү музейлердин абалы боюнча төмөндөгүдөй оюн айткан: **“В последние годы Кыргызская Республика пытается развивать туризм, но существующая сеть музеев создавалась под другие задачи. Эти музеи рассчитаны не на приезжего, а на местного жителя, в первую очередь, школьника. И дело не только в отсутствие английского этикетажа, современных средств отображения информации, нормальных туалетов и пандусов для инвалидных колясок. Дело еще и в содержании экспозиций и устаревших методах показа”**. Кыргызстандын түштүк аймагы боюнча алып караганда бир гана Сулайман-Тоо музей комплексинин экспозиция залы 2000-жылы Ош шаарынын 3000 жылдык маарекесине карата жаңыдан жасалган. Маданият

министрлигинин маалыматы боюнча жалпы 58 музейге 2017-жылы республикалык бюджеттен 75млн. 975миң сом гана бөлүнүп, анын негизги бөлүгү корголгон статьяларга каралган. Музейлердин оңдоп-түзөө иштерине акча бөлүнбөгөндүктөн имараттарынын абалы начарлап, көпчүлүгүнүн жылытуу системалары иштен чыккан. Ошондуктан респонденттерди көпчүлүгү белгилеген бул көйгөйдү туура деп айтууга болот. Себеби, экспозиция залындагы температуралык режимдин сакталбагандыгы, көрүүчүлөргө эле эмес ал жерде турган экспонаттардын сакталышына да чоң зыянын тийгизет. Музейлердеги бул көйгөйдү да көрүүчүлөрдүн 15,3% белгилеп, *экспонаттарды сактоо үчүн шарттары* начар деген ойду билдиришкен. Тарыхый-маданий мурастарыбыздын сакталышына кайдыгер карабай, активдүүлүгүн көрсөтүшкөн респонденттердин ичинен жаш курагы боюнча 18-39 жаштагылар (20,2%) көпчүлүктү түзүшкөнү бизди кубандырат. Андан кийинки 40-59 (10,5%) жана 60тан жогору (2,0%) жаштагылар да бул көйгөйдүн бар экендигин тастыкташкан. Алардын билимине карай турган болсок, мында да жогорку билимдүүлөр көпчүлүктү түзүшкөн. Музей үчүн эң чоң жоготуу түп нускадагы экспонаттарды жок кылуу болуп саналат. Анын ордун башка эч нерсе менен толтура албашы толук мүмкүн.

Музейлер өзүндө сакталган баалуулуктар, андагы өтүп жаткан маданий-агартуу иш чаралар жөнүндө дайыма элге кабар берип туруу негизги милдеттерине кирет. Бул жааттагы иштердин начар жүргүзүлүп жаткандыгы боюнча 13,7% респондент массалык маалымат каражаттарында жакшы чагылдырылбайт, агартуучулук иштери начар (4,3%) деген оюн билдиришкен. Эгерде алардын жаш курагын алганда 18-39 жаштагылар (17,2%) болуп, андан кийин 40-59 (10,0%) жана 60тан жогору жаштагылар (2,0%) болуп, негизинен атайын орто (9,5%) жана жогорку билимдүүлөр (8,0%) музейлердин коомдогу маданий-агартуучулук иштеринин өз деңгээлинде өтпөй жатканын, массалык маалымат каражаттарында аз чагылдырып жатканын белгилешкен. Мамлекетибиздеги жалпы музейлердин бул багыттагы пикирин Маданият министринин орун басары Н.Кадырбековдун Эл аралык музей күнүнө арналган

“Кайдан келгениңди унутпасаң, кайда бара жатканыңды унутпайсың” деген макаласында төмөндөгүдөй айткан: “Алты миллиондон ашкан калктуу өлкөдө атактуу музейлеринин аземдеп көрсөткөн экспонаттарын аябай көп дегенде 134 адам көрүп жатса, анан кантип маданиятыбызды сактап, байытабыз?” деген суроо менен интернет тармагына чыккан музей материалдарын элдер кызыгуу менен көрбөй жатканын белгилеген. Ошол эле мезгилде бүгүн дүң, эртең ким болору белгисиз корей жаштарынын BTS аттуу поп-группасынын клибин бир күн ичинде 4 миллиондой адам көрүптүр. Анын жок эле дегенде он миңдейи кыргыз жаштары болсо таңданбайм. Ал эми биздин маданиятыбызга, ийгилигибизге, келечек-бактыбызга кымындай пайдасы жок Месси менен Роналдонун соккон голдорун, Фергюсон менен Конордун мушташтарын да жүз миңдеген мекендештерибиз тирмейе тиктеп отурушканы да кашкайган чындык” - деп айткан. [238].

Мамлекетибиздеги орчундуу көйгөйлөрдүн катарына кирген коррупциянын жайылышы музей тармагына да таасирин тийгизүүдө. Респонденттердин 2,6% музейлердеги коррупция иштеринин жүрүп жатканын белгилешкен. Бул маселени негизинен 18-39 жаштагы респонденттер көп белгилешип, жогорку билими барлар басымдуулук кылышкан. Бишкек шаарындагы Улуттук музейдин реконструкция иштериндеги соттук процесстердин жүрүп жатышы, Г.Айтиев атындагы көркөм сүрөт музейиндеги жоголгон картиналар боюнча тергөө иштеринин маалыматтары бүткүл республикага тарап, музейлердин имиджине чоң зыяндарын тийгизүүдө [239].
Бүгүнкү күндө музейлердин көйгөйлүү маселелери катары андагы кадрлардын социалдык-экономикалык жактан колдоого муктаждыгы, көргөзмө залдарынын заман талабына жооп бербегендиги жана маданий-агартуу иштеринин начардыгын баса белгилешкен.

Таблица 2.2.6

«Сиздин оюңузча музей ишиндеги эң негизги көйгөйлөр деп кайсыларды атайсыз?» (жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	

	Саны	Проценти
Музей кадрларынын жетишсиздиги	109	12,7%
Көргөзмө залдары начар, заман талабына жооп бербейт	148	17,3%
Экспонаттарды сактоо үчүн шарттары начар	131	15,3%
Экскурсиялык иштер жакшы деңгээлде уюштурулган эмес	81	9,5%
Музейдеги агартуучулук иштеринин начардыгы	37	4,3%
Музей кызматкерлеринин айлык маянасынын аздыгы	195	22,8%
Музей ишиндеги коррупция	22	2,6%
ММКларда, дүйнөлүк желеде (интернет, сайт) музей ишмердүүлүгү жакшы чагылдырылбайт	117	13,7%
Башка	15	1,8%
Total	855	100,0%

Музейлерден сырткары да элдердин маданий жактан тейлеген башка уюмдардын ролу кандай экендигин билүү максатында *Маданий эс алуунун кайсыл түрүн жогору баалайсыз?* деген суроо менен кайрылганыбызда *музейлерге, тарыхый жайларга барууну* (23,9%) каалаган респонденттер көпчүлүктү түздү. Сурамжылоо музейге келген элдерге жүргүзүлгөндүктөн көрсөткүч жогору болушу мүмкүн. Ошондой эле китепканаларга баруу, китеп, газета жана журнал окуп (16,3%) маданий эс алганды жакшы көргөндөр да көп экендиги байкалды. Маданий эс алуунун бул түрүнө кыргыз улутундагылар эң көп (41,0%) барганы аныкталса, калган өзбек (10,2%), орус (1,2%) жана башка улуттар (3,8%) азыраак барышкан. Демек, музейлердеги көргөзмө жана маданий-агартуу иштеринде өлкөбүздө жашаган башка улуттардын да тарыхына, маданиятына байланышкан иш чараларды көбүрөөк өткөрүү зарылдыгын көрсөттү. Мисалы, Япониянын эң чоң шаарларына кирген Осакадагы Этнология музейинде бүткүл дүйнө элдери, анын ичинде Орто Азияда жашаган кыргыз, казак, өзбек жана тажик элдерине тиешелүү

экспонаттар коюлган чоң көргөзмө залы уюштурулган. Бул жер шарында жашаган бардык элдердин маданий өзгөчөлүктөрүн көрсөтүү менен жалпы баалуулук катары тынчтыкка, ынтымакка чакыруучу маанилер камтылган. Эгерде музейлерге, тарыхый жайларга барган респонденттердин жаш өзгөчөлүгүн алып караганда 18-39 жаш курактагылар (35,8%) көпчүлүктү түзүшүп, калган 40-59 (13,8%) жана 60тан жогору (6,8%) жаштагылар пассивдүү барышканы байкалды. Жаш муундун өкүлдөрүнүн арасында музейлер, тарыхый жайлар жана китепканалар сыяктуу жерлерге активдүү барып жаткандыгын коомдогу жакшы көрүнүш катары кабыл алсак болот. Бул республикалык статистикада да китепканага баргандардын саны көп экендиги маалым болгон. Электрондук маалымат ресурстары эң көп өнүккөн АКШ жана Европа өлкөлөрүндө башка мамлекеттерге караганда музейге, китепканага баргандар көпчүлүктү түзүшөт.

Чыгыш элдериндеги артыкчылык катары сакталып келе жаткан үй-бүлө, туугандар менен мамилени бекемдөө, алардын ийгилигин да, кайгысын да тең бөлүшүү салттарын чоң жетишкендик деп айтсак болот. Маданий эс алуу катары туугандар менен жолугушкан (13,2%) жана акыркы мезгилдерде жакшылык - жамандыкта үйүндө эмес кафе, ресторан, чайкана сыяктуу жерлерге (6,7%) барган респонденттер да көпчүлүктү түзүштү. Бул маданий эс алуунун түрүнө да жаш муундун өкүлдөрү активдүү барып эс алгандары байкалды.

Акыркы жылдардагы Бишкек шаарында эле эмес региондордогу шаарларда жана райондун борборлорунда унутта калган парктарды жеке инвесторлорго берүү жолу менен кайрадан оңдоо иштери кызуу жүрүп жатат. Бул жакшы көрүнүш элдердин маданий эс алуусуна кошумча шарттарды түзүүдө. Изилдөөгө катышкан респонденттердин 12,9% парктарга барып эс алууга артыкчылык беришээрин айтышкан.

Бүгүнкү күндө телевидение жана радио тармактары да өнүгүп, көрсөтүлүүчү программаларынын түрүнө карай ар түрдүү багыттагы телеканалдардын саны көбөйдү. 2018-жылы чоң жаңылык катары Кыргызстан

боюнча бардык телеканалдардын санарипке өтүшү чоң өзгөрүүлөрдү алып келди. Маданий эс алууда респонденттердин салыштырмалуу көп бөлүгү телеберүү программаларын (10,8%) көрүшөөрүн айтышкан. Ошондой эле кинотеатрларга (8,8%), театрларга (7,0%) баргандар эң азчылыкты түзүштү. Бул көбүнчө региондордогу кинотеатрлардын башка максатта ижарага берилип кеткендиги же каралбай калгандыгы менен түшүндүрсөк болот. Театр тармагы да мамлекет тарабынан акча аз бөлүнүп жаткандыктан эсептелүү гана спектакль премьераларын коюп жатышат. Эгерде респонденттердин жаш өзгөчөлүгүнө карап чыкканыбызда 18-39 жаш курактагылар эң көп музейлерге, тарыхый жайларга баруу (35,8%), китеп, газета жана журналдар окуу (22,8%) жана парктарга баруу (20,5%) сыяктуу маданий эс алуу жайларына барышканы аныкталды. Ал эми улуу муундун өкүлдөрү телеберүү программаларын көрүү, туугандар менен жолугуу сыяктуу эс алуунун түрлөрүнө басым жасаганы байкалды. Демек, биздин элде жашы жогорулаган сайын пассивдүү эс алуунун түрлөрүн тандашса, чет өлкөлөрдө жашы улгайгандар көбүнчө активдүү эс алууга басым жасаганын байкайбыз. Маданий эс алуунун түрлөрүнө артыкчылык берүүдө улутуна карай карап чыкканыбызда кыргыздар менен өзбектер музейлерге, тарыхый жайларга баруу, китеп окуу, туугандар менен жолугушуу жана парктарга баруу сыяктуу жерлерди тандашкан. Бул көп жылдардан бери бирге жашаган, дини, маданияты жакын элдердин жалпы баалуулуктарынын окшоштугунан кабар берет. Ал эми башка улуттагылар китеп окуу, музейлерге, тарыхый жайларга баруу жана телеберүү программаларын көрүү сыяктуу маданий эс алуунун түрлөрүн көп белгилешкен.

Эгерде Россиядагы маданий эс алуу жайларына элдердин кызыгуусун алып караганыбызда, алардын ичинен музейлерге аз санда барышаары аныкталган. “28 марта 2001 года «Эхо Москвы», делая обзор прессы, сообщило, что во Франции музеи вышли на второе место по посещаемости учреждений культуры, уступив только кинотеатрам. По данным социологического опроса, 33 % жителей Франции бывают в музеях не меньше 1

раза в год. В США количество людей, посещающих художественные музеи, достигло 50%. Приведенные цифры заставляют работников российских музеев задуматься, ведь все познается в сравнении. По результатам опросов, которые проводились Лабораторией музейного проектирования Российского института культурологии в период с 2000 по 2004 года, в пяти российских городах с населением от 44,5 до 800 тысяч человек[6] из 1373 опрошенных, отвечавших на вопрос: «Как Вы проводите свой досуг?» — только 180 человек ответили, что посещают музеи, художественные галереи и выставочные залы. Это 13,1 % от числа респондентов" [212].

Адамзат жашоосунун негизги бөлүгү катары, анын инсан болуп калыптанышында маданият негизги ролду ойногондуктан, анын өнүгүшүнө шарттарды түзүү мамлекеттин эң биринчи милдеттеринен болуп саналат. Биздин өлкөдөгү маданий эс алуу жайларынын комплекстүү өнүктүрүү программаларын ишке ашыруу зарылдыгы аныкталды.

Таблица 2.2.7

"Маданий эс алуунун кайсыл түрүн жогору баалайсыз?"
(жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	**Саны**	**Проценти**
Китеп окуу (газета, журнал)	153	16,3%
Телеберүү программаларын көрүү (ТВ)	102	10,8%
Музейлерге, тарыхый жайларга баруу	225	23,9%
Кинотеатрга баруу	83	8,8%
Театрга баруу	66	7,0%
Парктарга баруу	121	12,9%
Туугандар менен жолугушуу	124	13,2%
Кафе, ресторан, чайкана	63	6,7%
Башка	4	,4%
Total	941	100,0%

Кыргызстандын түштүк аймагындагы музейлердин коомдогу кызматын изилдөө максатында музей көрүүчүлөрүнө өткөрүлгөн сурамжылоонун жалпы жыйынтыгын чыгарганыбызда төмөндөгүдөй маалыматтар келип чыкты:

1. Музейлер өздөрүнүн ишмердүүлүгүн элге жеткирүүдө массалык маалымат каражаттарында эми гана өз ордун таап келе жатканы байкалды. Ошондой эле элдердин арасында ата-бабалардан калган тарыхый-маданий мурастарды үйрөнүүдө, башкаларга жеткирүүдө кайдыгер карабай, бири-бирине маалымат жеткирүүдө активдүү экени көрүндү. Андан сырткары музейлердин коомдогу маданий-агартуучулук кызматын дагы да күчөтүү, тарыхый-маданий мурастарыбыздын маани-маңызын элге жеткирүү иштерин жандандыруу зарылдыгы келип чыкты. Замандын талабына жараша интернет тармагында, телевидение жана радиодо сыяктуу маалымат булактары менен иштешүүнү колго алуу керектиги такталды.

2. Бүгүнкү ааламдашуу жараяны тездик менен жүрүп жаткан коомдо, элдердин музейлерге кандай максаттар менен келишкени чоң мааниге ээ. Бул багыттагы элдердин ой пикирлерин тактаганыбызда алар көбүнчө тарыхты үйрөнүү, рухий дүйнөнү байытуу, үй-бүлөсүн маданий эс алдыруу сыяктуу максаттарда келишкенин жана алардын басымдуу бөлүгү жаш муундун өкүлдөрү экени бизди кубандырды. Андан сырткары, коомдогу дагы бир жакшы көрүнүш катары конокторун, туристтерин тарыхый жайларга, музейлерге алып келүү маданиятынын өнүгүп келе жатканын айтсак болот. Демек музейлердин коомдогу маданий-агартуучулук кызматтарына болгон элдин талабы жогору экендиги, бул багыттагы иштерди жаңыча көз караштар менен изденүү жолдору аркылуу иштөө зарылдыгын келип чыкты.

3. Бүгүнкү базар экономикасы шартында чектелүү мүмкүнчүлүктөр менен иштеп жаткан музейлердин жалпы кызмат көрсөтүүсүнө респонденттердин басымдуу бөлүгү оң бааларын беришкен. Албетте бул тармактагы көптөгөн комплекстүү маселелерди чечүү керек экендиги бардыгыбызга маалым. Айрыкча музейлердин инфраструктуралык абалы акыркы 20-25 жылдан бери

капиталдык оңдоп-түзөөдөн өтпөй жатканы музейлердин келечек тагдырына терс таасирин тийгизет.

4. Жалпысынан алганда музейлердеги өткөрүлүп жаткан маданий-агартуу иш чаралардын деңгээли башка маданий мекемелерге салыштырмалуу төмөн экени байкалды. Респонденттердин көпчүлүк бөлүгү музейде өткөрүлгөн маданий иш чараларга катышпаганын билдиришкен. Бир аз жаңыча көз караштар менен жүргүзүлүп жаткан маданий-агартуу иштери болгону менен, дагы көптөгөн жаңылыктарды киргизүү, коомчулук менен тыгыз байланыштарды түзүү, жаңы долбоорлорду иштеп чыгуу менен өнүктүрүү зарылдыгы келип чыкты.

5. Мамлекет тарабынан музей тармагына канчалык деңгээлде көңүл бурулуп жатканы боюнча элдин пикирин аныктаганыбызда, алардын көпчүлүгү мүмкүнчүлүгүнө жараша кам көрүүдө деген пикирин билдиришти. Албетте, бийлик тарабынан музейлерге бүгүнкү күндөгүдөй мамиле улана берсе, буга чейинки түзүлүп калган базаны да сактап калганга болбойт. Ар бир мамлекеттин келечек тагдырын чечкен анын жарандары болуп, алардын патриоттук сезимдерин ойготууга, улуу максаттарды пайда кылууда музейлердин ролу чоң экендиги талашсыз. Ошондуктан коомдогу маанилүү институт катары эсептелген музейлерге мамлекет тарабынан ар тараптуу колдоолорду көрсөтүүнү дагы да күчөтүү зарыл деп эсептейбиз.

6. Респонденттердин бүгүнкү күндө иштеп жаткан музейлердин жалпы ишмердүүлүгүнө оң баасын беришкен. Демек алар жалпы мүмкүнчүлүктөрүнө карап, айлык маянанын аздыгына карабай мурасыбызды сактап келе жаткан кызматкерлерге ыраазы экендиктерин билдиришкен.

7. Бүгүнкү күндө музейлердин көйгөйлүү маселелери катары респонденттер биринчи кезекте кадрлардын жетишпестиги, алардын социалдык-экономикалык жактан колдоого муктаждыгын көрсөтүшкөн. Андан кийинки даражадагы көйгөйлүү маселе катары көргөзмө залдарынын заман талабына жооп бербегендиги жана маданий-агартуу иштеринин начардыгын баса белгилешкен.

8. Респонденттердин бүгүнкү күндөгү кайсыл маданий эс алуу түрүн жогору бааларын аныктаганыбызда, тарыхый-жайларга, музейлерге баруу, китеп окуу, парктарга баруу сыяктуу эс алуучу жерлерди айтышкан. Адамзат жашоосунун негизги бөлүгү катары, анын инсан болуп калыптанышында маданият негизги ролду ойногондуктан, анын өнүгүшүнө дагы да шарттарды түзүү мамлекеттин эң биринчи милдеттеринен болуп саналат. Биздин өлкөдөгү маданий эс алуу жайларынын комплекстүү өнүктүрүү программаларын ишке ашыруу зарылдыгы аныкталды.

9. Базар экономикасы шартында, мамлекеттеги чектелүү бюджетти карап олтурбастан музейлерге меценат катары жардам берген инсандардын аз да болсо бар экендиги жакшы көрүнүш. Ата-бабалардан калган мурастын сакталышына, кийинки урпактарга калтырууга биринчи кезекте өзүбүз кам көрбөсөк, сырттан эч качан жардам күтпөшүбүз керек. Музейлердин бул багыттагы иштерин жолго салып, коомчулук менен тыгыз байланышта иштөө зарылдыгы келип чыкты.

10. Сурамжылоодо элдердин музей тармагын өнүктүрүүгө карата эркин ой-пикирлерин, сунуштарын сураганыбызда активдүү катышканын белгилеп айткыбыз келет. Биринчи кезекте мамлекет музейлердин келечек тагдырына кайдыгер карабай, анын өсүп-өнүгүшүнө, кылымдардан бери келе жаткан тарыхый-маданий мурасыбыздын кийинки муундарга калтыруу керектигин баса белгилешкен. Элибиздин тарыхына болгон патриоттук сезимдеринин дагы эле жогору бойдон калышы, музейлердин жоголбой келечектеги өнүгүшүнө чоң үмүт жаратат.

Маалымат технологиялары өнүккөн, жаңыча көз караштагы жаңылыктарды талап кылган жана ааламдашуу жараяны тез жүрүп жаткан коомдогу музейлердин орду дагы эле актуалдуу бойдон калганын изилдөөдөн тактадык. Адамзаттын өтмүшүн сактап келген музейлер элдердин, улуттардын маданиятынын өзгөчөлүгүн сактоо менен аларды ынтымакка, биримдикке жана жалпы баалуулук катары инсандык абийирди, тынчтыкты сактоо максаттарын ишке ашырууда кайталангыс мекеме болуп кала бермекчи.

2.3. Учурдагы аймактык социумдагы музейдин социалдык кызматтарынын өзгөрүшү

Кыргызстандын түштүк аймагындагы музейлердин социалдык ролун изилдөө максатында музейлер жайгашкан аймакта жашаган калктын арасында сурамжылоо жүргүзүлдү. Изилдөөнүн методологиясы жана тандоо, географиялык негиздеме №2 тиркемеде келтирилген.

Бүгүнкү күндөгү музейлердин коомдогу орду кандай деңгээлде экендигин, алардын илимий-изилдөөчүлүк жана маданий-агартуучулук иштеринин аткарылышы жана анын элдин катмарына кандай жетип жаткандыгы менен бааласак болот. ИКОМ Эл аралык музейлердин кеңешинде кабыл алган Устав боюнча төмөндөгүдөй түшүндүрмө берген. «Музей — это постоянное, некоммерческое учреждение, доступное широкой публике, занимающееся приобретением, хранением, исследованием, популяризацией и экспонированием материальных свидетельств о человеке и среде его обитания в целях изучения, образования, а также для удовлетворения духовных потребностей» [166].

Аймактагы музейлерде уюштурулуп жаткан жаңы көргөзмөлөр, маданий иш чаралар боюнча жергиликтүү тургундар кайсыл маалымат булактары аркылуу кабардар болуп турушканы боюнча да сурамжылоо жүргүзгөнбүз. *Сиздин аймактагы музейлердин ишмердүүлүгү боюнча жаңылыктарды кайсы булактан алып турасыз* деген суроону бергенибизде респонденттердин эң көбү интернет тармагы (34,2%) жана телевидение, радио (29,5%) аркылуу кабардар болуп турушканын айтышкан. Демек, акыркы он жылдыкта интернет тармагынын элибиздин жашоосунда тездик менен жайылып, негизги байланыш каражаты жана маалымат булагы катары кызмат кылып жатканын байкасак болот. Интернет сайттарында жана телерадио компаниялардын программаларында музейлердин ишмердүүлүгү чагылдырылып жатканы, ал жерден элдин көпчүлүгүнүн музейлер боюнча маалымат алышканы жакшы көрүнүш. Эгерде респонденттердин алган билимине караганыбызда жогорку (33,3%) жана бүтө элек жогору (34,9%) билимдүүлөр музейлердин

ишмердүүлүгү боюнча телевидение жана радиодон маалыматтарды эң көп алышкан. Демек, интеллигенция өкүлдөрү тарыхка, маданиятка байланышкан жаңылыктардан теле жана радио берүүлөр аркылуу башкаларга караганда көбүрөөк кабардар болушат. Ал эми бүтө элек жогору (40,0%) жана орто билимдүү (35,9%) респонденттер өзүнүн жашаган аймагындагы музейлер боюнча маалыматтарды интернет тармагы аркылуу эң көп алышкан. Туура бүгүнкү күндө ар бир адамдын колунда уюлдук телефон болуп, ал аркылуу жаңылыктардан кабардар болушууда. Региондордогу тышкы миграциянын көптүгүн эске алганда да чет өлкөдө иштеп жаткан туугандары менен негизинен интернет аркылуу байланышып, бул тармактын тездик менен жайылып жатканын байкасак болот. Интернет тармагы аркылуу музейлер жөнүндө маалымат алган респонденттердин жаш өзгөчөлүгүнө караганыбызда, 18-39 жаштагылар (38,4%) көпчүлүктү түзүштү. Бүгүнкү күндө жаңы технологияларды өздөштүрүүдө жаштардын активдүүлүгүн бардык тармактардан байкасак болот. Ал эми 60 жаштан жогорулар (36,4%) телевидение жана радио аркылуу музейлер боюнча эң көп маалымат алышкан. Демек, музейдеги баалуулуктарды коомго жайылтууда телевидение, радио жана интернет тармагын эң ыкчам жана тез жетүүчү каражат катары кеңири колдонуу зарыл. Андан сырткары музей кызматкерлерине заманбап маалымат технологиялары менен иштешүүнү үйрөтүү, күчтүү адистерди тартуу учурдун талабы болууда.

Маалымат технологиялары өнүккөн заманда интернет байланышынын тездик менен жайылышы айрыкча жаштардын бул тармакка болгон кызыгуусун пайда кылып, негизги маалымат алуучу булак катары убактыларынын эң көбүн ушул тармакта өткөрүшүүдө. “Для всех работников сферы очевидно реальное существование проблем интеграции музеев в информационное пространство, как на национальном, так и на глобальном уровне. «Продвижение музеев» в Интернет-пространстве, «внедрение информационных технологий» во все направления деятельности музея, алгоритмизация «музейного бизнес-процесса» – эти слова выражают основные грани культурной интеграции. Проще говоря,

музеи всеми силами решают задачу выживания в жесткой конкурентной среде” [213].

Ошондуктан келечек жаштарга өзүнүн тарыхын үйрөтүүдө, патриоттуулук сезимдерин өстүрүүдө музейлер интернет тармагында иштерди алып барууга өзгөчө көңүл бурушу керектиги аныкталды.

Өзүнүн жашаган аймагындагы музейлердин ишмердүүлүгү боюнча туугандарынан, досторунан жана кошуналарынан маалымат алган респонденттер да (14,8%) бар экендиги жакшы көрүнүш. Демек, коомчулукта музейлер жөнүндө бири-бири менен маалымат алмашуусу бул тармакка болгон кызыгуунун, талаптын бар экендигин далилдейт. Эгерде алардын жашына караганыбызда 60тан жогору (15,9%) жана 40-59 (15,8%) жаш курагындагылар бири-бирине эң көп музей боюнча маалыматтарды айтышкан. Улуу муундун өкүлдөрүнүн арасында өткөн тарыхты бири-бири менен талкуулоо, кийинки муундарга сактоо иштеринде жаштарга караганда активдүү болушканы маалым. Бул багыттагы музей иштеринде улуу муундун өкүлдөрү менен тыгыз байланышта иштөөгө өбөлгө түзөт. Ал эми туугандарынан, кошуналардан жана досторунан жашаган жериндеги музейлердин ишмердүүлүгүнөн кабардар болгон респонденттердин билим деңгээлине карай турган болсок, жогорку билимдүүлөр (15,9%) эң көп болуп, калгандары орто жана атайын орто (14,6%дан), бүтө элек жогору (13,3%) билимдүүлөр азыраак алышкан. Демек, интеллигенция өкүлдөрүнүн арасында өзүнүн аймагындагы музейлерде болуп жаткан жаңылыктарды бири-бирине башкаларга караганда көп айтышып, бул тармакка болгон кызыгуулары жогору экендигин билдиришкен.

Жергиликтүү башкаруу бийлигинен же жумушуна байланыштуу өзүнүн аймагындагы музейлерде жүрүп жаткан иштерден кабардар болгон респонденттер (5,2%) да бар экени жакшы көрүнүш. Себеби, жергиликтүү бийлик тармагы музейлердин ишмердүүлүгүн түздөн-түз көзөмөлдөгөн жана каржылаган орган болгондуктан алар менен тыгыз байланышта иштөө бул тармактагы перспективалуу пландардын ишке ашуусуна өбөлгө түзөт. Эгерде бул суроо боюнча респонденттердин алган билимине карай тактаганыбызда

жогорку билимдүүлөр (11,1%) эң көпчүлүктү түзүшүп, калгандары орто (4,6%) жана атайын орто (2,4%) билимдүүлөр жергиликтүү башкаруу тармагынан же иштеген жеринен музейлердеги жаңылыктардан кабардар болуп турушканын айтышкан.

Массалык маалымат каражаттары ичинен басма сөз кызматы барган сайын коомдогу ордун жоготуп бара жатканын байкасак болот. Дүйнөдө маалымат согушу күчөп турган учурда элдердин оперативдүү чыккан жаңылыктарга болгон талабы өсүп, бул кызматты интернет тармагы эң жакшы аткарууда. Бул жагдай биздин сурамжылоодон да көрүнүп, респонденттердин эң азы (4,0%) өзүнүн аймагындагы музейлер боюнча жаңылыктарды газета, журналдар аркылуу кабардар болушканын айтышкан. Эгерде алардын билим деңгээлине карай турган болсок атайын орто (9,8%) жана орто (3,9%) билимдүү респонденттер гезит журналдардан көбүрөөк маалымат алганын билдиришкен. Демек, гезит беттеринен да маалымат алган респонденттердин аз да болсо бар экендиги, музейдеги баалуулуктарды басма сөз беттерине жарыялап туруу зарыл экендиги байкалды. Гезит, журналдардын мезгилдүү басылмалары китепканалардын архивдеринде сакталганын эске алганда, музей баалуулуктарынын маалыматтык базасынын сакталышына да шарт түзүлөт.

Респонденттердин өзүнүн жашаган аймагындагы музейлердин ишмердүүлүгү боюнча эч кандай маалымат албаганын айткандар да (12,0%) көпчүлүктү түзгөнүн аныктадык. Бул региондордогу айрым музейлердин эшиги коомчулук үчүн жабык экендигинен, музей тармагын түшүнбөгөн адистердин иштеп жаткандыгынан жана материалдык-техникалык базанын жоктугунан кабар берет. Эгерде алардын жаш курагын алып караганда 40-59 жаштагылар (17,5%) эң көп болуп, калгандары 60тан жогору (13,6%) жана 18-39 (9,1%) жаш курагындагылар музейлердин ишмердүүлүгү боюнча эч кандай маалыматка ээ эместигин айтышкан. Коомдун эң активдүү бөлүгүнүн музейлер боюнча кабардар эместиги, анын келечектеги тагдырына терс таасирин тийгизиши мүмкүн. Демек, региондордогу музейлердин ишмердүүлүгүн көзөмөлгө алуу, кызматкерлердин аттестациядан өткөрүү иштерин жандантуу жана

жергиликтүү бийлик органдарынын ар тараптуу колдоо көрсөтүү иштерин жандандыруу зарыл.

Жыйынтыктап айтканда, музейлер коомчулукта өзүнүн ишмердүүлүгүн чагылдырууда аксаган жерлери бар экендиги такталып, бул багыттагы иштерди жандандыруу керектиги аныкталды. Айрыкча интернет тармагы, телевидение жана радио аркылуу маалымат таратууга басым жасоо, ири музейлердин сайттарын ачуу, уюлдук телефондорго тиркемелерди жасоо иштерин колго алуу зарыл.

Респонденттердин өзүнүн аймагындагы музейлердин ишмердүүлүгү боюнча кандай булактардан маалымат алышканы боюнча түзүлгөн 2.3.1 - таблица:

Таблица 2.3.1

Жооп бергендердин жалпы саны, %

Жооптор:	Саны	%
Массалык маалымат каражаттарынан: ТВ жана радио	118	29,5
Басма сөз кызматтары: газета, журнал	16	4,0
Интернет тармагы аркылуу: сайт, социалдык баракчалар	137	34,2
Жергиликтүү башкаруу тармагынан жана жумушка байланыштуу ишимен	21	5,2
Досторуман, туугандарыман, кошуналардан	59	14,8
Эч кандай маалыматтардын чыкканын билбейм	48	12,0
Башка	1	,2
Жалпы	400	100,0

Ар бир мамлекеттин алдында негизги милдети катары жарандарынын маданий эс алуусуна шарттарды түзүү болуп саналат. Изилдөөгө алынган аймактарда жергиликтүү тургундардын арасында музейлердин маданий эс алуудагы ордун анализдеп чыгып, өз ордун таап келе жатканын белгиледик. Эми алардын маданий эс алуунун кайсыл түрүн жогору баалашканы боюнча сураганыбызда респонденттердин эң көбү телеберүү программаларын көрүүнү (19,6%) каалашканын айтышкан. Өлкөбүздөгү көптөгөн тармактарда санариптештирүү иштери кызуу жүргүзүлүп, алардын ичинен телевидение

тармагы биринчилерден болуп ишке ашырды. Бул тармакта иштеген көптөгөн жеке менчик каналдар атаандаштыкты пайда кылып, элдердин суроо-талаптарына ылайык программаларды элге көрсөтүшүүдө. Ал эми алардын жаш өзгөчөлүгүнө караганыбызда орто билимдүү (31,1%) 18-39 курактагылардын (23,3%) эң көбү телепрограммаларды көрүшөөрүн айтышкан. Демек, элеттик жаштардын маданиятын калыптандырууда телевидение тармагынын ролу чоң экендиги аныкталып, мамлекет тарабынан телекөрсөтүүлөрдүн сапатына жана мазмунуна көңүл буруу зарылдыгы келип чыкты. Медиа влияют на принятие или отторжение личностью ценностей культуры, становятся существенным фактором формирования аксиологической картины мира, который в постмодернистском ключе является игрой интерпретаций. С одной стороны, СМК вносят свой вклад в представления о плюрализме системы ценностей, с другой стороны, социокультурные трансформации современности способствуют изменению массмедиа, которые начинают под влиянием экстрагенных факторов продуцировать псевдо- и антиценности (насилия, эгоизма, цинизма, индивидуализма, потребительства, сексуальной разнузданности и т.п.). [214].

Маданий эс алууда туугандары менен жолугууну артык көргөн респонденттер (18,9%) да көп экендиги аныкталды. Ата-бабаларыбыздан сакталып келе жаткан уруулук системасы жана мейманды өзгөчө сыйлоо салты элибиздин арасындагы тууганчылык мамилелердин өнүгүшүн пайда кылууда. Бул топтогулардын жашына жана билим деңгээлине караганыбызда 18-39 жаш курактагылардын эң көбү туугандары менен жолугуп, эс алганды жакшы көрүшөөрүн айтышкан болсо, кийинки топтогулар 40-59 (13,3%) жана 60тан жогору (7,3%) жаштагылар азчылыкты түзүшүп, алардын ичинен орто билимдүүлөр (29,3%) басымдуулук кылды. Айрыкча жаш муундун өкүлдөрүнүн арасында бири-бири менен бир туугандык мамилелердин өнүгүүсү, келечекте күчтүү жарандык коомду түзүүгө жардам берет.

Өлкөбүздүн түштүк аймагында чыгыш маданиятынын үлгүсү катары чайканаларда элдердин көпчүлүгү убактыларын өткөрүшкөнү маалым. Ал

жерде даамдуу тамак жегенден сырткары бири-биринин акыбалын сурап, жаңылыктардан кабардар болушат. Респонденттердин арасынан кафе, ресторан, чайкана сыяктуу жерлерде маданий эс алганды жакшы көргөндөр (9,3%) да бар. Эгерде алардын билим деңгээлин карай турган болсок орто (16,0%) жана жогорку билимдүүлөр (2,5%) басымдуулук кылат. Бүгүнкү күндө чайканалар өлкөбүздүн бардык жерлеринде ачылып, анын функциясы өзгөрүп эркектер менен бир катарда аялдар да ар түрдүү маарекелерди өткөрүп жатканын байкасак болот.

Респонденттердин арасында маданий эс алуу катары китеп окуганды жакшы көргөндөр (15,9%) да көп болуп, 18-39 жаш курагындагылар (20,8%) басымдуулук кылышкан. Эгерде алардын билим деңгээлине карай турган болсок, орто билимдүү (23,6%) респонденттердин көпчүлүгү китеп окуп эс алганды жогору баалашса, андан кийинки орундарда жогорку (5,8%), атайын орто (3,5%) жана бүтпөгөн орто (1,8%) билимдүүлөр азыраак тандашкан. Инсандардын коомдогу өз ордун табууда билимдин ролу чоң экендигин талашсыз. Андыктан региондогу китепканалардын ишин жандандыруу, окурмандарга шарттарды түзүү жана дүйнөлүк шедеврге айланган китептер менен камсыз кылуу зарыл экендиги байкалды. Акыркы жылдары жаштардын демилгеси менен китеп окуу маданиятын жайылтуу боюнча бир топ иштер аткарылып жатат. 2019-жылы «Бир адамдан бир китеп» долбоору жалпы республика боюнча өткөрүлүп, 50дөн ашык китепканага 40 миңге жакын жаңы адабият менен толукталды [240].

Кыргызстандын түштүк аймагындагы кинотеатрлар (5,9%), тарыхый жайлар (15,1%), театр (3,6%) жана парк (10,6%) сыяктуу маданий мекемелери элдердин эс алуусундагы орду төмөн экендиги байкалды. Себеби, алардын көпчүлүгү Советтер Союзу убагында курулган боюнча акыркы 20-25 жылдан бери каралбай, маданий эс алганга шарттар жок экендиги менен түшүндүрсөк болот. Жогорку бийлик органдарынын жана коомчулуктун жардамы менен каралбай калган маданий объекттердин кайрадан жандандыруу келечекте өнүккөн мамлекеттин пайдубалын курууга болгон чоң кадам болуп калат.

Респонденттердин маданий эс алуунун кайсыл түрүнө жогору баа бергендиги боюнча сурамжылоонун жыйынтыгы 2.3.5 - таблицага ылайык көрүнүшкө ээ болду.

Таблица 2.3.2

Маданий эс алуунун кайсыл түрүн жогору баалайсыз? (жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	Саны	%
Китеп окуу (газета, журнал)	138	15,9%
Телеберүү программаларын көрүү (ТВ)	170	19,6%
Музейлерге, тарыхый жайларга баруу	131	15,1%
Кинотеатрга баруу	51	5,9%
Театрга баруу	31	3,6%
Парктарга баруу	92	10,6%
Туугандар менен жолугушуу	164	18,9%
Кафе, ресторан, чайкана	81	9,3%
Башка	11	1,3%
Жалпы	869	100,0%

Бардыгыбызга маалым болгондой бүгүнкү күндө музейлер мамлекеттин тарыхый-маданий мурастарын сактоочусу эле эмес, анын жүзүн чагылдыруучу визиттик карточка кызматын аткарууда. Сырттан келген коноктор биринчи кезекте музейлер менен таанышып, ошол өлкөнүн тарыхы жана маданияты менен тааныша алат. Ошондуктан өзүн сыйлаган ар бир мамлекет биринчи кезекте музейлерине көңүл бурушууда. Сурамжылоодо ушул суроо менен кайрылганыбызда респонденттердин көпчүлүгү мамлекет тарабынан музей ишине мүмкүнчүлүгүнө жараша көңүл бөлүүдө (30,2%) деген пикирди айтышса, азыраагы жеткиликтүү көңүл бөлүнөт (7,0%) дегендер да болду. Акыркы эки жылда Улуттук тарых музейи жана Г.Айтиев атындагы улуттук көркөм сүрөт музейлеринин капиталдык оңдоп-түзөөдөн өтүп жатканы, Ата-

Бейит мемориалдык комплексинде эгемендүүлүк үчүн курман болгондордун урматына музей курулганы бул тармакка бир аз болсо да көңүл бөлүнүп жатканына далил катары айтсак болот.

Ошол эле учурда музей тармагына мамлекет тарабынан жеткиликтүү көңүл бөлүнбөйт (27,0%) же таптакыр көңүл бөлүнбөй калды (22,0%) деген сын пикирлерин айтышкан респонденттер да сурамжылангандардын жарымына жакын бөлүгүн түздү. Туура, райондордогу көптөгөн музейлердин материалдык-техникалык базасы Советтер Союзу жоюлгандан бери каралбай калгандыктан аянычтуу абалга келип калгандары көп болууда. Мисалы, Лейлек районундагы Сүлүктү шаарынын музейинде уникалдуу экспонаттар көп болгондугуна карабастан авариялык имаратта ишмердүүлүгүн жүргүзүп келүүдө. Эгерде сын пикир айткан респонденттердин билимине караганыбызда орто (23,1%) жана жогорку билимдүүлөр (22,2%) мамлекет тарабынан музейлерге көңүл бурулбай калды деген оюн айтышкан. Демек, интеллигенция өкүлдөрү катарында эле карапайым калк арасында да музейлердин тагдырына кайдыгер карабаган инсандардын көп экендиги байкалды. Бүгүнкү күндө мамлекет тарабынан бөлүнүп жаткан каражаттар музейлердин азыркы абалын сактап калганга да жетишпейт. Мисал катары, мамлекеттик бюджеттен республикалык жана областтык маанидеги - 9, райондук - 19, калган музейлер жергиликтүү бюджеттен каржыланышат. 2017-жылга карата республикалык бюджеттен 75млн. 975миң сом бөлүнүп, анын негизги бөлүгү корголгон статьяларга каралган. [КРнын Маданият, маалымат жана туризм министрлигинин 23.03.2018-ж. №04-2/335 маалыматы]. Эгерде кошуна Казахстанды алып карай турган болсок, мамлекет тарабынан музейлерге бир топ көңүл бөлүп жаткандыгын байкасак болот. Наряду со строительством новых объектов, ведется работа по модернизации материально-технической базы музеев и музеев-заповедников. Только в 2011–2013 годах на проведение капитального и текущего ремонтов, оснащение материально- технической базы республиканских музеев и музеев заповедников из республиканского бюджета было выделено 2 миллиарда 24 миллиона тенге [215].

Респонденттердин мамлекет тарабынан музей ишине кандай деңгээлде көңүл бөлүнүп жаткандыгы боюнча берген жоопторунун жалпы көрүнүшү 2.3.6 - таблицага ылайык түзүлдү.

Таблица 2.3.3

“Канчалык деңгээлде мамлекет тарабынан музей ишине көңүл бөлүнүүдө деп эсептейсиз?” (жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	Саны	%
Жеткиликтүү көңүл бөлүнөт	28	7,0
Көңүл бөлүнөт, бирок жеткиликтүү деңгээлде эмес	108	27,0
Мүмкүнчүлүгүнө жараша көңүл бөлүүдө	121	30,2
Көңүл бөлүнбөйт	88	22,0
Жооп берүү кыйын	55	13,8
Жалпы	400	100,0

Кыргызстандагы музейлердин абалына респонденттердин көпчүлүгү мамлекет тарабынан мүмкүнчүлүгүнө жараша аз да болсо көңүл бөлүнүп жаткандыгын билдиришти. Эми алардан өзүнүн жашаган аймагындагы музейлердин конкреттүү көйгөйлөрүн айтууну сураганыбызда алардын көпчүлүгү музей кызматкерлеринин маяналарынын аздыгын (19,0%) жана профессионалдык кадрлардын жетишсиздигин (14,4%) айтышкан. Бул маселени музей көрүүчүлөрүнүн арасынан сурамжылоо жүргүзгөнүбүздө да басымдуу бөлүгү эң орчундуу көйгөй катары белгилешкен. Маданият тармагында иштеген кызматкерлердин көпчүлүгү базар экономикасы шартында шоу бизнеске өтүшүп, өз оокаттарын таап кетишүүдө. Чындыгында музейде, китепканада иштеген кызматкерлердин маянасы өлкөбүздөгү орточо айлык эсебинен 2-3 эсе аз төлөнүп, бул тармактагы кадрдык кризисти пайда кылууда. Музейдеги кадрдык маселени биринчи орунга койгон респонденттердин билимине карай турган болсок орто билимдүүлөр (20,8%) эң көп болуп, калгандары жогорку (5,0%), атайын орто (2,2%) жана бүтө элек жогорку (1,5%) билимдүүлөр азыраак айтышкан. Демек, интеллигенциянын өкүлдөрүнө

караганда карапайым калктын көз карашында музейдеги кадрдык маселелер эң орчундуу эсептелип, алардын музей турмушу менен тыгыз байланышта экенин көрсөттү. Маселенин дагы бир тарабы, музейлердеги кадрдык кризистин келип чыгышына бул тармакты түшүнбөгөн жетекчилердин иштеп жаткандыгын да айтсак болот. **“Опыт показывает, что очень высоким мотивирующим моментом в работе коллектива является личность руководителя. Когда топ-менеджер — ярко выраженный лидер, наполняющий смыслом работу своих подчиненных, идейно, креативно и эмоционально заражающий их, - тогда и возможна высокая эффективность работы сотрудников” [216].**

Музейлердеги кадрдык кризистин көрүнүшү катары экскурсиялык иштердин деңгээли төмөн экендигин айткан (9,7%) респонденттер да болду. Айлык маянанын аздыгынан чет тилдерди билген кадрлардын келүүсү кыйын болгондуктан, туристтерди тейлөөдө экскурсиялык иштер аксап калууда. Бул көйгөйдү көтөргөн респонденттердин улутуна карай турган болсок кыргыздар (10,8%) менен өзбектер (8,8%) эң көп болуп, калган орус жана башка улуттар (0,2%дан) азыраак белгилешкен. Демек музейлердеги экскурсиялык иштерде чет тилдерди билүү гана эмес, алардын профессионалдык деңгээли да төмөн экендигинен кабар берет.

Музей ишиндеги дагы бир орчундуу көйгөй катары андагы инфраструктуранын начардыгын өзгөчө белгилеп айтсак болот. белгилешкен. Анын ичинде музейлердин көргөзмө залдары заман талабына жооп бербейт (18,4%), экспонаттарды сактоо үчүн шарттары начар (13,6%) деген респонденттер көпчүлүктү түзүштү. Музейлер башка маданий мекемелерден айырмасы, андагы сакталган баалуу экспонаттар менен айырмаланат. Кинотеатр, театр же парк сыяктуу жерлердин имараттарын кайрадан оңдоп ишин улантуусу мүмкүн, бирок музейлердеги шарттын жоктугунан экспонаттар бузулса анын ордун эч качан толтура албастыгыбыз айкын. Бул көйгөйдү негизги маселе катары айткан респонденттердин улутуна караганыбызда кыргыздар (11,0%) менен бир катарда өзбек (15,5%) жана башка улуттун (1,5%) өкүлдөрү да музейлердеги инфраструктуранын начардыгына

жана баалуу мурастардын сакталышына кайдыгер эместигин билдиришкен. Ошол себептүү мамлекет жана коомчулук тарабынан ата-бабаларыбыздан калган мурастарыбызды сактоого чакыруу иштерине көңүл буруу зарыл.

Респонденттердин өзүнүн жашаган аймагындагы музейлердин ишмердүүлүгүнө байланышкан бир топ көйгөйлөрдү да белгилеп айтпасак болбос. Анын ичинде музейдеги агартуучулук иштеринин начардыгын (4,3%) жана анын массалык маалымат каражаттарында жакшы чагылдырылбай жатканын (11,3%). Туура, баалуу мурастарыбыз болгон көргөзмөлөр, илимий макалалар жана атайын көрсөтүүлөр аркылуу элге жеткиликтүү деңгээлде чагылдыра албасак, музейлердин коомдогу негизги агартуучулук кызматы аткарылбай кала берет. Бул пикирди орто (15,2%) жана жогорку (4,2%) билимдүүлөр көбүрөөк айтышкан болсо, атайын орто (2,8%) жана бүтө элек жогору (1,0%) билимдүүлөр азыраак белгилешкен. Демек, интеллигенциянын да карапайым калктын да өкүлдөрү музейдеги агартуучулук иштеринин начардыгын жана ал иштердин маалымат каражаттарында элге жакшы жетпей жаткандыгын билдиришкен. Бүгүнкү маалымат технологиялары өнүккөн заманда интернет жана телевидение тармагы аркылуу иштөөнү жандандыруу зарылдыгы бүгүнкү күндүн талабы болуп эсептелет.

Музей көрүүчүлөрү белгилеп өткөндөй эле жергиликтүү тургундар да музей ишинде коррупциялык иштердин бар экендигин азыраак бөлүгү (4,1%) болсо да белгилеп кетишкен. Буга чейин айтып өткөндөй республикалык маанидеги музейлерде жогорку бийлик өкүлдөрү аралашкан чуулгандуу коррупциялык иштердин болуп жатканы чоң кедергисин тийгизип жатат. Келечекте башка музейлер да мындан сабак алып, маданий-агартуу мекемесинин коомдогу ордуна терс таасирин тийгизбеши керек деп эсептейбиз.

Жалпысынан алганда изилдөөгө алынган музейлерде респонденттердин оюу боюнча профессионалдык кадрлардын жетишпегени, инфраструктуралык абалынын начардыгы жана музейдеги баалуулуктардын элге жакшы жетпей жаткандыгын баса белгилешкен.

Музей ишиндеги негизги көйгөйлөр боюнча респонденттердин берген жоопторунун жалпы жыйынтыгы 2.3.7 - таблицага ылайык түзүлдү.

Таблица 2.3.4

“Сиздин оюңузча музей ишиндеги эң негизги көйгөйлөр деп кайсыларды атайсыз?” (жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	Саны	%
Музей кадрларынын жетишсиздиги	118	14,4%
Көргөзмө залдары начар, заман талабына жооп бербейт	151	18,4%
Экспонаттарды сактоо үчүн шарттары начар	112	13,6%
Экскурсиялык иштер жакшы деңгээлде уюштурулган эмес	80	9,7%
Музейдеги агартуучулук иштеринин начардыгы	35	4,3%
Музей кызматкерлеринин айлык маяналарынын аздыгы	156	19,0%
Музей ишиндеги коррупция	34	4,1%
ММКларда, дүйнөлүк желеде (интернет, сайт) музей ишмердүүлүгү жакшы чагылдырылбайт	93	11,3%
Башка	43	5,2%
Жалпы	822	100,0%

Жогоруда респонденттердин пикири боюнча музейлердеги эң орчундуу деген көйгөйлөрдү белгилеп өттүк. Эми алардан көйгөйлөрдү чечүүдө биринчи кезекте кандай аракеттер жасалуусу керек экендигин сураганыбызда респонденттердин жарымынан көбү мамлекеттик жогорку бийлик органдарынын (31,1%) жана жергиликтүү бийлик өкүлдөрү (21,4%) музейлерге жардам бериши керек деген ойлорун айтышкан. Туура, мамлекеттин өзөктүү тамырын түзгөн, жарандарда патриоттуулук идеологиясынын калыптанышында чоң ролду ойногон музейлерди сактап калуу жана заман талабына жараша өнүктүрүү бийлик органдарынын негизги милдеттеринен болуп эсептелет.

Бул пикирди айткан респонденттердин жашына карай турган болсок 18-39 (38,6%) жана 40-59 (20,1%) жаштагылар эң көп болуп, 60тан жогорулар (9,3%) азчылыкты түзүштү. Демек, коомдун эң активдүү бөлүгүнүн музейлерге

бийлик органдары тарабынан көңүл бурулуусу керек деген ойлорун басымдуу айтышканы жакшы көрүнүш катары кабыл алып, анын келечектеги орду жогору экендигин айтсак болот.

Ошол эле учурда бийлик органдары эле эмес коомчулук тарабынан музейлерге колдоо көрсөтүү зарыл деген респонденттер (17,2%) да көп болуп, алардын ичинен орто (26,3%) жана жогорку билимдүү (6,3%) респонденттер басымдуулук кылган. Демек, музей институттары бийликтин гана эмес, элге да кызмат кыла турган мекеме катары жалпы коомчулуктун колдоосуна арзый турган жер катары эсептешээрин билдиришкен. Бул багытта музей кызматкерлеринин көйгөйлөргө карата коомчулуктун көңүлүн буруу боюнча жигердүү иш алып баруусу зарыл.

Респонденттердин жашаган аймагындагы музейлердин негизги көйгөйлөрү катары андагы кызматкерлердин социалдык абалын оңдоо (11,8%) жана музей адистигин жогорку окуу жайларында ачуу (8,8%) керектигин айтышкан. Музей адистиги көп кырдуу милдеттерди өз ичине камтыган чоң жоопкерчиликтүү кесип болуп саналат. Ал өз ичине тарыхчы, искусство таануучу, экскурсовод, реставратор, таксидермист, сүрөтчү, көргөзмөлөр уюштуруучу, дизайнер, менеджер ж.б. камтыйт. Кээ бир кичине музейлерде жогоруда аталган милдеттерди бир эки гана адис аткарышат. Айрыкча сактоо бөлүмүндө иштегендер баалуу экспонаттарды дезинфекциялоодо зыянкеч дарылар менен иштешет. Ошондуктан алардын айлык маянасын жогорулатуудан сырткары, социалдык жактан коргоого, ден-соолуктарын калыбына келтирүү иштерине жардам берүү зарыл. Кыргызстанда музей адистиктерин даярдоо да орчундуу маселелерден болуп турат. Советтер Союзу убагында Санкт-Петербург жана Москва шаарларындагы институттарда билимин жогорулаткан профессионалдык адистер жыл сайын азайып, жаңы кадрларды даярдоо керек болууда. Жогорку окуу жайлардын ичинде бир гана Кыргыз Улуттук университети 2018-жылы Музеология багытында бакалаврларды даярдоо боюнча лицензия алган [241]. Музей адистигин ЖОЖдордо ачуу керек деген респонденттердин жашына карай турган болсок,

18-39 жаш курагындагылар (12,8%) эң көп болуп, 40-59 (4,8%), 60тан жогорулар (1,8%) азыраак айтышкан. Демек, жаштардын арасында музей адистигине кызыккандар көп экендиги, башка окуу жайларда да ачуу замандын талабы болууда. Азыркы базар экономикасы шартында музей тармагында иштеген кызматкерлерге жаңы пайда болгон тармактарды өздөштүрүү талап кылынууда. В целом анализ деятельности музеев Кузбасса за 2012–2014 гг. показал, что учреждения испытывают наибольший дефицит в специалистах: в области превентивной консервации, по таксидермии, менеджменту и маркетингу в музейном деле, информационным технологиям, в области музейного дизайна, в реставраторах, искусствоведах [217].

Бүгүнкү күндөгү музейлердин өнүгүшү үчүн анын ишмердүүлүгүнө таандык мыйзамдарды жакшыртуу (8,8%) керек деген респонденттер да болду. Албетте мыйзамдык базанын күчтүү болуусу, биринчи кезекте баалуу экспонаттардын сакталышына, контрабанда жолу менен сыртка чыгып кетүүсүнө бөгөт коёт. Өлкөбүздөгү эң ири эсептелген Кыргыз улуттук музейи жана М.В.Фрунзенин мемориалдык үй-музейинен 2017-жылкы текшерүүдө көптөгөн экспонаттар жоголгону боюнча маалымат мыйзамдардын жакшы иштебегендигинен же чийкилигинен кабар берет [242].

Бүгүнкү күндөгү музейлерде жаралган маселелерди биринчи кезекте бийлик органдары тарабынан көңүлгө алынып, комплекстүү түрдө чечилип, ошол эле мезгилде коомчулук тарабынан да жардам берилиши керектигин респонденттер баса белгилеп өтүштү.

Өзүнүн аймагында жайгашкан музейлердин өнүгүшү үчүн кандай аракеттер жасалуусу керек экендиги боюнча респонденттердин берген жоопторунун жалпы жыйынтыгы 2.3.8 - таблицага ылайык болду.

Таблица 2.3.5

Сиздин аймактагы музейлердин өнүгүшү үчүн кандай аракеттер жасалуусу керек деп ойлойсуз? (жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	Саны	%

Мамлекеттик жогорку бийлик органдарынын жетиштүү деңгээлде колдоосу зарыл	271	31,1%
Жергиликтүү бийлик органдарынын жетиштүү деңгээлде көңүл буруусу зарыл	186	21,4%
Коомчулук жана коомдук уюмдар тарабынан колдоо көрсөтүү зарыл	150	17,2%
Музей ишине таандык мыйзамдарды жакшыртуу зарыл	77	8,8%
Музей адистигин ЖОЖдордо ачуу жана көбөйтүү	77	8,8%
Музей кызматкерлеринин социалдык абалын оңдоо	103	11,8%
Башка	7	,8%
Жалпы	871	100,0%

Экинчи бөлүм боюнча тыянактар:

Кыргызстандын түштүк аймагындагы музейлердин коомдогу ордун изилдөө максатында тандалып алынган музейлердин жайгашкан жеринде туруктуу жашаган калкка жүргүзүлгөн сурамжылоонун жалпы анализи төмөндөгүдөй жыйынтыктар чыкты.

1. Музейлер коомчулукта өзүнүн ишмердүүлүгүн чагылдырууда заманбап маалымат каражаттары аркылуу иштеп жатканы менен аксаган жерлери да бар экендиги такталып, бул багыттагы иштерди жандандыруу керектиги аныкталды. Айрыкча интернет тармагы, телевидение жана радио аркылуу маалымат таратууга басым жасоо, ири музейлердин сайттарын ачуу, уюлдук телефондорго тиркемелерди жасоо иштерин колго алуу зарыл.

2. Региондогу музейлер бүгүнкү атаандаштык күчөгөн заманда коомдогу ордун жоготпой, өз ишмердүүлүгүн канааттандыраарлык деңгээлде жүргүзүп жатышат. Албетте, акыркы 20-25 жылдан бери топтолуп калган орчундуу көйгөйлөргө бийликтин жана коомчулуктун көңүл буруусун күчөтүү талап кылынат.

3. Музейлердин коомдогу негизги кызматы катары эсептелген маданий-агартуучулук иштерине жергиликтүү калктын ичинен активдүү катышкандары бар экендиги коомдогу өз ордун таап келе жатканынан кабар берет. Чындыгында, тарыхый-маданий мурастардын негизинде уюштурулган

көргөзмөлөр, тематикалык экскурсиялар, атайын телекөрсөтүүлөр инсандардын руханий жашоосуна чоң таасир берип, өнүккөн коомду курууга өбөлгө түзөт.

4. Ааламдашуу жараяны тездик менен жүрүп жаткан коомдо элдердин өзүнүн тарыхый өзгөчөлүгүнө карай маданиятын калыптандыруу, патриоттук сезимдерин өстүрүү жана руханий дүйнөсүн байытууда жаңы технологиялардын негизинде иш алып баруу талап кылынууда. Ага карабастан региондордо иштеп жаткан музейлер элдердин маданий эс алуусунда өз ордун таап, өнүгүп келе жатат. Ошондуктан коомчулук менен иш алып барууда ар бир музей өзүнүн профилине жана жайгашкан жериндеги элдердин тарыхый өзгөчөлүгүнө басым жасашы керек.

5. Ар бир өнүккөн мамлекеттер сыяктуу эле жарандардын маданий эс алуусуна шарттарды түзүү бийликтин негизги милдети болуп саналат. Изилдөөгө алынган аймактарда кинотеатр жана парк сыяктуу жерлерде элдердин эс алуусуна шарт түзүү зарыл. Бүгүнкү күндө негизинен элет жериндегилер бош убактыларында телекөрсөтүүлөрдү көрүү, китеп окуу жана музейлерге баруу сыяктуу маданий эс алуунун ар кандай түрлөрү менен алек болуп келишет.

6. Коомдогу маданий институттардын катарында музейлерге да бийлик тарабынан мүмкүнчүлүгүнө жараша көңүл бөлүнүүдө. Дүйнөлүк практикадан келип чыгып, коомчулуктун жалпы тарыхый-маданий мурасыбызды биргеликте сактоого жана ар тараптуу колдоого чакыруу иштерин жандандыруу зарыл.

7. Изилдөөгө алынган музейлерде бүгүнкү күндөгү эң орчундуу көйгөйлөр катары профессионалдык кадрлардын жетишпегени, музейлердин инфраструктуралык абалынын начардыгы жана тарыхый баалуулуктардын элге жакшы пропаганда болбой жаткандыгы эсептелет. Эгерде бул багыттагы иштер мындан ары жанданып өнүкпөсө анда музейлер өзүнүн көрүүчүлөрүн жоготуп, коомдогу кызматын толук аткара албай калат.

8. Акыркы 20 жылдан ашуун убакта музейлерде жаралган маселелерди чечүүдө биринчи кезекте бийлик органдары тарабынан колго алынуусу жана

комплекстүү программалардын негизинде иш алып барылуусу керек. Ошону менен катарда коомчулук тарабынан да кайдыгер мамиледе болбой жапа тырмак иштөөгө убакыт келгени ачык эле көрүндү.

9. Региондордогу социалдык-экономикалык абалга карабастан музейлерге материалдык жана моралдык жактан жардам берген инсандардын болгондугу, анын келечекте өсүп өнүгүүсүнө чоң жардам берет. Биздин коомдо маданий мекемелердин ичинде музейлер салыштырмалуу орду жогору экендиги байкалып, санжыралуу элибиздин тарыхый-маданий мурастарын сактоого, кийинки муундарга калтырууга куштар экендигин кубануу менен айтсак болот.

10. Респонденттердин замандын талабына жараша музейлерди өнүктүрүү, анын казынасын баалуу мурастар менен байытуу жөнүндөгү пикирлери маанилүү сунуштардан болуп калды. Айрыкча, туризм тармагын өнүктүрүүдө музейлердин ролу жогору экендиги айтылып, бул багытта комплекстүү программалар менен иштөө зарылдыгы келип чыкты.

III БАП. КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮГҮНДӨГҮ МУЗЕЙЛЕРДИН СОЦИАЛДЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН МАЗМУНУНУН ЖАНА ФОРМАЛАРЫНЫН КЕҢЕЙИШИ ЖАНА БАЙЫЛТЫЛЫШЫ

3.1. Регионалдык социумда заманбап музейдин ролунун өзгөрүшүнүн жолдору жана багыттары

Кыргызстандын түштүк аймагындагы музейлердин коомдогу ордун изилдөөдө маданият тармагында иштеген эксперттерден сурамжылоо жүргүзүлдү.

Аймактагы музейлерге байланыштуу маселелерди изилдөө сөзсүз түрдө эксперттерге кайрылууну талап кылат. Бул сурамжылоого катышкан респонденттерден Кыргызстандагы музейлер канчалык деңгээлде коомдогу социалдык кызматтарын аткарып жаткандыгы боюнча сураганыбызда алардын эң көбү (50,0%) канааттандырарлык деп жооп беришкен. Буга чейин музей көрүүчүлөрдүн жана музейлер жайгашкан аймактагы элдердин басымдуу бөлүгү да канааттандырарлык деген бааларын беришкен. Бардык респонденттердин орток пикиринде Кыргызстандагы музейлер канааттандыраарлык деңгээлде иштерин жүргүзүп, ортодон төмөн бааларын беришти. Бул көрсөткүч музейлердин жаңы доордун чакырыктарына карата иш алып баруу мезгили келгенин ачыктады. Музей ишмердүүлүгүнө эксперттердин бири да эң жогорку бааны беришпегени жогорудагы пикирди тастыктап турат. Ошол эле учурда респонденттердин музей ишмердүүлүгүнө жакшы деген бааларын бергендер да (28,0%) дээрлик үчтөн бирин түзүштү. Алар негизинен улуу муундун өкүлдөрү болуп, 40-59 (31,0%) жана 60тан жогоруларды (30,0%) түзүшкөн. Жыйынтык көрсөтүп тургандай музей тармагындагы адистердин жашы улуулары бүгүнкү күндөгү музейлердин ишмердүүлүгүнө оң бааларын беришсе, жаштардын көпчүлүгү терс пикирлерин билдиришкен. Мисалы, канааттандырарлык эмес деген пикирди айткан респонденттердин (22,0%) ичинен 18-39 жаш курагындагылар (27,3%) көпчүлүктү түзүшкөн. Демек, бүгүнкү күндө музейлерге карата коом

тарабынан жаңы көз караштагы маданий-агартуучулук иштерди аткаруу талап кылынууда.

Өлкөбүздүн тарыхында бир кылым мурда пайда болгон музей институту бүгүнкү өзгөрүлмөлүү коомдо өз маанисин жоготпой, тарыхый-маданий мурастарды изилдөө, сактоо жана аны элге жайылтуу иштерин аткарып келүүдө. Келечекте музей ишин замандын талабына жараша жаңы деңгээлге алып чыгуу талап кылынууда.

Респонденттердин Кыргызстандагы музейлердин коомдогу кызматтарын кандай деңгээлде аткарып жаткандыгы боюнча берген жоопторунун жыйынтыгы 3.1.1 - таблицада берилди.

Таблица 3.1.1

“Сиздин көз карашыңыз боюнча Кыргызстандагы музейлер канчалык деңгээлде өзүнүн коомдогу социалдык милдеттерин аткарууда?” (жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	Саны	Проценти
Жакшы	14	28,0
Канааттандырарлык	25	50,0
Канааттандырарлык эмес	11	22,0
Жалпы	50	100,0

Музей эксперттеринин көпчүлүгүнүн пикири боюнча мамлекет тарабынан музей ишине жеткиликтүү деңгээлде көңүл бөлүнбөй жатканын белгилешип, бул тармакта бир топ көйгөйлөр бар экендигине далалат кылышты. Алардан музей ишиндеги эң негизги көйгөйлөрдү атоону сураганыбызда, эң көбү музей тармагында профессионалдык кадрлардын жетишсиздигин (23,4%) айтышкан. Бул көйгөйдү музей көрүүчүлөрү да, жергиликтүү калк да алдыңкы орунга коюшкан. Демек, музейлер бүгүнкү өзгөрүлмөлүү коомго интеграция болууда профессионалдык кадрларды даярдоо талабы жогору экендиги аныкталды. Эгерде музейдеги кадр маселесин көтөргөн респонденттердин билим деңгээлине караганыбызда жогорку билимдүүлөр (40,0%) эң көпчүлүктү түзүшкөн. Туура, музей тармагында орто

же атайын орто билимдүү адистерге караганда жогорку билимдүүлөр жетишпегендигин белгилеп өттүк. Кыргызстан боюнча бир гана жогорку окуу жайы музей адистерин даярдаса, анда да эң керектүү болгон реставратор, экскурсовод адистери ачыла элек. Албетте, коомчулук тарабынан музей институтуна карата көз карашынын өзгөрүүсү менен анда иштеген кадрларга да талаптар көбөйөт. Маданият министрлигинин маалыматында жалпы Кыргызстандагы музей кызматкерлеринин орточо жаш курагы 50 болуп, профессионалдык чөйрөдө жаштар аз санда экендигин жана анын негизги себебин айлык маянанын аздыгы менен түшүндүрүшкөн [220]. Бул маалымат эксперттерден сурамжылоо жүргүзгөндө да аныкталып, бүгүнкү күндөгү музейлердин негизги көйгөйлөрү катары айлык маянанын аздыгын (19,3%) көпчүлүк респонденттер белгилешкен. Туура, азыркы базар экономикасы шартында каржылык маселеси бир эле мамлекеттик бюджеттен эмес, өз тарыхына кайдыгер карабаган активдүү жарандар, коомдук уюмдар жана эл аралык донорлор менен кызматташуу жолдорун издөө талап кылынууда.

Дүйнөдө музей институтунун өнүгүшү тарыхый-маданий баалуулуктарды жыйноо жана аны сактоо ишине байланыштуу экендиги бардыгыбызга маалым. Музейдин казынасында турган баалуулуктардын каттоо иштери жана ар бир экспонаттын өзгөчөлүгүнө карай сактоо эрежелери жүргүзүлбөсө аларды биротоло жоготуп алабыз. Жогоруда буга мисал боло турган фактыларды айтып өткөнбүз. Бул маселеде респонденттердин да көпчүлүгү экспонаттарды сактоо үчүн шарттардын жоктугун (13,8%) жана бирдиктүү республикалык каталогдун түзүлбөй жаткандыгын (3,4%) баса белгилешкен. Маданият министрлигинин маалыматына ылайык акыркы 25 жылдан бери экспонаттарды өз деңгээлинде реставрация жасоо республикада өздүк реставрация мектеби болбогондуктан жана каржылоонун жоктугунан мүмкүн болбой келүүдө. Учурда 40 миңден ашык экспонат реставрацияга муктаж экендиги айтылган. Музей казынасында жана экспозиция залдарында турган экспонаттарды сактоодо ага ылайыкташкан долбоор менен курулган имараттар чоң ролду ойнойт. Статистикалык маалыматтарга ылайык жалпы иштеп жаткан

музейлердин ичинен 12 музей гана атайын салынган имараттарда ишин жүргүзүшөт. Ал эми калган музейлердин ылайыкташтырылган имараттарда жайгашкандыгы музей ишин өнүктүрүүгө кедерги болууда. Музейлердин имараттарынын жарымынан көбү капиталдык ремонтко муктаж. Сурамжылоодо музей ишине ылайыкташкан имараттарды куруу зарыл (5,5%) деген эксперттер да болуп, бул маселенин маанилүү экендигин билдиришти.

Экспонаттарды сактоо музей ишиндеги көйгөйлүү маселелердин бир тарабы болсо, аны илимий жактан изилдөө да негизги иштерден болуп саналат. Негизги көйгөй катары музей ишиндеги илимий иштердин солгундап калганын да (13,8%) респонденттер белгилеп өтүшкөн. Демек, илимий кызматкерлерге шарттарды түзүү, жогорку окуу жайлардагы жана илимдер академиясындагы илимпоздор менен кызматташуу зарылдыгы аныкталды. “Музеи по самой своей природе входят в систему научно-исследовательских учреждений. Комплектование музейного собрания, если оно не подменяется простым сбором экспонатов для экспозиций, обязательно связано с проведением исследований. Под исследованием понимается особая форма деятельности, связанная с выработкой, распространением и применением знаний, которыми общество прежде не располагало”. [245].

Музей тармагында бир топ көйгөйлүү маселелердин пайда болушунун себеби катары мамлекет тарабынан музей ишин өнүктүрүү боюнча перспективдүү пландардын иштелип чыкпагандыгы (11,0%) жана бул тармакка тиешелүү мыйзамдардын чийки экендигин (4,8%) айткан эксперттер да көп болду. Жыйынтыктап айтканда, Кыргызстандагы музейлердин ишмердүүлүгүндө бир топ маселелер пайда болгондугун сурамжылоого катышкан музей көрүүчүлөрү, жергиликтүү калк жана эксперттер айтып өтүштү. Музей тармагындагы жаралган көйгөйлөрдү комплекстүү түрдө мамлекеттик программа катары иштеп чыгуу жана ишке ашыруу зарыл деп эсептейбиз.

Респонденттердин музей ишиндеги эң негизги көйгөй катары белгилеген жоопторунун жалпы жыйынтыгы 3.1.3 - таблицага ылайык көрүнүшкө ээ болду.

Таблица 3.1.2

“Музей ишиндеги эң негизги көйгөйлөрдөн деп кайсыларды атап кетесиз?” (жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	Саны	Проценти
Мамлекет тарабынан музей ишин өнүктүрүү боюнча перспективдүү пландардын жоктугу	16	11,0%
Музей тармагына тиешелүү мыйзамдардын чийкилиги	7	4,8%
Музейдеги илимий иштердин солгундашы	19	13,1%
Профессионалдык кадрлардын жетишсиздиги	34	23,4%
Айлык маянанын аздыгы	28	19,3%
Музей ишине ылайыкташкан имараттардын куруу зарылдыгы	8	5,5%
Республикалык каталогдун (экспонаттар боюнча) түзүлбөй жаткандыгы	5	3,4%
Экспонаттарды сактоо үчүн заманбап технологиялардын жетишсиздиги	20	13,8%
Заманбап технологиялардын жетишсиздиги (интернет)	6	4,1%
Башка	2	1,4%
Total	145	100,0%

Жогоруда музей тармагындагы көйгөйлүү маселелердин негизгилерин атап өттүк. Алардын ичинен экспозициялык иштерди жөнгө салуу приоритеттүү багыттардан болуп саналат. Себеби элдердин тарыхый билимин жогорулатуу, руханий дүйнөсүн байытуу жана патриоттук сезимдерин өстүрүү негизинен экспозиция залдары аркылуу ишке ашырылат. Респонденттерден изилдөөгө алынган музейлердин экспозиция залдарын жакшыртууга кандай сунуштарды бере аласыз деген суроону бергенибизде, эксперттердин эң көбү экспозиция залдарына жаңы технологияларды киргизүү (24,0%), техникалык коопсуздук эрежелерин жакшыртуу (10,7%) жана заманбап витриналар менен камсыз кылуу (6,7%) керектигин айтышкан. Туура, региондогу музейлердин дээрлик бардыгы Советтер Союзу убагында түзүлүп, жаңылануу иштери жүргүзүлө элек. Жада калса, экспозиция залдарында эгемендүүлүк доорубузду чагылдырган тематикалык бөлүктөр өз деңгээлинде уюштурулган эмес. “Музейлик демилгелердин борбору” коомдук бирикмеси 2016-жылы

уюштурган «Повышение потенциала музеев КР» аттуу семинарында Москва шаарынан чакырылган адис Кыргызстандагы музейлердин экспозиция залдарынын абалы боюнча мындай оюн айткан: В последние годы Кыргызская Республика пытается развивать туризм, но существующая сеть музеев создавалась под другие задачи. Эти музеи рассчитаны не на приезжего, а на местного жителя, в первую очередь, школьника. И дело не только в отсутствие английского этикетажа, современных средств отображения информации, нормальных туалетов и пандусов для инвалидных колясок. Дело еще и в содержании экспозиций и устаревших методах показа. [212].

Экспозиция залдардын материалдык-техникалык базасын жаңылоодон мурда анын концепциясындагы улуттук идеологиянын чагылдырылышы чоң мааниге ээ. Себеби региондордогу көпчүлүк экспозиция залдары Советтер Союзу учурундагы Коммунисттик партиянын идеологиясынын негизинде түзүлүп, кайрадан жаңыланган эмес. Мисалы, Ноокат районундагы У.Салиева атындагы музейде Уркуя энебиздин эзүүчү тапка каршы күрөшү, Совет бийлигин орнотуудагы курмандыгы чагылдырган экспозиция залын кайрадан өзгөртүү керек. Себеби, өлкөбүз эгемендүүлүк алгандан кийин катылган тарыхыбыз кайрадан изилденип, эл душманы аталган инсандарыбыз өз эркиндиги үчүн күрөшкөн баатырларга айланууда. Ошондуктан, келечек муундарга мамлекеттик идеологияны жайылтууда терең изилдөө менен ишке ашыруу зарыл. Кыргызстандын түштүк аймагындагы музейлердин экспозиция залдарын мамлекеттик идеологиянын негизинде замандын талабына жараша өзгөртүү (16,7%) керектигин респонденттердин басымдуу бөлүгү айтышкан. Ата-бабаларыбыздын миңдеген жылдардан бери дүйнөлүк тарыхта ордун жоготпой, өчпөс из калтырып келе жаткан тарыхый жолун келечек муундарга көрсөтүү музейлердин негизги кызматына кирет. Ошол эле учурда ар түрдүү аудиториядагы музей көрүүчүлөрүнө экспозиция залында турган баалуулуктарды маңызына чыгарып жеткирүүдө экскурсоводдордун ролу чоң. экскурсоводдордун кесиптик деңгээлин көтөрүү (13,3%), аудиогид кызматын киргизүү (10,0%) жана экскурсия тексттерин жакшыртуу (4,7%) керектигин

айткан респонденттер да көп болду. Жыйынтыктап айтканда, региондогу музейлерде биринчи кезекте аткарылуучу жумуш катары экспозиция залдарынын илимий концепциясын ата-бабаларыбыздын миңдеген жылдардан бери калыптанып келе жаткан тарыхый жолунун негизинде бүгүнкү күндөгү мамлекеттик идеологияга ылайык иштеп чыгуу керектиги аныкталды. Андан сырткары, өнүккөн өлкөлөрдөгү музейлердин алдыңкы тажрыйбаларын эске алып, заманбап технологиялар менен камсыз кылуу коомдун талабы болууда.

Эксперттердин изилдөөгө алынган музейлердин экспозиция залдарын жакшыртууга берген сунуштарынын жалпы жыйынтыгынын маалыматы.

Таблица 3.1.3

“Кыргызстандын түштүк аймагындагы музейлерде түзүлгөн экспозициялардын абалын жакшыртуунун кандай жолдорун көрсөтө аласыз?” (жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	Саны	Проценти
Экспозициянын концепциясын мамлекеттик идеологияга, заман талабына карата өзгөртүү	25	16,7%
Музей көрүүчүлөрүн экспозиция залына кызыктыруу үчүн жаңы технологияларды (интерактивдүү доскалар, монитор) киргизүү	36	24,0%
Экскурсия тексттерин жакшыртуу	7	4,7%
Экскурсоводдордун кесиптик деңгээлин көтөрүү	20	13,3%
Аудиогид кызматын киргизүү	15	10,0%
Залда турган экспонаттардын сактоо режимин жакшыртуу (температуралык режим, сигнализация)	16	10,7%
Экспозиция залындагы жабдыктарды (витриналар) жаңыртуу	10	6,7%
Экспозиция залдарынын техникалык коопсуздугун күчөтүү	10	6,7%
Башка	11	7,3%
Жалпы	150	100,0%

Региондогу музейлерде маданий-агартуучулук иштериндеги бир катар көйгөйлөрдүн комплекстүү түрдө чечилүүсү керектигин айтып өттүк. Андан башка да музей тармагындагы маселелер боюнча эксперттерден сурамжылоо жүргүзгөнүбүздө, биринчи кезекте жогорку бийлик органдары (20,8%) жана жергиликтүү бийлик өкүлдөрүнүн (11,0%) музей тармагына жеткиликтүү

деңгээлде көңүл буруусу керек деген пикирлерин айтышкан. Мындай ойду музей көрүүчүлөрүнүн жана жергиликтүү калктын ичинен тандалып алынган респонденттер да тастыктап, мамлекет тарабынан элдерди маданий жактан тейлөөдө музейлерге өзгөчө көңүл буруу керектигин аныктадык. Анткени азыркы маалымат технологиялары өнүккөн заманда ар түрдүү маданияттар эл арасында тездик менен тарап, өзүнүн тарыхын, тилин жана маданиятын зекиген же унутуп бара жаткан жаштар пайда болууда. Ошондуктан мамлекеттин улуттук коопсуздугун коргоо, тарыхый-маданий өзгөчөлүгүн сактоо иштерин алып барууда музей ишине артыкчылык берүүсү керек деп эсептейбиз. Жергиликтүү бийлик тарабынан музейлерге көңүл бурулуусу керек деген респонденттердин алган билимине карай турган болсок, орто билимдүүлөргө (8,0%) караганда жогорку билимдүүлөр (24,0%) көбүрөөк басым жасашкан. Туура, музейлердин материалдык-техникалык базаларын чыңдоодо жергиликтүү бийлик тарабынан ыкчам аракеттерди жасоого ыңгайлуу болот. Ошол эле учурда музей ишин өнүктүрүүдө мамлекетти эле карап олтурбастан, коомчулук жана коомдук уюмдар тарабынан колдоо болуш керек (7,1%) деген респонденттер да болду. Дүйнөлүк практикадан маалым болгондой жарандык коом тарабынан маданиятка, тарыхка жана искусствого өзгөчө көңүл бөлүнүп, аларды окуп үйрөнүү, сактоо иштерине активдүү катышышат. Кыргызстандын мисалында Нарын облусунун Ат-Башы районундагы Кошой-Коргон чебинин аймагына курулган археологиялык-этнографиялык тарых музейин айтсак болот. [246]. Бул жеке-менчик музей толугу менен Дордой ассосациясынын негиздөөчүсү А.Салымбеков тарабынан каржыланган. Андан башка да илимдин, тарыхтын жана маданияттын өнүгүшүнө чоң жардамдарды берип келүүдө. Бирок бул багыттагы иштерди жандандыруу бийлик тарабынан жана музейлер аркылуу колго алынуусу керек деп эсептейбиз.

Музей ишиндеги эң көйгөйлүү маселе катары профессионалдык адистердин жетишсиздигин эксперттер баса белгилешкен. Бул маселени чечүүдө алардын сунушу боюнча музей адистеринин социалдык абалын оңдоо (20,8%), тажрыйба алмашуу үчүн ички жана сырткы байланыштарды күчөтүү

(10,4%) жана кызматкерлердин илимий потенциалын көтөрүүгө колдоо көрсөтүү (13,0%) керек деген ойлорун көпчүлүк респонденттер айтышкан. Туура, музей кызматкерлердин айлык маянасын көбөйтүү, турак-жай маселелеринде жеңилдетилген ипотекаларды берүү жаш кадрларды кармап калууга чоң жардам берет. Себеби, бүгүнкү айлык маянанын аздыгы себептүү ипотекалык компаниялардын шартына туура келбей, ири шаарларда иштеген көпчүлүк музей кызматкерлеринин турак-жай маселеси чечилбей келүүдө. Андан сырткары музейлер арасындагы карым-катнаш, илимий конференциялар жана сыртка чыгуулар аз санда уюштурулгандыктан кызматкерлердин ишине болгон кызыгуусу азаюуда. Айрыкча региондогу музейлерге акча каражатынын жетишсиздигинен улам илимий экспедициялар, археологиялык казуу иштери токтоп илимий изилдөө иштери солгундап калды. Эгерде илим жагынан аксап, бул багыттагы иштерин жандандырбаса тарыхый-маданий мурастардын маанилүүлүгү жоголуп, элдердин музейлерге болгон кызыгуусу жоголот.

Эксперттердин дагы бир маанилүү сунушу музей ишине таандык мыйзамдарды жакшыртуу (9,7%) жана башкаруу системасын өзгөртүү керек (7,1%) деп айтышкан. Музей тармагында эң орчундуу деп эсептелген баалуу экспонаттарды эсепке алууда, алардын мыйзамсыз чет өлкөлөргө контрабанда жолу менен чыгарып кетүүгө бөгөт коюу иштеринде укуктук-нормативдик базаларды чыңдоо зарыл.

Жалпылап айтканда, өлкөбүздөгү музейлердин заман талабына ылайык иштерди алып баруусуна биринчи кезекте мамлекет тарабынан жетиштүү деңгээлде көңүл бурулуусу зарыл экендиги аныкталды. Себеби, мамлекеттин тарыхый-маданий жүзүн чагылдырган музейлердин ишин жөнгө салуу анын жаркын келечегинин өнүгүүсүнөн кабар берет. Бүгүнкү күндөгү өнүккөн өлкөлөрдүн мисалын караганыбызда да андагы музейлердин коомдогу эң активдүү маданий мекеме катары алгылыктуу иштерди аткарып жатканын көрөбүз.

Респонденттердин музейлердин өнүгүшү үчүн кандай аракеттер жасалуусу керек деген суроого берген жоопторунун жалпы маалыматы 3.1.6 - таблицада берилген.

Таблица 3.1.4

“Кыргызстандагы музейлердин өнүгүшү үчүн биринчи кезекте кандай аракеттер жасалуусу керек деп ойлойсуз?”
(жооп бергендердин жалпы саны, %)

Жооптор:	Саны	проценти
Жогорку бийлик тарабынан жетиштүү деңгээлде колдоосу керек	32	20,8%
Жергиликтүү бийлик тарабынан жетиштүү деңгээлде колдоосу керек	17	11,0%
Музей ишинин башкаруу системасын өзгөртүү	11	7,1%
Музейлердин илимий потенциалын көтөрүүгө колдоо көрсөтүү	20	13,0%
Коомчулук жана коомдук уюмдар тарабынан колдоо көрсөтүүсү зарыл	11	7,1%
Музейлердин ич ара жана сырткы байланышын (тажрыйба) күчөтүү	16	10,4%
Музей ишине таандык мыйзамдарды жакшыртуу зарыл	15	9,7%
Музей адистерин өстүрүү, социалдык абалын оңдоо	32	20,8%
Жалпы	154	100,0%

Элдердин жашоосундагы негизги орунда турган анын маданий дем алуусу болуп саналат. Күнүмдүк турмушундагы көйгөйлөрдөн арылып, руханий азык алууда маданий мекемелердин ролу чоң. Изилдөөгө алынган аймактарда музейлер менен бир катарда башка маданий мекемелердин кандай деңгээлде коомго таасир тийгизип жаткандыгы боюнча эксперттердин пикирин сураганыбызда, эң алдыңкы орунда массалык маалымат каражаттары (34,0%) жана билим берүү мекемелери (28,0%) тураарын белгилешкен. Туура, региондордо Советтер Союзу убагында курулган маданий мекемелердин көпчүлүгү толук кандуу иштебей, элдер негизинен бош убагында телепрограммаларды көрүшөт же радио угушат. Анда түрдүү багыттагы маданият, искусство, кино жана күнүмдүк жаңылыктардан кабардар болушуп, негизги руханий азык алуу булагына айланууда. Кыргызстанда “Билим берүү

жөнүндөгү" мыйзамына ылайык ар бир жаран акысыз билим алууга укуктуу жана милдеттүү деп жазылган. [247]. Билим берүү мекемелеринен тамга таануудан баштап, жашоодо эң зарыл болгон билимге ээ болуп, коомдо инсан катары өз ордун табат. Ошондуктан, билим берүү мекемелери коомдогу маданияттын өнүгүшүнө чоң салым кошуп жатканы талашсыз.

Ал эми маданият тармагына кирген китепканалар, музейлер, эс алуу парктары, кинотеатрлар, спорт борборлору ж.б. аймактардагы маданияттын өнүгүшүнө орто деңгээлде (62,0%) таасирин тийгизип жатканын респонденттер айтышкан. Демек, массалык маалымат каражаттарынан жана билим берүү мекемелеринен кийинки орунда эле аймактардагы элдерди маданий жактан тейлөөдө активдүү иштеп жатышат. Туура, буга чейин белгилеп кеткендей акыркы учурда каралбай калган парктарды, скверлерди оңдоп-түзөө иштеринин жанданышы, борбордук көчөлөрдүн жарыктандырылышы элдердин маданий эс алуусуна чоң шарттар түзүлүп жатканынан кабар берет. Андан сырткары көптөгөн спорт комплекстеринин курулуп жатышы жаштардын арасында сергек жашоо образын жайылтууда, дүйнөлүк мелдештерде байгелүү орундарды алууга өбөлгө түзүүдө. Кыргызстандагы статистикалык маалыматтарга ылайык 2018-жылы спорттук секцияларда, тайпаларда жана командаларда 192 миңден ашык адам ойногон, анын 84%ын балдар жана мектеп курагындагы өспүрүмдөр түзөт. [221].

Ошол эле учурда аймактардагы маданияттын өнүгүшүнө начар же болбосо эч кандай таасири жок мекемелер да бар экендигин эксперттер белгилеп өтүшкөн. Алардын ичинен улуттук маданий борборлордун (36,0%) жана илимий мекемелердин (42,0%) таасири начар деп айтышкан болсо, коомдук жана клубдук бирикмелер (30,0%) театр, филармония, маданият үйлөрү (16,0%) эч кандай таасир тийгизбей жатканын көпчүлүк респонденттер айтышкан. Бул көрсөткүчтөр алардын начар же таптакыр иштебей жатканын эмес, башка маданий мекемелерге салыштырмалуу маданияттын өнүгүшүнө азыраак таасир берип жатканын билдирет. Буга биздин аймактардагы маданий эс алуунун өзгөчөлүгү катары үй-бүлөлүк жана туугандык карым-катнаштын

кеңири тараганын айтсак болот. Биздин коомго театр, балет, коомдук же клубдук уюмдар батыш өлкөлөрдөн келген маданият болуп, региондордо кеңири жайыла элек. Андан сырткары бул тармактардагы кадрлардын жетишсиздиги, каржылык маселесинин тартыштыгы жана инфраструктуралык шарттардын начардыгы сыяктуу маселелерди чечүү зарыл.

Жыйынтыктап айтканда, аймактардагы маданияттын өнүгүшүнө массалык маалымат каражаттары, билим берүү мекемелери, музейлер, китепканалар жана көңүл ачуу жайлары чоң салым кошуп жатканы аныкталды. Албетте, бул элдердин руханий дүйнөсүн байытууга, маданий эс алууга болгон талаптарын толук канааттандыра албайт. Дүйнөгө Манас эпосу, улуттук оюндары жана кол өнөрчүлүгү менен таанылып, маданияттын туу чокусун көрсөткөн элибизге комплекстүү программалардын негизинде шарттарды түзүү зарыл деп эсептейбиз.

Респонденттердин аймактардагы социалдык-маданий мекемелердин маданияттын өнүгүшүнө кандай деңгээлде таасир берип жаткандыгы боюнча берилген суроолордун жалпы жыйынтыгы 3.1.7 - таблицада көрөтүлгөн.

Таблица 3.1.5

Сиздин көз карашыңыз боюнча социалдык-маданий түзүлүштөр аймактардын маданиятынын өнүгүшүнө канчалык деңгээлде таасир этүүдө? (жооп бергендердин жалпы саны, %)

Социалдык-маданий түзүлүштөр	**Жогорку деңгээлде**		**Орто дэңгээлде**		**Начар**		**Эч кандай таасири жок**	
	саны	%	саны	%	саны	%	саны	%
Маданият жана искусство мекемелери (театр, филармония, маданият үйү, галерея,)	5	10,0	21	42,0	16	32,0	8	16,0
Көңүл ачуу жайлары (кинотеатр, спорт борборлору, эс алуу парктары, интернет клубдары)	11	22,0	31	62,0	8	16,0	0	0
Улуттук маданий борборлор	5	10,0	22	44,0	18	36,0	5	10,0
Билим берүү мекемелери	14	28,0	26	52,0	10	20,0	0	0
Илимий мекемелер	1	2,0	22	44,0	21	42,0	6	12,0
Массалык маалымат каражаттары, ТВ, радио, газета журналдар	17	34,0	17	34,0	50	28,0	2	4,0

Коомдук жана клубдук бирикмелер	9	18,0	12	24,0	14	28,0	15	30,0
Музейлер, китепканалар	4	8,0	31	62,0	13	26,0	2	4,0
Башка____________	3	6,0	40	80,0	2	4,0	5	10,0

3.2. Өзгөрүлмө коомдогу социалдык институт катары музейди өнүктүрүү концепциясы (аймактык аспект)

Музейлерди өнүктүрүүнүн концепциясы (Кыргызстандын түштүгүнүн мисалында) төмөнкүлөрдү болжолдойт:

1) методология;
2) мазмуну;
3) ишке ашыруунун усулдук негиздери;
4) натыйжалуулугун баалоонун критерийлери.

Концепциянын **методологиялык блогу** Концепциянын негизги багыттарын ишке ашырууну теориялык жактан негиздөөгө мүмкүндүк берет.

Өзгөрүлмө коомдогу социомаданий институт катарындагы музейди өнүктүрүү Концепциясынын методологиясы (мындан ары Концепция) системалык, коммуникативдик жана чөйрөлүк мамилелердин методологиясына негизделет.

Системалык мамиленин алкагында музей өзүнө төмөнкүдөй элементтерди камтыган бүтүн система катары каралат:

- объектилер (музей экспонаттары, көргөзмөлөр, коллекциялар, визуалдаштырылган сценалар жана башкалар – көргөзмөлүк баалуулугу бар жана музей көрүүчүлөрүндө кызыгуу жарата алган бардык нерселер);
- субъектилер (музей жумушчулары, музей көрүүчүлөр, ортомчулар – музейлердин жана музей объектилеринин өнүгүшүнө салым кошкон кызыкдар ар кайсы адамдар);
- субъектилер арасындагы коммуникациялар (байланыштар жана өз ара байланыштар).

Музей өзү система катары органикалык түрдө кененирээк маанидеги системага кирет: буга музейдин өнүгүшүнө таасир берген тышкы жана ички

чөйрөнүн факторлору кирет. Музейди системалык жөнгө салуу менен изилдөө анын өнүгүшүн бардык элементтерин жана факторлорун эске алуу менен ар тараптуу анализдөө зарылдыгына таянат.

Музейлердин өнүгүшүнө коммуникативдик жөнгө салуу - бул субъектилердин ортосундагы байланышка басым жасалган көз караш. Дал ушул субъекттерди музейлердин негизги "жаратуучулары" катары кабыл алуу музейди туруктуу жана инерттүү мекеме эмес, тышкы чөйрөдөгү тынымсыз өзгөрүүлөрдү жана анын конокторунун жана бардык кызыкдар тараптардын муктаждыктарын эске алуу менен кыймылдуу жана ийкемдүү кылат.

Концепциянын методологиялык блогу негизги түшүнүктөрдүн аныктамасын болжолдойт, алар андан кийин иштин багыттарына өзгөрүлүшөт. Концепциянын негизги түшүнүктөрүнө төмөнкүлөр кирет:

- музейлер жана музей мекемелери;
- музей бирикмелери жана музей комплекстер;
- музейдин өнүгүшүнө таасир этүүчү факторлор;
- музей ишмердигинин субъектилери;
- музейдин социомаданий институт катары кызматтары;
- субъектилер аралык байланыштар жана өз ара карым-катнаштар (коммуникациялар).

Музей жана музей мекемеси бири-бирине байланыштуу, көбүнчө бири-бирин алмаштыруучу түшүнүктөр. Музейдин кээ бир кызматтарын аткарган мекемени ар дайым эле толук кандуу музей деп атоого болбойт; бул учурда музей мекемеси деп айтууга болот. Мындан тышкары, «музей мекемеси» түшүнүгү музейдин *уюштуруучулук* мүнөзүн, башкача айтканда анын формалдуу жагын баса белгилөө керек болсо колдонулат. «Музей» түшүнүгү кеңири тараган жана бир кыйла тааныш - ал күнүмдүк тилде, музей көрүүчүлөр ортосундагы пикир алышууда колдонулат.

Музей бирикмелери жана музей комплекстери - бул XX кылымдын экинчи жарымындагы түшүнүктөр, акыркы он жылдыктарда алардын көп функционалдуулугунан улам бүткүл дүйнө жүзү боюнча өнүгүү темпи күч

алууда. Музей бирикмелери музейлер тарабынан социалдык кызматтарды жогорку сапатта аткаруу үчүн түзүлгөн; коомчулукту кеңири камтуу үчүн жалпы иш-чараларды жана музей иш-чараларын өткөрүүдө каржылык чыгымдарды азайтуу. Музей бирикмелери ар тараптуулугунан улам көбүрөөк конокторду тартышат: алар коноктордун максималдуу керектөөлөрүн эске алууга, масштабдуу маркетинг саясатын түзүүгө жана алардын ишмердүүлүгүн натыйжалуу илгерилетүүгө умтулушат.

Музей комплекстери - музейлердин негизги функцияларынан тышкары, кошумча ролду ойной турган бирикмелер. Мисалы, бул музей иши менен тыгыз байланышкан белгилүү бир билим берүү мекемелери же топтор; музейлердеги илимий изилдөө борборлору; көргөзмө жана көңүл ачуу борборлору жана башкалар болушу мүмкүн. Музей комплекстеринин маңызы бирөө: алар музей иш-аракеттерине кызыккан адамдарды мүмкүн болушунча көп, ар кандай (илимий, билим берүү, оюн, эс алуу) формаларында тартууга аракет кылышат.

Музейлердин өнүгүшүнө таасир этүүчү факторлорду шарттуу түрдө объективдүү жана субъективдүү деп экиге бөлүүгө болот. Факторлорду анализдөө азыркы коомдогу музейдин кызматтарын жана милдеттерин майдалап түшүнүү жана аларды алга жылдыруунун натыйжалуу саясатын уюштуруу үчүн зарыл.

Музейлердин өнүгүшүнө таасир этүүчү **объективдүү факторлорго** төмөнкүлөр кирет:

- маданиятты жана музейлерди өнүктүрүү жаатындагы ички саясат жана экономикалык шарттар;

- социалдык-экономикалык шарттар (музейге барууга болгон талапты түзгөн калктын кирешесинин деңгээли);

- руханий-нравалык кырдаал жана мамлекеттин идеологиялык багыттары (маданий баалуулуктарды өнүктүрүүгө мамлекеттин багыты);

Субъективдүү факторлорго музей мекемелеринин өзүнүн жана бардык кызыкдар субъекттердин «ичинен» чыккан шарттардын толук комплекси кирет. Төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот:

- музей ишмердүүлүгүн ишке ашыруу процессинде субъектилердин консолидация деңгээли;

- музей ишмердүүлүгүн өнүктүрүүдөгү ар кайсы субъектилердин катышуусунун деңгээли;

- музей ишмердигиндеги квалификациялык кадрлардын болушу (музей жумушчуларынын өздөрүн, ошондой эле, коштоп жүрүү тармагын, ошондой эле бардык байланышкан чөйрөлөрдүн өкүлдөрү - экскурсоводдор, менеджерлер, маркетологдор, искусство таануучулар, музей иш-чараларына катышкан башка маданият ишмерлери);

- музей ишин маалыматтык камсыздоо (музей ишинде болуп жаткан негизги иш-чараларды жана иш-чараларды чагылдыруу даражасы);

- инновациялык технологиялар (келүүчүлөр менен иштөөнүн, иш-чараларды илгерилетүүнүн, иш-чараларды уюштуруунун, көргөзмө залдарын жасалгалоонун ж.б. формаларынын жана ыкмаларынын жаңы деңгээлин колдонуу даражасы);

- каржылык-экономикалык камсыздоо (музей ишинин тутумундагы каражаттарды жана ресурстарды бөлүштүрүү, бюджеттен тышкаркы (демөөрчүлүк, гранттык жана башка) фонддорду тартуу);

- техникалык камсыздоо (көргөзмөлөрдү жана экспозицияларды уюштурууда техникалык жана программалык каражаттарды колдонуу, санариптик технологияларды колдонуу).

Көрсөтүлгөн факторлор биригип музей ишинин өнүгүү деңгээлин аныктайт. Ошентип, музейлердин натыйжалуу өнүгүшү үчүн, ушул факторлордун таасирин ар тараптуу анализдөө жана бул факторлордун ар бир тобуна андан ары таасир берүү зарыл.

Музей ишинин субъекттери - музей ишин өнүктүрүүгө катышкан бардык жеке адамдар жана жеке адамдардын топтору, уюмдар жана бирикмелер кирет. Аймакта музейлерди өнүктүрүүнүн натыйжалуулугу субъекттердин катышуу даражасына жана аларды консолидациялоо деңгээлине байланыштуу. Мындай субъекттерге төмөнкүлөр кирет:

- бийлик жана башкаруу органдары (мамлекеттик, аймактык, жергиликтүү);

- музейлердин, музей бирикмелеринин жана музей комплекстеринин жетекчилери, адистери жана башка кызматкерлери;

- музей көрүүчүлөрү, алардын топтору (акыркы колдонуучулар);

- музей ишин уюштуруудагы ортомчулар (каалаган кызыкдар адамдар жана адамдардын тобу, ошондой эле акыркы буюмдарды керектөөчүгө чейин музей буюмдарын өндүрүүнү, берүүнү, жайылтууну жүзөгө ашыруучу уюмдар);

- кызыкдар тараптар: меценаттар (донорлор), демөөрчүлөр, коомдук уюмдар жана ассоциациялар (улуттук, диний, мекенчил, экологиялык, ыктыярдуу, башкалар), билим берүү уюмдары, илимий жана илим изилдөө уюмдары жана жамааттар, жалпыга маалымдоо каражаттары, коомчулуктун жана жарандык демилгелердин өкүлдөрү.

Музейдин социалдык жана социалдык-экономикалык ролун аткарууга багытталган социалдык-маданий мекеме катары **кызматтарын** төмөндөгүдөй аныктоого жана классификациялоого болот (1.3-бөлүмдө кеңири баяндалган).

- предметтик чөйрөнү трансляциялоо жана адамзаттын тарыхый жана маданий мурастарын сактоо жана өткөрүп берүү кызматы;

- социалдык эс тутумду сактоо кызматы;

- маалыматтык-агартуучулук кызматы;

- билим берүү кызматы;

- маданий социалдаштыруу кызматы;

- маданияттар аралык коммуникация кызматы;

- толеранттуулукту тарбиялоо кызматы;

- идентификацияны калыптандыруу жана сактоо;

- аймактык иденттүүлүктү түзүү жана сактоо (аймактык репрезентация).

Башка, анча маанилүү эмес кызматтарды да бөлүүгө болот: коммерциялаштыруу, эс алуу кызматы, жарнама кызматы жана башкалар.

Белгиленген кызматтар музейди көп функционалдуу заманбап социомаданий институт катары аныктоого мүмкүндүк берет. Анын азыркы коомдогу функционалдуулугу жана ага болгон талап ушул кызматтарды канчалык эффективдүү аткаргандыгына байланыштуу.

Субъектилер аралык байланыш жана өз ара аракеттери (байланыштар). Жогоруда көрсөтүлгөн музей ишинин субъекттеринин ортосунда өз ара аракеттенүү чөйрөсү түзүлөт. Бул баарлашуунун механизми музейдин социомаданий институт катары натыйжалуу же натыйжасыз өнүгүшүн баалоого мүмкүнчүлүк берет. Байланышты уюштуруу субъекттердин өзүлөрүнө, ошондой эле объективдүү шарттарга (жогоруда көрсөтүлгөн) көз каранды. Субъекттердин өз ара байланышы жана өз ара аракеттенүү механизмин калыптандыруу - бул коммуникативдик мамиленин алкагында жүзөгө ашырылып жаткан Концепциянын негизги милдеттеринин бири.

Концепциянын экинчи блогу - бул **мазмундук блок.** Бул аймактагы музей ишин өнүктүрүүнүн олуттуу багыттарын чагылдырат. Биздин изилдөөлөрдүн негизинде, ушундай багыттардын катарында төмөнкүлөрдү аныктоого болот.

1. Аймактагы музейлердин ишин популяризациялоо боюнча **калк арасында маалыматтык ишти күчөтүү**. Сурамжылоолорго ылайык, сурамжылангандардын көпчүлүгү достору, туугандары жана кошуналары аркылуу маалымат алганы боюнча жооп беришкен. Ошентип, музейге келгендер көбүнчө жеке байланыш каналын колдонушат. Маалыматтын башка каналдарын, биринчи кезекте Интернетти (социалдык тармактар менен иштөө, Интернетти жайылтуу), ошондой эле туристтик уюмдар менен иштешүүнү жолго коюу керек. Музейлерди өнүктүрүү боюнча маалыматты сунуштоонун жеңилирээк формаларын камтышы керек: оюн, көңүл ачуу формалары, анимация. Бул учурда негизги идея "Музей бүгүнкү күндө мода болуп калды" деген идея болушу керек.

2. Талкууларды уюштуруу, конференцияларды, тегерек столдорду жана башка билим берүүчү иш-чараларды өткөрүү үчүн интерактивдүү аянтчаларды

түзүү жолу менен музейлердин **билим берүүчүлүк жана илимий-билим берүүчүлүк кызматтарын өнүктүрүү.** Музейлердин иши конокторго илимий-популярдуу формада көрсөтүлүшү мүмкүн, бул маданий жана табигый мураска кызыкдар адамдарды кошумча коноктордун тобуна тартууга мүмкүндүк берет. Ушул максатта экспозиция жана көргөзмө жайлары популярдуу жана жеткиликтүү формада экскурсиялар менен коштолушу мүмкүн, ошондой эле пикир алмашуу үчүн дискуссиялык сайттар жана виртуалдык дискурс аянтчалары, окуучулар жана чоңдор үчүн ар кандай викториналар, квесттер жана башка оюн иш-чаралары уюштурулушу мүмкүн.

3. Музейлердин жана музей бирикмелеринин базасында **музей комплекстерин өнүктүрүү.** Бул музейлердин ар кандай кызматтарынын интеграцияланышына өбөлгө түзөт: тарыхый-маданий мурастарды жана коомдук эс тутумду берүүнүн салттуу кызматтары менен катар музейдин билим берүүчүлүк-тарбиялык, илимий-изилдөө, эс алуу, маалыматтык-агартуучулук жана башка кызматтарын ишке ашыруу зарыл. Музей комплекстерине экспозициялардан жана көргөзмөлөрдөн тышкары, театрлаштырылган постановкалар, ар кандай социалдык топтор менен иштөө (мисалы, инклюзивдик билим берүү же окутуу борборлору), эс алуу борборлору (кинотеатрлар, үй-бүлөлүк эс алуу үчүн көңүл ачуучу жайлар ж.б.) кириши мүмкүн. Бул музейлерге ар кандай муктаждыктары бар кошумча конокторду тартат.

4. Музей ишинин жаңы формаларын өнүктүрүү. Эң популярдуусу - "ачык музейлер" (ачык асман алдындагы музейлер), алар музей көрүүчүнү музейдин имаратынын көнүмүш алкагы менен чектебегенге мүмкүндүк берет. Бул ачыктыктын жана жеткиликтүүлүктүн таасирин жаратат, ошондой эле, көп жагынан келгендер үчүн жагымсыз фактор болгон музей кызматкерлери тарабынан көзөмөлдү төмөндөтөт. Музей ишинин салттуу эмес башка формаларына виртуалдык музейлер, интерактивдүү музейлер, музей-кафелер, музейлер-окуу аянтчалары ж.б.

5. Музей ишинде жаңы маалыматтык технологияларды колдонуу. Санарип технологияларды, 3D музейлерди, виртуалдык музейлерди жана музей аянтчаларын кеңири жайылтуу; музей экспозицияларынын көрүүчүлөр үчүн жеткиликтүүлүгүн жогорулатуучу "аудиогиддерди" жана программалык камсыздоону киргизүү.

. **6.** Музей иши жаатында, ошондой эле ага байланыштуу иш-аракеттер чөйрөсүндө **кадрлардын квалификациясын жогорулатуу.** Сурамжылоо көрсөткөндөй, коноктордун басымдуу бөлүгү экскурсиянын сапатына жана музейлердеги башка кызмат көрсөтүүлөргө канааттанган эмес. Мындан тышкары, музейлерде иштеген жаштар өтө эле аз. Бул кырдаалды өзгөртүү объективдүү муктаждыкка айланууда, анткени андай кылбаса, бир нече жылдан кийин музей иши кадрдык кризиске дуушар болот. Мындан тышкары, жаш кадрлар коноктордун жаш категориясын тартууга жардам берет, бул дагы объективдүү муктаждык. Ошондой эле, музей кызматкерлеринин, экскурсоводдордун келгендерди тейлөө деңгээлин эл аралык деңгээлге көтөрүү керек. Бул үчүн музей кызматкерлерин окутуу процессине чет тилин киргизүү зарыл.

7. Келгендер менен "кайтарым байланышты" уюштуруу. Келген адамдардын сын-пикирлерине жана ой-пикирлерине мониторинг жүргүзүү, музей ишинин сапаты жөнүндө такай сурамжылоо музейлердин ишин жакшыртуунун негизги багыты болуп саналат. Сурамжылоодо көптөгөн коноктор музей ишин өркүндөтүү жана музейлерди өнүктүрүү боюнча каалоолорун айтууга аракет кылышты. Демек, бүгүнкү күндө келген музей көрүүчү музей ишин уюштурууга кызыкдар, аны натыйжалуу жана сапаттуу кылгысы келет. Пикирлерге жана каалоолорго мониторинг жүргүзүү, мини-анкеталарды талдоо музейлерге кошумча аудиторияны тартуучу бир катар жаңылыктарды тез арада киргизүүгө мүмкүндүк берет.

8. Музей ишинин ар кандай субъекттеринин ортосундагы **тармакты кеңейтүү жана өнөктөштүк деңгээлин тереңдетүү.** Бул аспект өзүнчө

кароону талап кылат, чындыгында, ал Концепциянын методикалык блогунда чагылдырылган.

9. Музей ишиндеги **маданий-агартуу иш-чараларынын деңгээлин кеңейтүү жана жогорулатуу.** Сурамжылоо көрсөткөндөй, келгендердин көпчүлүгү (63%) музейдин маданий иш-чараларына эч качан катышкан эмес. Бул музейлердин коомдогу маданий-агартуу ишинин деңгээлинин төмөндүгүн, аны жандандыруу боюнча чараларды изилдөө жана иштеп чыгуу зарылдыгын көрсөтөт. Өлкөнүн жана анын аймактарынын тарыхындагы өрнөктүү окуялар жана көрүнүктүү инсандар жөнүндө кененирээк тарбиялык иштерди жүргүзүү зарылдыгы жаралууда.

10. Музейлердин техникалык жабдууларын өркүндөтүү. Сурамжылоо көрсөткөндөй, көпчүлүк музейлер техникалык жактан начар жабдылган, компьютерлер жана башка заманбап техникалык каражаттар (проекторлор, видеоаппаратуралар, аудиогиддер, келгендер үчүн маалыматтык планшеттер жана мониторлор ж.б.), ошондой эле, жаңы витриналар жана экспозициялык стенддер менен жабдылган эмес. Музейлерди модернизациялоо объективдүү зарылчылык болуп саналат.

Тизмеде көрсөтүлгөн багыттар социомаданий мекеме катары заманбап музейди өнүктүрүүдө артыкчылыктуу орунду ээлейт.

Концепциянын **<u>методикалык блогу</u>** музей ишмердигинин субъекттеринин ортосундагы өз ара катышты жана өз ара байланышты (коммуникациялар) уюштуруунун усулдук негиздери менен көрсөтүлгөн. Бардык субъекттер Концепциянын Методологиялык блогунда тизмектелген. Алардын ортосундагы байланышты уюштуруу музейлерди өнүктүрүүнүн эффективдүүлүгүнө таасир этүүчү башкы факторлордун бири катары болот. Башкы принциптер – социалдык жоопкерчилик жана шериктештик принциби. Байланыштын бул механизми 3.1.-сүрөттө шарттуу түрдө берилген.

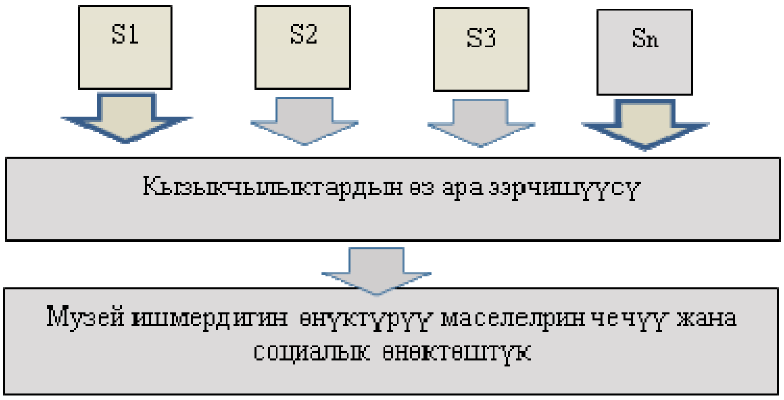

3.1-сүрөт. Өз ара жоопкерчилик жана өнөктөштүк принциптерине негизделген субъективдүү байланышты уюштуруу (авт.). Өз ара жоопкерчилик жана шериктештиктин принциптеринде субъекттер аралык коммуникациянын уюшулушу (авт.).

Субъекттер аралык коммуникациянын механизми музей ишмеердигин өнүктүрүүнүн сапатына түздөн-түз таасир этет. Механизмдин шериктештик модели 3.2 сүрөттө көрсөтүлгөн. Мындай моделде музей ишин өнүктүрүү бардык субъекттердин чогуу аракетинин натыйжасы болот.

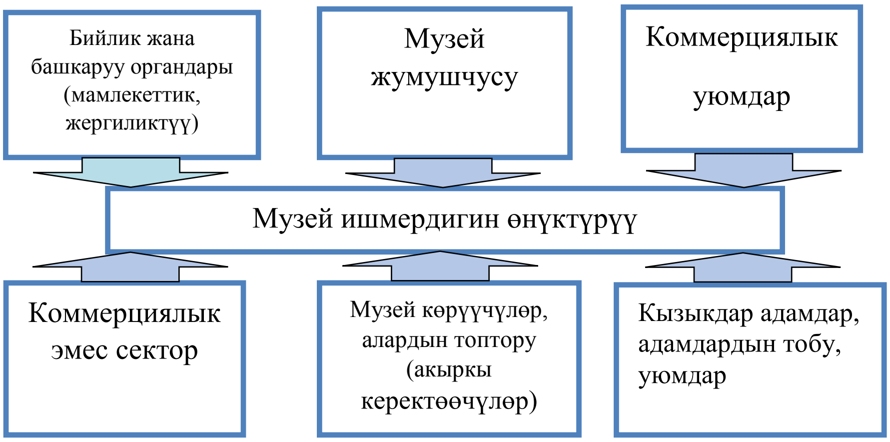

3.2.-сүрөт. Музей ишмердүүлүгүн өнүктүрүү боюнча субъекттердин коммуникациясынын механизминин шериктештик модели.

Концепциянын **<u>критерийлик (баалоочу) блогу</u>** музейлерди өнүктүрүү Концепциясын натыйжалуу ишке ашырууну аныктоого жана баалоого багытталган. Ал натыйжалуулуктун критрийлерин иштеп чыгууну, ошондой эле, берилген критерийлер боюнча баалоо каражаттарын камтыйт.

Концепциянын мазмунуна жана аны ишке ашыруунун жогоруда көрсөтүлгөн багыттарына, ошондой эле, музейдин социомаданий мекеме катарындагы негизги иш-милдеттерине таянып, критерийлердин негизги топтору төмөнкүлөр болуп саналат (3.1-таблицаны караңыз):

3.1-таблица

Критерий	**Көрсөткүчтөр**	**Баалоо каражаттары**
конoктор менен билим берүүчүлүк жана илимий-билим берүүчүлүк иштин деңгээли	жогору жетишээрлик төмөн	конокторду сурамжылоо келгендердин ой-пикирлеринин мониторинги
музей ишмердигиндеги маданий-агартуучу иш-чараларды өткөрүү деңгээли		конокторду сурамжылоо келгендердин ой-пикирлеринин мониторинги калкты сурамжылоо
музей комплекстердин өнүгүү сапаты жана деңгээли		конокторду сурамжылоо келгендердин ой-пикирлеринин мониторинги калкты сурамжылоо музей комплекстерге келгендердин статистикасын анализдөө
музей ишмердигинин жаңы формаларын өнүктүрүү деңгээли		конокторду сурамжылоо келгендердин ой-пикирлеринин мониторинги музейлерге келгендердин статистикасын

		анализдөө
музей ишмердүүлүгүндө жаңы маалымат технологияларын колдонуу деңгээли		конокторду сурамжылоо келгендердин ой-пикирлеринин мониторинги музейлерге келгендердин статистикасын анализдөө программалык-маалыматтык каражаттардын жана байланыштын жаңы каражаттарын музей тармагына киргизүү боюнча маалыматтардын анализи
музейлерин ишмердигин популяризациялоо боюнча калк арасындагы маалыматтык иштердин деңгээли		конокторду сурамжылоо келгендердин ой-пикирлеринин мониторинги Интернет булагына жана жалпыга маалымдоо каражаттарындагы басылмалардын мониторинги
кадрлардын квалификациясынын деңгээли		конокторду сурамжылоо келгендердин ой-пикирлеринин мониторинги музейлерге келгендердин статистикасынын анализи

		музей иши и музеология тармагындагы кадрларды даярдоо боюнча статистиканын анализи
келгендер менен “кайтарым байланышты” уюштуруунун деңгээли		келгендерди сурамжылоо келгендердин ой-пикирлеринин мониторинги
музей ишмердигинин ар кайсы субъекттер менен өз ара шериктештик кызматташтыгынын деңгээли		келгендерди сурамжылоо музей жумушчуларын сурамжылоо серепчилерди сурамжылоо (музей ишин өнүктүрүүгө түз же кыйыр катышкандар)
музейлердин техникалык жабдылуу деңгээли		конокторду сурамжылоо келгендердин ой-пикирлеринин мониторинги музейлерге келгендердин статистикасынын анализи музей тармагын өнүктүрүүгө техникалык каражаттарды жана жаңы жабдууларды киргизүү тууралуу маалыматтардын анализи

Жалпысынан алганда, аныкталган критерийлер өлкөдөгү жана анын аймактарындагы музейлерди өнүктүрүү Концепциясын ишке ашыруунун сапатын баалоого мүмкүндүк берет.

Ошентип, сунуш кылынган Концепция системалык, коммуникативдик жана чөйрөлүк жөнгө салуулардын методологиясына негизделген, анын илимий негизделген мүнөзүн баса белгилеген социологиялык изилдөөлөрдүн натыйжаларын колдонот. Музейлердин жана музей бирикмелеринин базасында музей комплекстерин бышып жетилген жана өлкөдөгү анын ичинде аймактардагы музейлердин жана музей ишинин ар тараптуу өнүгүүсүнө өбөлгө түзөт.

3-бөлүм боюнча тыянактар.

Кыргызстандын түштүк аймагындагы музейлердин коомдогу ордун изилдөөдө маданият тармагында иштеген эксперттерден сурамжылоо жүргүзүлүп, төмөндөгүдөй жыйынтыктар келип чыкты:

1. Өлкөбүздүн тарыхында бир кылым мурда пайда болгон музей институту бүгүнкү өзгөрүлмөлүү коомдо өз маанисин жоготпой, тарыхый-маданий мурастарды изилдөө, сактоо жана аны элге жайылтуу иштерин канааттандырарлык деңгээлде аткарып жаткандыгы такталды. Бирок, музей тармагындагы эң орчундуу деп эсептелген маселелерди тез арада чечүү жана замандын талабына жараша жаңы деңгээлге алып чыгуу талап кылынууда.

2. Мамлекеттин тарыхый-маданий баалуулуктарын сактаган жана анын келечектеги өнүгүүсүнө чоң өбөлгө түзгөн музейлерге дагы да көбүрөөк көңүл буруу зарыл. Эгерде мамлекет тарабынан музей ишине бүгүнкүдөй мамиле улана берсе, келечекте бул тармак өнүгүү эмес кайра артка кетүү жолуна түшөт.

3. Кыргызстандын түштүк аймагындагы музейлердин ишмердүүлүгүндө бир топ маселелер пайда болгондугун сурамжылоого катышкан музей көрүүчүлөрү, жергиликтүү калк жана эксперттер аркылуу тактадык. Алардын эң негизгилери болуп, музейлерди замандын талабына жараша кайрадан оңдоп-түзөө, экспонаттардын сактоо режимин жакшыртуу жана кадрлар маселесин

чечүү ж.б. көйгөйлөрдү комплекстүү түрдө мамлекеттик программа катары иштеп чыгуу жана ишке ашыруу зарыл деп эсептейбиз.

4. Изилдөөгө алынган музейлерде эң орчундуу маселе катары Советтер Союзу доорунда жасалган экспозиция залдарынын илимий концепциясын ата-бабаларыбыздын миңдеген жылдардан бери калыптанган тарыхый жолунун негизинде мамлекеттик идеологияга ылайык иштеп чыгуу зарыл.

5. Региондогу музейлерде өнүккөн өлкөлөрдүн бай тажрыйбасын колдонуу менен маданий иш чаралардын деңгээлин көтөрүү, келечек ээлери болгон жаштарды музей иш чараларына көбүрөөк тартуу керек. Ал үчүн перспективдүү пландарды иштеп чыгып, мамлекет тарабынан да колдоо көрсөтүү зарыл деп эсептейбиз.

6. Өлкөбүздөгү музейлердин заман талабына ылайык ишин алып баруусуна биринчи кезекте мамлекет тарабынан жеткиликтүү деңгээлде көңүл бурулуусу керек. Андан сырткары ар бир жаран өзүнүн мамлекетинин тарыхы сакталган музейлердин келечек тагдырына кайдыгер карабай ага колдоо көрсөтүүсү зарыл деп эсептейбиз.

7. Аймактардагы маданияттын өнүгүшүнө музейлер менен бир катарда массалык маалымат каражаттары, билим берүү мекемелери, китепканалар жана көңүл ачуу жайлары чоң салым кошуп жатканы байкалды.

8. Музейлер коомдун маданий турмушундагы активдүү институт катары иш жүргүзүүгө толук мүмкүнчүлүктөрү бар жана ал толук пайдаланылбай жатат. Аны ишке ашыруу мамлекеттин жана коомчулуктун алдыңкы планында туруусу керек деп эсептейбиз.

Бүгүнкү күндөгү музейлердин ишмердүүлүгүндөгү бир катар көйгөйлүү маселелерди сурамжылоонун жыйынтыгынан жана башка булактардан алынган маалыматтардын негизинде тактап чыктык. Музейлер алдында замандын талабына ылайык институт болуусуна көптөгөн маселелерди чечүү керек болсо да анын келечекте өнүгүүсүнө көпчүлүгү оптимисттик көз караштарын билдиришкен. Демек, коомдун талабы катары музей ишине комплекстүү түрдө реформалык иштерди жасоого убакыт келди деп эсептейбиз.

Корутунду

Заманбап коомдун динамикалуу өнүгүшү музейлерди жана музей иш-аракеттерин өнүктүрүүдө жаңы ыкмаларды иштеп чыгууну талап кылат. Коомдун жана маданияттын өнүгүшүндө музейлердин ролу тез өзгөрүп, жаңы социалдык кызматтар пайда болууда. Бул социологиялык изилдөө маанилүү ролду ойногон кырдаалды такай мониторинг кылууну талап кылат. Алар көйгөйлөрдү өз убагында көрүүгө, тигил же бул жаңылыктардын кесепеттерин прогноздоого, музей ишин башкаруунун жаңы ыкмаларын жана тажрыйбаларын иштеп чыгуу жана киргизүү үчүн илимий негиз түзүүгө мүмкүндүк берет. Ушуга байланыштуу, жүргүзүлгөн изилдөө өз миссиясын аткарды жана бул чөйрөдөгү кырдаалды андан ары көзөмөлдөө үчүн баштапкы чекит болуп бере алат деп эсептейбиз.

Изилдөөнүн жүрүшүндө негизги максатка жетишилди - өзгөрүлүп жаткан коомдогу музейдин социомаданий институт катары өнүгүшүнүн социалдык маңызы жана механизмдери аныкталды, аны андан ары өнүктүрүүнүн жолдору жана багыттары иштелип чыкты (Кыргызстандын түштүгүндөгү музейлердин мисалын колдонуу менен).

Алдыга коюлган милдеттердин чечилиши изилдөөнүн гипотезасын тастыктоого мүмкүндүк берди: музейдин социомаданий институт катары натыйжалуу өнүгүшү анын азыркы коомдогу социалдык ролунун жана социалдык кызматтарынын өзгөрүшүнө негизделет жана ар кандай субъекттердин социалдык өнөктөштүгүнүн негизинде жүзөгө ашырылышы керек.

Жүргүзүлгөн изилдөөнүн натыйжалары төмөнкүдөй бир катар негиздүү тыянактарды чыгарууга мүмкүндүк берди.

Заманбап коомдо музейдин социомаданий институт катары ролу жана мааниси кыйла өзгөрдү, бул анын бардык социалдык кызматтарынын өзгөрүшү менен тастыкталды. Музейдин социомаданий институт катары жаңы моделин калыптандыруу анын салттуу кызматтарын сактоого жана ошол эле учурда жаңы кызматтарды бекемдөөгө негизделген. Музей бүгүнкү күндө диалогдун

ачык мейкиндиги, музей ишин өнүктүрүүгө катышкан ар кандай субъекттердин социалдык өнөктөштүгүнүн чөйрөсү катары калыптанып жатат. Бирок, музейдин заманбап модели дагы деле өткөөл болуп саналат, анткени жаңы кызматтар али бекемделе элек жана кошумча изилдөөнү талап кылат. Музейдин салттуу кызматы - руханий тажрыйбаны жана маданий мурастарды сактоо жана муундан муунга өткөрүп берүү биздин изилдөөлөрдүн маалыматтары тастыктагандай, дагы деле негизги кызматы болуп саналат. Бирок, сурамжыланган респонденттердин жана эксперттердин көпчүлүгү музейди модернизациялоо керектигин белгилешти. Бул модернизация, биздин оюбузча, теориялык-методологиялык негиздерди да, практикалык жана уюштуруучулук өзгөрүүлөрдү да камтышы керек.

Музейди социомаданий институт катары изилдөө методологиясы боюнча азыркы илимий коомчулукта бирдиктүү пикир жок. Акыркы он жылдыктардын постмодерндик тенденциялары музей ишинин кыргызстандык изилдөөлөрдө, ошондой эле, россиялык изилдөөлөрдө да чагылдырылган. Бирок, кээ бир изилдөөчүлөр акыйкат белгилегендей, советтик теориялык мурас өз күчүн жоготпой келет, бул методологиялар менен теориялардын карама-каршылыгын пайда кылат [221]. Бул изилдөөдө музейди социомаданий институт катары изилдөөдө интегралдык методологияны колдонууга аракет жасалып, ал институционалдык, коммуникативдик жана чөйрөлүк жөнгө салууларга негизделген.

Дүйнөдө жана Кыргызстанда музей ишин өнүктүрүүдөгү практикалык тажрыйба жөнүндө айта турган болсок, ал барган сайын кеңейип, инновациялык технологияларды жана тажрыйбаларды камтыйт. Бул, албетте, жакшы көрсөткүч. Бирок, респонденттердин көпчүлүгү көрсөткөндөй, көптөгөн көйгөйлөр бар экендигин белгилей кетүү керек. Демек, дүйнөлүк тажрыйбаны эске алуу менен музейлердеги инновацияларды өнүктүрүү процессин өркүндөтүү керек.

Изилдөөнүн жүрүшүндө музейдин Кыргызстандагы социомаданий мекеме катары өнүгүшүнүн факторлору жана өзгөчөлүктөрү аныкталды. Бул

өзгөчөлүктөр музей өз алдынча көрүнүш катары пайда болбой, советтик практикадан улуттук негизге өткөрүлүп берилгендигинде. Дал совет доорунда музей республиканын аймагында кеңири өнүккөн. Ал кыргыз элинин улуттук жана маданий өзгөчөлүктөрү, менталитети, ошондой эле, биздин аймактын жашоо образынын өзгөчөлүктөрү менен шартталган. Ал бүгүнкү күнгө чейин сакталып келе жаткан край таануу кыймылы менен тыгыз байланышта. Демек, заманбап коомдо музейди өнүктүрүүдө бул факторду эске алыш керек, анткени музейди биздин калк биринчи кезекте, улуттук маданият жана коңшу аймактардын маданияты менен баарлашуу мүмкүнчүлүгү катары түшүнөт. Менталитеттен бөлүнүү, жергиликтүү өзгөчөлүктөрдү эске албастан жаңы дүйнөлүк тажрыйбаларды кыргыз элине өткөрүүгө умтулуу оң натыйжаларды бербейт. Кыргызстандагы музейдин жана музей ишинин өнүгүшү ушул компонентти эске алышы керек.

Ошол эле учурда, музейдин салттуу ролун жана кызматтарын сактоо анын социомаданий институт катары өнүгүүсүнүн басаңдашына себеп болбошу керек. Респонденттердин баасында, музейдин заманбап образы социалдык өнүгүүдөгү жаңы тенденцияларын эске алышы керек, атап айтканда:

- ар кандай социалдык категорияларга, анын ичинде ден-соолугунун мүмкүнчүлүктөрү чектелүү адамдарга, этностук азчылыктарга багытталуу;

- музей көрүүчүлөрү менен байланышуунун жаңы технологияларын өз тажрыйбасында колдонуу, инфокоммуникациялык мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү;

- музейлердин инфраструктурасын, техникалык жабдылышын жаңыртуу;

- музей көрүүчүлөрү менен көбүрөөк өз ара катышуу, ар түрдүү иш-чараларды уюштуруу, коомдогу маанайды, музейлердеги жаңылыктарга келген көрүүчүлөрдүн реакциясын байкап туруу үчүн келгендер менен "кайтарым байланышты" уюштуруу;

- персоналдын, анын ичинде экскурсоводдордун квалификациясын жогорулатуу, алардын тилдик даярдыгын жана жалпысынан тейлөө деңгээлин жогорулатуу;

- үй-бүлө менен эс алуучулар, чет элдиктер, жергиликтүү ички туристтер үчүн кошумча кызматтарды иштеп чыгуу ж.б.

Буга келүүчүлөрдүн көпчүлүгү музейлерге жардам берип, сейрек кездешүүчү нерселерди жана башка баалуулуктарды тартуу кылып жатышкандыгы күбө. Бирок, ар кандай субъекттердин өз ара аракети төмөн бойдон калууда. Атап айтканда, респонденттер бизнес коомчулугу, коммерциялык эмес сектор, бийлик жана башкаруу органдары жана жөнөкөй жарандар, алардын бирикмелери менен өнөктөштүк мамилелерди түзүү зарылдыгын белгилешет. Бул социалдык өнөктөштүк жана диалог принциптеринин негизиндеги музейлердин иштешин жаңыча түшүнүүнү талап кылат.

Музейдин Кыргызстанда социомаданий мекеме катары ийгиликтүү өнүгүшү үчүн бул жагдай өтө маанилүү деп эсептейбиз. Ал биз иштеп чыккан музейлерди жана музей ишин өнүктүрүү Концепциясында чагылдырылган. Бул Концепция өзгөрүп жаткан коомдогу социомаданий институт катары музейдин жаңы статусун бекемдөөгө багытталган. Концепцияны ишке ашыруу музейди социалдык жана маданий инновациялардын механизми катары консолидациялоого чоң салым кошот деп эсептейбиз.

Колдонулган адабияттар

1. **Джунушалиев, Дж. Д.** Историческая наука и Исторический музей Кыргызстана [Текст] / Дж. Д. Джунушалиев // Музей и современность: мат. науч.-практ.конф. – Б., 2001. – С.11.
2. **Джуманалиев, С. Р.** Роль исторического музея Кыргызской Республики в деле сохранения и обогащения исторической памяти народов Кыргызстана [Текст] / С. Р. Джуманалиев // Музей и современность: мат.науч.-практ. конф. – Б., 2001. – С.12.
3. **Ставская, Л. Г.** История становления и развития музейного дела в Кыргызстане: 1920-е годы - начало XXI века [Текст]: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Л. Г. Ставская. – Б., 2009. – 169 с.
4. **Плоских, В. В.** История и проблемы исследования затонувших памятников Иссык-Куля: по архивным данным и материалам экспедиционных изысканий [Текст]: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / В. В. Плоских. – Б., 2012. – 197 с.
5. **Прохорова, Н. А.** История развития архитектуры Кыргызстана (конец XIX в. - начало XXI в.) [Текст]: дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 / Н. А. Прохорова. – Б., 2014. – 353 с.
6. **Шипилов, А. В.** Россия – Кыргызстан: исторический опыт формирования межкультурного дискурса (вторая половина XIX – XXI в.) [Текст]: дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 / А. В. Шипилов. – Бишкек, 2018. – 395 с.
7. **Озмитель, Е. Е.** История православной культуры Киргизии: середина XIX века - 1917 год [Текст]: дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02 / Е. Е. Озмитель. – Бишкек, 2011. – 412 с.
8. **Акматалиев, А.** Духовная культура как фактор формирования и развития ценностных ориентаций личности [Текст]: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01 / А. Акматалиев. – Ф., 1985. – 189 с.
9. **Шаанов, Т. М.** Эгемендүү Кыргызстандын маданияты: өзгөчөлүктөрү жана келечеги. (Культура суверенного Кыргызстана: особенности и будущее) [Текст]: дисс. … канд. ист. наук: 07.00.02 / Т. М. Шаанов. – Ош, 2016. – 198 с.
10. **Зайнулин, Р. Ш.** Историко-культурное наследие Кыргызстана: методы изучения и сохранения в условиях информатизации общества [Текст]: дисс. … канд. ист. наук: 07.00.02 / Р. Ш. Зайнулин. – Бишкек, 2010.-156 с.
11. **Акматова, А. Т.** Ош в X1X веке: социально культурные аспекты [Текст]: дис. ... канд. ист. наук. 07.00.02 / А. Т. Акматова. – Бишкек, 2012. – 181 с.
12. **Темиралиева, Г. Т.** Кыргызстанда музейлердин түптөлүшү жана өнүгүшү (Түштүк аймактын мисалында) (Формирование и развитие музеев Кыргызстана (на перимере Южного региона)) [Текст]: автореферат дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / Г. Т. Темиралиева. – Бишкек, 2014. – 26 с.

13. **Асаналиев, М. Ж.** Пути совершенствования музейного дела Кыргызскоой Республики в сфере культуры [Текст]: магистерская диссертация / М. Ж. Асаналиев. – Бишкек, 2019. – 148 с.
14. **Салымбаев, Б. К.** Становление и развитие музейного дела в Кыргызстане (1920-1990 гг.) [Текст]: автореферат дис. ... канд. ист. наук / Б. К. Салымбаев. – Б., 1992. – 20 с.
15. **Турдалиева, Ч. Дж.** Музей и биокультурное разнообразие [Текст] / Ч. Дж. Турдалиева. – Б., 2011. – 172 с.
16. **Захарова, А. Е.** Сулайман-Тоо. Мифы, легенды, предания, исследования [Текст] / А. Е. Захарова. – Ош, 2013. – 150 с.
17. **Малтаев, К. Ж.** Сулайман-Тоо – древнейший поднебесный храм в Центральной Азии [Текст] / К. Ж. Малтаев. – Ош: Изд-во ОшГУ, 2000. – 152 с.
18. Ошский объединенный историко-культурный музей-заповедник [Текст] / [С. А. Асанканова, Е. В. Дружинина, А. Е. Захарова и др.]. – Ф., 1987.
19. **Момункулов, Ж. М.** Музеи новой формации: традиции и новации // Мат. Науч.-практ.конф., посв. 70-летию Гос.ист. музея Кыргызской Республики [Текст]: Ж. М. Момункулов, Алымова А. К. –2003. –С.19-24.
20. **Тулобердиев, К. К.** Социологическое исследование в сфере социально-культурной деятельности: учеб. пособие [Текст] / К. К. Тулобердиев. – Б.: Бийиктик, 2009. – 151 с.
21. **Разгон, А. М.** Исторические музеи в России (с начала XVII века до 1861 г.) [Текст] / А. М. Разгон – М., 1993. – 198 с.
22. **Старусева, Т. И.** Государственный исторический музей Кыргызстана: история и современность [Текст] / Т. И. Старусева // Музеи новой формации: традиции и новации: Материалы научно-практической конференции. – Бишкек, 2003. – С. 43-48.
23. **Закс, А. Б.** Из истории экспозиционной мысли советских музеев (1917-1936 гг.) / НИИ музееведения [Текст] / А. Б. Закс. – М., 1970. -183 с.
24. **Иванов, Д. Л.** Опыт построения графической концептуальной модели вузовского (академического) естественнонаучного музея [Текст]: На пути к музею XXI века. Музееведение / Д. Л. Иванов, И. В. Иксанова. – М.: НИИК, 1989. – 169 с.
25. **Левчик, В. Н.** Исторический опыт культурного сотрудничества Российской Федерации и стран Содружества Независимых Государств в 1991 - 2005 годы [Текст]: дис... канд. ист. наук: 07.00.02 / В. Н. Левчик. – Москва, 2011. –146 с.
26. **Нурулла-Ходжаева, Н. Т.** Общинность как социокультурный феномен: диалектика традиции и модернизации на примере Центральной Азии [Текст]:

дис... д-ра филос. наук: 24.00.01 / Н. Т. Нурулла-Ходжаева. – Б.м., 2013. – 380 с.
27. **Де Роберти, Е. В.** Нравственность и политика [Текст] / Е. В. Де Роберти // Социальная мораль. – 1902. – С. 36-41.
28. **Гуревич, А. Я.** Одиссей. Человек в истории. 1993. [Текст] / А. Я. Гуревич. – М., 1993. – С. 221-241.
29. **Муругова, Л. В.** Музей на рубеже тысячелетий [Текст] / Л. В. Муругова // Музейная коммуникация. Мат.научно-практ.конф. Самара, 24-28 сентября 2001 г. – М., 2002. – С. 91-98.
30. **Кон, И. С.** Юность как социальная проблема [Текст] / И. С. Кон // Общество и молодёжь. – М., 1973. – С. 22-51.
31. **Лотман, Ю. А.** Культура и взрыв [Текст] / Ю. А. Лотман. – М., 1992. – С. 568-575.
32. **Жданов, Ю. А.** Сущность культуры [Текст]: / Ю. А. Жданов, В. Е. Давидович. – Ростов н/Д., 2005. – С. 26-27.
33. **Ядов, В. А.** Каким мне видится будущее социологии [Текст] / В. А. Ядов // Новые идеи в социологии. – М., 2013. – С. 25-33.
34. **Тощенко, Ж. Т.** Фантомы российского общества [Текст] / Ж. Т. Тощенко. – М., 2015. – С. 17-37, 335-337.
35. **Лапин, Н. И.** Культурные ценности как компоненты социокультурной эволюции современной России [Текст] / Н. И. Лапин // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 3-8.
36. **Бестужев-Лада, И.** Музей в системе культуры [Текст] / И. Бестужев-Лада, М. Озерная // Декоративное искусство. – 1976. – № 9. – С.6-10.
37. **Фохт-Бабушкин, Ю. У.** Искусство в жизни людей [Текст] / Ю. У. Фохт-Бабушкин – СПб., 2001. – С. 338-360.
38. **Дукельский, В. Ю.** Проблемы развития музееведения [Текст] / В. Ю. Дукельский // Музееведение: Вопросы теории и методики. – М., 1987. – С. 3-9.
39. **Сотникова, С. И.** Музеология [Текст] / С. И. Сотникова. – М.: Дрофа, 2004. – 192 с.
40. **Люббе, Г.** В ногу со временем [Текст]. Сокращенное пребывание в настоящем / Г. Люббе. – М.: Издательский дом ВШЭ, 2016. – 82 с.
41. **Дриккер, А. С.** Музей в современном мире [Текст] / А. С. Дриккер // Вопросы музеологии. – 2011. - № 1(3). С.101-106.
42. **Максимова, А. С.** Развитие подходов к изучению музеев в социальных и гуманитарных науках [Текст] / А. С. Максимова // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2019. - № 22(2). – С. 118–146.

43. **Сапанжа, О. С.** Культурологическая теория музейности [Текст]: автореф. дис. … д-ра культур. науки / О. С. Сапанжа. – СПб.: СПбГУ, 2011. – 43 с.
44. **Наварро, О.** История и память в современном музее [Текст]: несколько замечаний с точки зрения критической музеологии / О. Наварро // Вопросы музеологии. – 2010. - № 2. – С. 7-8.
45. **Дюркгейм, Э.** О разделении общественного труда [Текст] / Э. Дюркгейм. – М., 1996. – С. 87-88.
46. **Вебер, М.** Избранные произведения [Текст] / М. Вебер. – М., 1990. – С. 123-135.
47. **Зиммель, Г.** Избранное [Текст] / Г. Зиммель. – М., 1996. – С. 271-278.
48. **Латур, Б.** Об интеробъективности [Текст] / Б. Латур // Социология вещей. – М., 2006. – С. 170-174.
49. **Гофман, И.** Закрепление форм деятельности [Текст] / И. Гофман // Социология вещей. – М., 2006. – С. 54-59.
50. **Бурдье, П.** Социология политики [Текст] / П. Бурдье. – М., 1993. – С. 72-80.
51. **Нурова, С. С.** Закономерности развития народности в условиях социализма [Текст]: дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.00. / С. С. Нурова. – Ф., 1969. – 229 с.
52. **Омуралиев, Н. А.** К вопросу о стабилизации межэтнических отношений в Кыргызской Республике [Текст] / Н. А. Омуралиев // Социальные и политические вызовы модернизации в XXI в. Мат.межд.науч.-практ. конф. Бурятский научный центр Сиб.отд. РАН. Улан-Удэ, 06 -11 августа 2018. – С. 151-153;
53. **Омуралиев, Н. А.** Основные элементы формирования общегражданской идентичности [Текст] / Н. А. Омуралиев // Тенденции мировых интеграционных процессов: вызовы и возможности. – Нур-Султан, Евразийский нац.у-тет им. Л. Н. Гумилева. 26 сентября, 2019. – С. 255-262.
54. **Сааданбеков, Ж. С.** Национализм в условиях глобализации [Текст] / Ж. С. Сааданбеков // Проблемы Науки. – 2017. - № 3 (85). – С. 46-52.
55. **Жоробеков, Ж. Ж.** Этнодемографические процессы и вопросы этнополиимки Кыргызской рекспублики [Текст]: дис. … д-ра полит. наук: 23.00.02 / Ж. Ж. Жоробеков. – Бишкек, 1998. – 293 с.
56. **Абдрашев, А. Б.** Образовательная политика стран Центральной Азии: сравнительный анализ [Текст]: автореф. дис. ... д-ра политических наук: 23.00.02 / А. Б. Абдрашев. – Бишкек, 2013. – 35 с.
57. **Мендибаев, Н.** Необходимость и пути формирования институтов сельских территорий [Текст] / Н. Мендибаев. – Бишкек, 2015.

58. **Мендибаев, Н.** Некоторые тенденции социокультурного развития сельского региона Кыргызстана / Н. Мендибаев. – Казань, 2020. – 7 с.
59. **Салморбекова, Р. Б.** Влияние процесса глобализации на изменение кыргызского общества [Текст] / Р. Б. Салморбекова // Фундаментальные и прикладные исслдеджования: проблемы и результаты. – 2015. - № 22. – С. 113-118.
60. **Сатылканова, А. Р.** «Национальная идея» в периодической печати кыргызстанского общества: проблемы формирования [Текст] / А. Р. Сатылканова, М. Т. Артыкбаев // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2016. - № 6. – С. 185-187.
61. **Донбаев, А. Д.** Институциональный анализ политической культуры человека: советский и постсоветский опыт Кыргызстана [Текст]: дисс. ... д-ра полит. наук: 23.00.02 / А. Д. Донбаев. – Бишкек, 2006. – 270 с.
62. **Сайтбеков, А. М.** Понятие политической системы общества А. М. Сайтбеков // Символ науки. – 2016. - № 3-4.
63. **Сейитбаев, Б. Т.** Политическая элита и трайбализм [Текст]: теория, практика: автореферат дис. … канд. полит. наук: 23.00.02 / Б. Т. Сейитбаев. – Бишкек, 2010. – 26 с.
64. **Фирсов, Б.** История советской социологии. 1950-1980-е годы [Текст] / Б. Фирсов. – СПб., 2012. – С. 132-133.
65. **Маршак, А. Л.** Социология культуры: пути научного становления (1968—2018) [Текст] / А. Л. Маршак // Вестник РУДН. Серия: Социология. – 2019. – Т. 19. - № 2. – С. 313-321.
66. **Попов, Е. А.** Что изучает социология культуры [Текст] / Е. А. Попов // Социологические исследования. – 2011. - № 1. – С. 90-97.
67. **Лурье, Г.** Программа комплексного социологического исследования «Музей и посетитель» (На материалах краеведческих музеев) [Текст] / Г. Лурье, Ю. П. Пищулин, В. А. Пронин // Музей и посетитель. Труды 33. Вып. 1. – М.: НИИ культуры, 1975. – С. 6-23.
68. **Гуральник, Ю. У.** Роль экскурсии в восприятии экспозиций литературных музеев (по материалам социологических исследований в Доме-музее Н.С. Лескова и Музее-квартире Н. А. Островского) [Текст] / Ю. У. Гуральник // Теоретические вопросы научно-просветительной работы музеев (по материалам социологических исследований). Сб. науч. тр. НИИ культуры. – М.: НИИ культуры, 1984. - № 133. – С.16-32.
69. **Кобылина, А. К.** Материалы по методике изучения юного посетителя музея [Текст] / А. К. Кобылина. – М.: Ротапринт, 1935. – 120 с.
70. **Дубин, Б. В.** Другая история: культура как система воспроизводства [Текст] / Б. В. Дубин // Отечественные записки. – 2004. - № 5. – С. 7-12.

71. **Гудков, Л. А.** Негативная идентичность [Текст] / Л. А. Гудков. – М., 2004. – С. 20-59.
72. **Равикович, Д. А.** Из истории организации сибирских музеев в XIX веке [Текст] / Д. А. Равикович // История музейного дела в СССР: Труды НИИ Музеевед. – М, 1957. – Вып. 1. – С. 159-191.
73. **Мастеница, Е. Н.** Новые тенденции в развитии музея и музейной деятельности. Триумф музея? [Текст] / Е. Н. Мастеница. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2005. – С. 138-145.
74. **Кузьмина, Е. Е.** Национальная культурная политика Великобритании и музей [Текст] / Е. Е. Кузьмина. – М., 1992. – С. 31-37;
75. **Шляхтина, Л. М.** Современный музей: идеи и реалии [Текст] / Л. М. Шляхтина // Вопросы музеологии. – 2011. - № 2. – С. 15-21;
76. **Мосолова, Л. М.** Современный уровень изучения культуры народов и регионов России [Текст] / Л. М. Мосолова. // Проблемы изучения регионально-этнических культур России и образовательные системы. – СПб., 1995. – С. 30-38;
77. **Козиев, В. Н.** Динамика посещаемости художественных музеев [Текст] / В. Н. Козиев, Л. Я. Петрунина // Социологические исследования. – 2008. - № 10. – С. 104-113.
78. **Тяжелов, В. Н.** Музей и публика (по материалам социологических исследований в Государственном музее изобразительных искусств им. А.С. Пушкина) [Текст] / В. Н. Тяжелов, С. П. Стародубцев, Т. И. Прилуцкая // Музеи Москвы и музеология XX века. Тезисы научной конференции 25–26 ноября 1997 г. – М.: РГГУ, 1997. – С. 46-48.
79. **Дубин, Б.** Архив и высказывание. К социологии музея в современной России [Текст] / Б. Дубин // Вестник общественного мнения. 2011. - № 3 (109). – С. 106-109.
80. **Бирюкова, М. В.** Музей воображаемый музей реальный: концепции гипотетических музеев второй половины XX века [Текст] / М. В. Бирюкова // Международный журнал исследований культуры. – 3 (24) 2016. – С. 85-95.
81. **Акулич, Е. М.** Музей как социальный институт [Текст]: дис. … д-ра социол. наук: 22.00.04 / Е. М. Акулич. – Тюмень, 2004. – 409 с.
82. **Лаптева, М. А.** Музей как социальный институт: социально-философский анализ [Текст]: дис. … канд. филос. наук: 09.00.11 / М. А. Лаптева. – Красноярск, 2006. – 149 с.
83. **Петрунина, Л. Я.** Музей изобразительных искусств как социальный институт художественной культуры [Текст]: автореферат дис. ... канд. филос. наук: / Л. Я. Петрунина. – 22.00.06. Москва, 1991. – 145 с.

84. **Колесникова, А. Г.** Музей в российском социокультурном пространстве: консолидационный потенциал [Текст]: автореферат дис. ... канд. социол. наук: / А. Г. Колесникова – 22.00.04. Р-н/Д, 2015. – 158 с.
85. **Именнова, Л. С.** Музей как социальный институт [Текст] / Л. С. Именнова // Вестник культурологии. – 2011. - № 4. – С. 257-273.
86. **Дунаева, С. В.** Философский аспект трансформации роли музея как социального института и его положение в современном обществе [Текст] / С. В. Дунаева // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. – 2011. - № 3.
87. **Дерябина, Ю. Г.** Социально-культурная деятельность музея как фактор формирования духовно-нравственных качеств молодежи [Текст]: Автореферат дисс. … канд. пед. наук: 13.00.01 / Ю. Г. Дерябина. – Тамбов, 2008. – 26 с.
88. **Коренева, А. Ю.** Музей как институт непрерывного и неформального образования [Текст] / А. Ю. Коренева // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2015. - № 1 (61). Т. 2. – С. 216-220.
89. **Нуттунен, Е. А.** Современность и музей в контексте новых форм сотрудничества [Текст] / Е. А. Нуттунен // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2015. - № 3-2.
90. **Шевлягин, А. А.** Культурная инклюзия в музее [Текст] / А. А. Шевлягин // Вестник СПбГИК. – 2019. - № 1 (38). – С. 145-149.
91. **Мастеница, Е. Н.** Музей в формировании культурной идентичности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: http: // bvahan. com (дата обращения: 20.07.2020)
92. **Комлев, Ю. Э.** Музей как социально-культурный центр региона [Текст] / Ю. Э. Комлев // Теория и практика общественного развития. – 2011. - № 3.
93. **Грусман, В. М.** Музей как институт формирования исторической памяти [Текст] / В. М. Грусман // Известия Российского Государственного Педагогического Университета им. А. И. Герцена. – 2007. Т. 8. - № 35. – С. 92-98.
94. Словарь актуальных музейных терминов. [Текст] /– // Музей. 2008. - № 5. – 61 с.
95. Российская музейная энциклопедия [Текст]: в 2 т. / М.: Прогресс, «РИПОЛ КЛАССИК», 2001. – Т. 2. – 201 с.
96. **Именнова, Л. С.** Музей как социальный институт [Текст] / Л. С. Именнова // Вестник культурологии. – 2011. - № 4. – С. 257-27.
97. **Лурье, Г.** Программа комплексного социологического исследования «Музей и посетитель» (На материалах краеведческих музеев) [Текст] / Г. Лурье, Ю. П. Пищулин, В. А. Пронин // Музей и посетитель. Труды 33. Вып. 1. – М.: НИИ культуры, 1975. – С. 6-23.

98. **Лурье, В. Г.** Указ. [Текст]: соч. / Г. Лурье, Ю. П. Пищулин, В. А. Пронин. – С. 6-23.
99. **Лурье, В. Г.** Жители села в музее (социологическое исследование) [Текст] / В. Г. Лурье // Музейное дело в СССР. Вып. 7. – М.: Советская Россия, 1974. – С. 221-226.
100. **Лурье, В. Г.** Указ [Текст] / В. Г. Лурье. – соч. – С. 221-226.
101. **Именнова, Л. С.** Музей как социальный институт [Текст] / Л. С. Именнова // Вестник культурологии. – 2011. - № 4. – 261 с.
102. **Гуральник, Ю. У.** Роль экскурсии в восприятии экспозиций литературных музеев (по материалам социологических исследований в Доме-музее Н.С. Лескова и Музее-квартире Н.А. Островского) [Текст] / Ю. У. Гуральник // Теоретические вопросы научно-просветительной работы музеев (По материалам социологических исследований). – Сб. науч. тр. НИИ культуры. - № 133. – М.: НИИ культуры, 1984. – 110 с.
103. **Глаголева, В. П.** Изучение музейного зрителя на историко-революционном материале (опыт работы по применению методов объективного наблюдения к изучению одиночек в Музее Революции в 1931–1932 гг.) [Текст] / В. П. Глаголева // Сборник Музея Революции СССР. Вып. 5. – М., 1933. – С. 109-126.
104. **Преображенский, В. Н.** Изучение зрителя и учет работы выставки-передвижки [Текст] / В. Н. Преображенский // Советский музей. – 1932. -№ 1. – С. 59-64.
105. **Розенталь, Л. В.** Как вести изучение музейного зрителя [Текст] / Л. В. Розенталь // Советский музей. – 1931. - № 2. – С. 19-20.
106. **Кобылина, А. К.** Материалы по методике изучения юного посетителя музея [Текст] / А. К. Кобылина. – М.: Ротапринт, 1935. – 128 с.
107. **Сотникова, С. И.** Музеология [Текст] / С. И. Сотникова. – М.: Дрофа, 2004. – С. 122.
108. **Фирсов, Б**. История советской социологии 1950-1980-е годы [Текст] / Б. Фирсов. – СПб., 2012. – С. 132-133.
109. **Маршак, А. Л.** Социология культуры: пути научного становления (1968—2018) [Текст] / А. Л. Маршак // Вестник РУДН. – Серия: Социология. 2019. Т. 19. - № 2. – С. 313-321.
110. **Фохт-Бабушкин, Ю. У.** Искусство в жизни людей. Ю. У. Фохт-Бабушкин. – СПб., 2001. – С. 338-360.
111. Российская музейная энциклопедия [Текст]: в 2 т. / М.: Прогресс, «РИПОЛ КЛАССИК», 2001. – Т. 2. – 93 с.
112. **Лурье, В. Г.** Жители села в музее (социологическое исследование) [Текст] / В. Г. Лурье. – С. 221–226.

113. Теоретические вопросы научно-просветительной работы музеев (по материалам социологических исследований) [Текст]: Сб. науч. Трудов - № 133. – М.: НИИ культуры, 1984. 127 с. – С. 3-4.
114. **Юхневич, М. Ю.** Я поведу тебя в музей [Текст] / М. Ю. Юхневич. – М.: Российский институт культурологии, 2001. 224 с. – С. 93.
115. **Новотный О.** Экономика культуры [Текст]: / О. Новотный, Я. Фишер. – М., 1987.
116. **Гуральник, Ю. У.** Роль экскурсии в восприятии экспозиций литературных музеев (по материалам социологических исследований в Доме-музее Н. С. Лескова и Музее-квартире Н.А. Островского) [Текст] / Ю. У. Гуральник. – С. 117.
117. Социология культуры [Текст]: М., 1980 / Социальные проблемы культуры современного села. Вып. I-III. – М., 1974-1976.
118. **Маршак, А. Л.** Указ [Текст] / А. Л. Маршак. – Собр.соч. – 1951. – Т.8.– 315 с.
119. **Тяжелов, В. Н.** Музей и публика (по материалам социологических исследований в Государственном музее изобразительных искусств им. А.С. Пушкина) [Текст] / В. Н. Тяжелов, С. П. Стародубцев, Т. И. Прилуцкая // Музеи Москвы и музеология XX века. Тезисы научной конференции 25–26 ноября 1997 г. – М.: РГГУ, 1997. – С. 46-48.
120. **Именнова, Л. С.** Указ Л. С. Именнова. – Собр.соч. 270 с.
121. **Маршак, А. Л.** Указ [Текст] / А. Л. Маршак. – Собр.соч. – 1951. - 317 с.
122. **Максимова, А. С.** Указ [Текст] / А. С. Максимова. – соч. – 119 с.
123. **Андерсон, Б.** Воображаемые сообщества Б. Андерсон. – М.: Канон-Пресс-Ц; Кучково поле, 2001. – 288 с.
124. **Зукин, Ш.** Культуры городов [Текст] / Ш. Зукин. – М.: Новое литературное обозрение, 2015. – 419 с.
125. **Фуко, М.** Надзирать и наказывать: рождение тюрьмы [Текст] / М. Фуко. – М.: Ad Marginem, 1999. – 480 с.
126. **Тверская, Д. И.** Музей как научно-исследовательское учреждение Д. И. Тверская // Музейное дело: музей-культура-общество. – М., 1992. –68 с.
127. **Джуманалиев, С. Р.** Роль исторического музея Кыргызской Республики в деле сохранения и обогащения исторической памяти народов Кыргызстана [Текст]: С. Р. Джуманалиев / Материалы научно-практической конференции «Музей и современность». – Бишкек, 2001. – 12 с.
128. **Джунушалиев, Дж. Д.** Историческая наука и Исторический музей Кыргызстана [Текст]: Дж. Д. Джунушалиев / Материалы научно-практической конференции «Музей и современность». – Бишкек, 2001. - 11 с.
129. **Бестужев-Лада, И.** Музей в системе культуры [Текст] / И. Бестужев-Лада, М. Озерная // Декоративное искусство. – 1976. - № 9. - 7 с.

130. **Адаме, М.** Роль музея в распространении знаний [Текст] / М. Адаме // Museum. – 1984. - № 141. - 15 с.
131. **Гуральник, Ю. У.** Каким быть музею будущего? (Опыт социологического анализа) Ю. У. Гуральник // На пути к музею XXI века. – Музееведение. – М.: НИИК, 1989. - 139 с.
132. Концепция и научное обоснование новой экспозиции Государственного исторического музея Кыргызской Республики [Текст]. Архив ГИМ КР. 2008.
133. **Федоров, Н. Ф.** Философия общего дела [Текст] / Н. Ф. Федоров. – Верный, 1996.
134. **Семенова, С. Г.** Творчество жизни [Текст] / С. Г. Семенова, Ф. Николай. – М., 1990. – 384 с.
135. **Аксеничев, О. А.** Философия музея [Текст] / О. А. Аксеничев // Музейное дело: музей-культура-общество. – М., 1992. –С.75-120.
136. **Иксанова, И. В.** Опыт разработки модели регионального музейного объединения [Текст] / И. В. Иксанова // Вопросы теории и методики. Музееведение. – М.: НИИК, 1987. – С. 121-127.
137. **Равикович, Д. А.** Социальные функции и информационная система музея [Текст] / Д. А. Равикович // Теоретические вопросы научно-просветительной работы музеев. – М.: НИИК, 1984. – С. 8-9.
138. **Дубин, Б.** Архив и высказывание. К социологии музея в современной России [Текст] / Б. Дубин // Вестник общественного мнения. – 2011. - № 3 (109). – Р. 106-109.
139. **Люббе, Г.** В ногу со временем. Сокращенное пребывание в настоящем [Текст] / Г. Люббе. – М.: Издательский дом ВШЭ, 2016. – 431 с.
140. **Уорнер, У.** Живые и мертвые У. Уорнер. – М.; СПб.: Университетская книга, 2000. – 671 с.
141. **Дубин, Б.** Архив и высказывание. К социологии музея в современной России Б. Дубин // Вест.общ.мнения 2011. - №3 (109). – С. 106-109.
142. **Дубин, Б.** Указ [Текст] / Б. Дубин. – Соч. С. 106-109.
143. **Зукин, Ш.** Культуры городов [Текст] / Ш. Зукин. – М.: Новое литературное обозрение, 2015.
144. **Лефевр, А.** Производство пространства [Текст] / А. Лефевр. – М.: Strelka Press, 2015. – 432 с.
145. **Де Серто, М.** Изобретение повседневности [Текст] / М. Де Серто. – СПб.: Изд-во Европейского ун-та в СПб., 2013. – 328 с.
146. **Донина, И. Н.** Центр инклюзии [Текст] / И. Н. Донина // Музей. – 2017. - № 3. – С. 31-34.

147. **Бирюкова, М. В.** Музей воображаемый vs музей реальный: концепции гипотетических музеев второй половины XX века [Текст] / М. В. Бирюкова // Международный журнал исследований культуры. – 3 (24) 2016. – С. 85-95.
148. **Мальро, А.** Зеркало лимба [Текст]: Сборник: Пер. сфр. / Сост. Е. П. Кушкин; Авт. предисл. Л. Г. Андреев. – М.: Прогресс, 1989. С. 255.
149. **де Дюв, Т.** Именем искусства [Текст]: К археологии современности // Пер. с фр. А. Шестакова. – М.: Изд. Дом Высшей школы экономики, 2014. – С. 53.
150. **Обрист, Х. У.** Краткая история кураторства [Текст] / Х. У. Обрист. – М.: AdMarginem, 2014. – С. 62.
151. **Бирюкова, М. В.** Указ [Текст] / М. В. Бирюкова. – соч. – С. 94.
152. **Жгутова, М. Е.** Методологические основания деятельности вузовского музея М. Е. Жгутова // Ярославский вестн. – 2011. - № 4. Т. 1 (Гуманитарные науки). – С. 290-291.
153. **Дюмина, И. А.** Развитие информационной образовательной среды школьного музея [Текст] / И. А. Дюмина // Педагогическое образование в России. – 2013. - № 3. – С. 37-40.
154. **Белоусова, Н. А.** Музеи в системе высшего образования Западной Сибири [Текст]: автореф. дис. … канд. культурологии / Н. А. Белоусова. – Кемерово, 2009. – 32 с.
155. **Смирнова, Т.** Виртуальный музей в современном культурно-информационном пространстве [Текст] / Т. Смирнова // Музей. 2010. - № 8. – С. 24-26.
156. **Зиммель, Г.** Избранное: Философия культуры [Текст]: Т. 1. / Сост. С.Я. Левит, Л.В. Скворцов. – М.: Юрист, 1996. С. 445–474; Работы М. Вебера по социологии, религии и культуре / АН СССР, ИНИОН, Всесоюз. межвед. центр наук о человеке при президиуме. Вып. 2. – М.: ИНИОН, 1991. – С. 45-56.
157. **Парсонс, Т.** Система современных обществ [Текст] / Т. Парсонс Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 467 с.
158. **Култыгин, В. П.** Тенденции в европейской социологической теории начала XXI века [Текст] / В. П. Култыгин // Социол. исслед. – 2001. - № 8. – С. 24.
159. **Тенбрук, Ф. Х.** Репрезентативная культура [Текст] / Ф. Х. Тенбрук // Социологическое обозрение. 2013. – Т. 12. No 3. – С. 95-97.
160. **Здравомыслов, А. Г.** Тройственная интерпретация культуры и границы социологического знания [Текст] / А. Г. Здравомыслов // Социол. исслед. 2008. - № 8. – С. 5.
161. **Штомпка, П.** Формирование социологического воображения. Значение теории [Текст] / П. Штомпка // Социол. исслед. 2005. - № 10. – С. 64.

162. Музейные термины. Терминологические проблемы музееведения [Текст] / - М., 1986. – С. 61.
163. **Юренева, Т. Ю.** Музееведение [Текст] / Т. Ю. Юренева. – М., 2004. – 470 с.
164. **Юхневич, М. Ю.** Три условия [Текст] / М. Ю. Юхневич // Мир музея. 2004. - № 9. – С. 22-25.
165. **Федоров, Н. Ф.**: pro et contra: К 175-летию со дня рождения и 100-летию со дня смерти: Антология [Текст]: в 2 кн. Т. 1. / А.Г. Гачева, С.Г. Семенова. СПб.: Изд-во Рус. Христ. Гуманит. ин-та, 2004. – 1110 с. – С. 379.
166. Этический кодекс ИКОМ для музеев [Текст]: - М.: Ин-т России, 2003. – С. 46.
167. **Нора, П.** Франция-память [Текст] / П. Нора. – СПб.: Изд-во С. -Петерб. ун-та, 1999. - 328 с.
168. **Комиссарова, Е. В.** Региональный музей как пространство межкультурной коммуникации [Текст] / Е. В. Комиссарова // Известия ВолгГТУ. – 2014. Т. 17. - № 13 (140). – С. 104.
169. **Бузский, М. П.** Музей как социальный институт [Текст] / М. П. Бузский // Традиции патриотизма в культуре и истории России. – Волгоград, 2007. – С. 12-17.
170. **Каткова, К. Ф.** Музей в преодолении кризиса идентичности современного российского общества [Текст] / К. Ф. Каткова // Вестник СПбГУКИ. 2015. - № 1 (22), Март. – С. 38.
171. **Коменский, Я. А.** Великая дидактика [Текст] / Я. А. Коменский. – М.: Книга по требованию, 2012. – С. 20.
172. **Гвазава, В. И.** Виртуальный музей в вузовском образовании [Текст] / В. И. Гвазава // Мир русского слова. – 2014. - № 3. – С. 100-101.
173. **Нуттунен, Е. А.** Современность и музей в контексте новых форм сотрудничества Е. А. Нуттунен // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2015. - № 3-2.
174. **Шеманов, А. Ю.** Инклюзия в культурологической перспективе [Текст] / А. Ю. Шеманов, Н. Т. Попова // Психол. наука и образование. – 2010. – С.74-82.
175. **Липский, Е. Б.** Музей в культуре XXI века: перспективы развиия [Текст] / Е. Б. Липский // Studia Culturae. – 2015. Вып. 2 (24). Academia: Е. Б. Липский. – С. 57.
176. **Флиер, А. Я.** Избранные работы по теории культуры [Текст] / А. Я. Флиер. – М.: Согласие-Артем, 2014.
177. **Нагорский, Н. В.** Музей в духовной жизни общества [Текст] / Н. В. Нагорский. – СПб. : [б. и.], 2004 (ОАО Иван Федоров). – 427 с.
178. **Майстровская, М. Т.** Композиционно-художественные тенденции формообразования музейной экспозиции в контексте искусства, архитектуры, дизайна [Текст]: дис. на соиск... д. иск. – М., 2002.

179. **Барсукова, Н. И.** Музей одного художника как средовой музей [Текст] / Н. И. Барсукова // Музеи декоративного искусства, художественной промышленности и дизайна: вчера, сегодня, завтра / Мат.межд.науч. конф. к 150-летию Музея декоративно-прикладного и промышленного искусства МГХПА им. С. Г. Строганова Опыт коллективного монографического исследования. – 2018. – С. 67.
180. **Каулен, М. Е.** Средовой музей в пространстве города [Текст] / М. Е. Каулен // Молодёжь и социум. – 2012. - № S. ТГУ им. Державина. – С. 9-18.
181. **Петрова, И. А.** Феномен «этнической культуры» Россия и Беларусь: межкультурный и межрелигиозный диалог: монография [Текст] / И. А. Петрова, Г. П. Кибасова. // Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2010. – Гл. 2. – С. 23-30.
182. **Горелова, Ю. Р.** Роль музея в формировании культурной идентичности [Текст] / Ю. Р. Горелова // Музейные ценности в современном обществе: материалы междунар. науч. конф., посвящ. 130-летию Омск. гос. ист.-краевед. музея, г. Омск, 14–17 мая 2008 г. – Омск, 2008. – С. 191.
183. **Мочалова, Н. Ю.** Художественный музей как инструмент самоидентификации Н. Ю. Мочалова // Вопр. музеологии. – СПб., 2011. - № 2 (4). – С. 31-32.
184. **Булыгина, Т. А.** Краеведческий музей и источники местной истории [Электронный ресурс]: Т. А. Булыгина / Режим доступа: URL: http: // newlocalhistory. com (дата обращения: 09.07. 2020).
185. **Беззубова, О. В.** Современный музей как инстанция дискурса «национального» О. В. Беззубова // Вопросы музеологии. – 2011. - № 2 (4). – С. 20 (С. 20-29)
186. **Труевцева, О. Н.** «Музейный компас Сибири» как источник изучения культурного наследия региона [Текст] / О. Н. Труевцева // Музейные ценности в современном обществе: материалы междунар. науч. конф., посвящ. 130-летию Омск. гос. ист.- краевед. музея, г. Омск, 14–17 мая 2008 г. – Омск, 2008. – С. 33.
187. **Гидденс, Э.** Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь [Текст] / Э. Гидденс. – М., 2004. – 120 с.
188. **Докучаев, Д. С.** Музеефикация региона или какие истории нужны локальным сообществам [Текст] / Д. С. Докучаев // Вестник Пермского научного центра. – 2014. - № 5. – С. 62 (С. 62-66)
189. **Хархун, В.** Политика памяти о коммунизме и музейная коммуникация [Текст] / В. Хархун // Труды «Русской антропологической школы». – 2012. Т.11. – С.123.

190. **Божченко, О. А.** Историческая память как форма музейной рефлексии [Текст] / О. А. Божченко // Вестник Санкт- Петербургского государственного университета культуры и искусств. – 2012. - № 3 (12). – С. 112-116.
191. **Марков, Б. В.** История и память [Текст] / Б. В. Марков // Вестник Санкт-Петербургского университета. – Сер. 6. 2009. Вып. 4. – С. 71.
192. **Резник, И. И.** Музей как утверждение бессмертия [Текст] / Резник И. И. // Вестник Омского университета. – 2012. - № 3. – С. 71.
193. **Лысикова, О. В.** Туризм как освоение пространства-времени: мобильность коллективной памяти [Текст] / О. В. Лысикова // Социологические науки. – 2011. - № 7. – С. 95-100.
194. **Шнирельман, В. А.** Музей и конструирование социальной памяти: культурологический подход [Текст] / В. А. Шнирельман // Этнографическое обозрение. – 2010. № 4. – С. 8-26.
195. **Красильникова, Е. И.** Особенности репрезентации исторического прошлого в экспозиции Омского музея в 1920-е гг. [Текст] / Е. И. Красильникова // Вопросы музеологии. – 2011. - № 2 (4). – С. 91-103.
196. **Нурлигенова, З. Н.** Память, хранимая столетиями (из истории карагандинского областного историко-краеведческого музея) [Текст] / З. Н. Нурлигенова // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2012. - № 2. – С. 12-15.
197. **Ваттимо, Дж.** Музей и восприятие искусства в эпоху постмодерна [Текст] / Дж. Ваттимо // Художественный журнал. – М., 1999. - № 23.
198. **Гройс, Б.** О музее современного искусства [Текст] / Б. Гройс // Художественный музей. - М., 1999. - № 23.
199. **Хадсон, К.** Влиятельные музеи [Текст] / К. Хадсон. – Новосибирск, 2001. Гл. 7.
200. **Будко, А. А.** Кризис современного музея: между универсальностью и уникальностью [Текст] / А. А. Будко // Музей. – 2009. - № 9. – С. 32-36.
201. **Портер, Дж.** Роль музея как средства коммуникации [Текст] / Дж. Портер // Museum. – 1983. - № 2 (138). – С. 11.
202. **Гоязнов, М. П.** Принципы построения палеоэтнологического отдела [Текст] / М. П. Гоязнов, Воеводский М. В. // Архив НАН КР. – Д. 110. - Л. 1.
203. Текст концепции и рецензии на нее хранятся в архиве ГИМ КР [Текст]. –авт.
204. Исторический музей [Текст]. / Справочник-путеводитель. – Ф., 1960 – С. 3.
205. Народные сокровища Киргизии / Под ред. К. Антипиной. – Ф., 1974.
206. Искусство Киргизской ССР [Текст]: / Автор вступительной статьи О. Попова. Л, 1972. – 186 с.

207. **Притеева, Н. А.** Государственный исторический музей Киргизской ССР Путеводитель [Текст]: Н. А. Притеева, Н. М. Сейтказиева // Архив ГИМ КР, - 1980. – С.45.
208. **Ванслова, Е. Г.** Динамика социальных функций советского музея (по материалам экспертного опроса) [Текст] / Е. Г. Ванслова // Музееведение. – Вопросы теории и методики. –1987. – С.24-29.
209. **Гнебовский, М. Б.** Роль сценария в экспозиционной работе музеев [Текст] / М. Б. Гнебовский // Актуальные проблемы советского музееведения. — 1987. – С.18-26.
210. **Дукельский, В. Ю.** Полифункциональность вещи как одна из основ ее экспозиционного использования [Текст] / В.Ю. Дукельский // Актуальные проблемы советского музееведения: Сборник научных трудов Центрального музея Революции СССР. – 1987. – С. 34-49.
211. Музей. Сборник научных статей и публикаций [Текст]: - Вып. 7. – М: Советский художник, 1987. – С. 240.
212. **Шляхтина, Л. М.** Современный музей: идеи и реалии / Л. М. Шляхтина. – УДК 069+303.01+303.833.5
213. **Лебедев, А. В.** Музей и личность [Текст] / А. В. Лебедев, М. Ю. Юхневич – М. 2007. – С.71
214. **Актаева, К. К.** Музей: среда, ресурс, миссия? [Текст] / К. К. Актаева // Астана. – 2014
215. **Руденко, А. М.** “Воздействие средств массовой коммуникации на современное общество” [Текст] / А. М. Руденко // Медиаобразование. – 2017. - № 3.
216. **Сатубалдин, А.К.** Вопросы современного состояние развития музейного дело в Казахстане Сатубалдин А.К. – 2014. – 120 с.
217. **Назипов, Р.** Музейный менеджмент: история и современные практики [Текст] / Р. Назипов. – Е. 2018. – 211 с.
218. **Родионова, Д. Д.** “Современная профессиональная подготовка музейного специалиста” [Текст] / Д. Д. Родионова, А. А. Насонов // Профессиональное образование в России и за рубежом. – 3 (19) – 2015.
219. **Дукельский, В.** «Музей и туризм» [Текст] / В. Дукельский // П. – 2002. – С.9-11.
220. КРнын Маданият, маалымат жана туризм министрлигинин 23.03.2018-ж. №04-2/335 маалымат каты [Текст]: / Архив ММТМ. – 2018.
221. **Рубан, Н. И.** Музеология [Текст] / Н. И. Рубан. – Хабаровск 2007. – 92 с.
222. **Соколов, М.** Статусные культуры, биографические циклы и поколенческие изменения в литературных вкусах читателей петербургских библиотек

[Текст] / М. Соколов, Н. Соколова, М. Сафонова // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2016. - № 3 (86). – С. 116-135.

Электрондук ресурстар

223. **Максимова, А. С.** Развитие подходов к изучению музеев в социальных и гуманитарных науках. [Электронный ресурс] / А. С. Максимова // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2019. - № 22 (2). – С. 118-146. – Режим доступа: https://doi.org/10.31119/jssa. – Загл.с экрана.
224. **Тимофеева, Л. С.** Трансформация образовательной функции музея: историческая ретроспектива (XVII — начало XX века) [Электронный ресурс]: Режим доступа: URL: http://history.spbu.ru/userfiles/VM_Timofeeva.pdf ; - Загл.с экрана.
225. **Вяткина, Ю.** Виртуальный музей как pr-средство [Электронный ресурс]: Режим доступа: URL: http://psibook.com/religion/virtualnyy-muzey-kak-prsredstvo. – Загл.с экрана.
226. **Кетова, Л. М.** Музейная педагогика как инновационная педагогическая технология. [Электронный ресурс]: Режим доступа: URL: http://journals.uspu.ru/attachments/article. – Загл.с экрана.
227. **Никонова, А. А.** Роль музея в формировании культурной идентичности [Электронный ресурс]: // Вопр. музеологии. – 2010. - № 2. Режим доступа: URL: http: //cyberleninka. ru. – Загл.с экрана. (дата обращения: 23.07. 2020);
228. **Водолагин, А. В.** Проблема сохранения национальной идентичности в условиях современности [Электронный ресурс]: А. В. Водолагин. – Режим доступа: URL: http://ni-journal.ru . – Загл.с экрана. (дата обращения: 06.07.2020).
229. Музей ИЗО теперь доступен в онлайн режиме [Электронный ресурс]: / Режим доступа: http://kabar.kg/news/muzei-izo-teper-dostupen-v-onlain-rezhime/. – Загл.с экрана.
230. Райондук гезиттердин жетекчилери президентке кайрылды [Электронный ресурс]: / Режим доступа: https://www.azattyk.org/a/29200196.html. – Загл.с экрана.
231. ЮНЕСКОнун баалуу мурастары [Электронный ресурс]: / Режим доступа: https://ru.unesco.org/. – Загл.с экрана.
232. Билим берүү жана маданият [Электронный ресурс]: / Режим доступа: http://www.stat.kg/kg/statistics/obrazovanie/. – Загл.с экрана.
233. «Ночь в музее» прошла в Бишкеке [Электронный ресурс]: / Режим доступа: http://www.news-asia.ru/view/6015/8284. – Загл.с экрана.
234. Итоги Event Awards Central Asia 2017 — названы лучшие ивент-компании [Электронный ресурс]: / Режим доступа:

https://ru.sputnik.kg/culture/20171029/1036065983/v-bishkeke-nazvany-luchshiye-ivent proyekty.html. – Загл.с экрана.
235. **Лебедев, А. В.** Музей и личность [Текст] / А. В. Лебедев. – М. 2007
236. What's New from LACMA [Электронный ресурс]: / Режим доступа: https://www.lacma.org/. – Загл.с экрана.
237. Работникам музеев заработная плата повышена на 80% [Электронный ресурс]: / Режим доступа: https://www.gov.kg/ru/post/s/muzey-kyzmatkerlerinin-emgek-akysy-80-payyzga-zhogorulatyldy. – Загл.с экрана.
238. Кайдан келгениңди унутпасаң кайда баратканыңды унутпайсың. Моюндагы аманат. Нуржигит Кадырбеков. [Электронный ресурс]: / Режим доступа: https://m.sputnik.kg/columnists/20200518/1048346260/muzejler-tuuraluu kolumnistika.html?mobile_return=no. – Загл.с экрана.
239. Дело о коррупции при ремонте Исторического музея и ипподрома [Электронный ресурс]: / Режим доступа: http://kabar.kg/news/delo-po-istoricheskomu-muzeiu-i-ippodromu-protcess-ne-sostoialsia/. – Загл.с экрана.
240. «Бир адамдан бир китеп» аймак аралады [Электронный ресурс]: / Режим доступа: https://www.azattyk.org/a/kyrgyzstan-one-people-one-book/30005083.html. – Загл.с экрана.
241. Ж. Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук Университети [Электронный ресурс]: / Режим доступа: https://www.knu.kg/ky/. – Загл.с экрана.
242. Тарых жана Фрунзе музейинен жоголгон баалуу экспонаттардын тизмеси [Электронный ресурс]: / Режим доступа: https://sputnik.kg/society/20171116/1036348948/muzejlerden-zhogolgon-ehksponattardyn-tizmesi.html. – Загл.с экрана.
243. Музеям Кыргызстана передали 94 новых экспоната [Электронный ресурс]: / Режим доступа: https://24.kg/obschestvo/162295/. – Загл.с экрана.
244. **Гаврилова М.Ф.** Роль современного музея в контексте глобализации [Электронный ресурс] Вестник Казанского государственного университета культуры и искусства, 2014 https://cyberleninka.ru/article/n/rol-sovremennogo-muzeya-v-kontekste-globalizatsii. – Загл.с экрана.
245. Кошой-Коргон чебинин археологиялык-этнографиялык тарых музейи [Электронный ресурс]: / Режим доступа: http://dordoi.kg/. – Загл.с экрана.
246. КРнын Билим берүү жөнүндө Мыйзамы [Электронный ресурс]: / Режим доступа: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/1216. – Загл.с экрана.
247. Цифралар жана фактылар: Тынчтык жана өнүгүү үчүн спорт [Электронный ресурс]: / Режим доступа: http://www.stat.kg/kg/news/cifry-i-fakty-sport-na-blago-mira-i-razvitiya/. – Загл.с экрана.

Чет элдик адабияттар

248. Bennett, T. The Birth of the Museum: History, Theory, Politics [Текст] / T. Bennett – L. Routledge, 1995. – 200 p.
249. Bourdieu, P. The Love of Art [Text] / P. Bourdieu, A. Darbel //Museums and their Public. –1991. – 267 p.
250. Mumford, L. The City in History. Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects [Text] / L. Mumford – N.Y.: Harcourt, Brace & World, Inc., 1961. – P. 561-562.
251. Malraux, A. Le muséeimaginaire [Text] / A. Malraux. – Paris: Éditions du Seuil, 1965. – 143 p.
252. McClellan, A. Art and Its Public: Museum Studies at the Millenium. New Interventions in Art History [Text] / A. McClellan. – Oxford: Blackwell Publ. – 2004. – 176 p.
253. Vergo, P. New Museology [Text] / P. Vergo. – L.: Reaktion Books, 1989.- 230 p.
254. Macdonald, S. Memorylands [Text] / S. Macdonald. //Heritage and Identity in Europe Today. – N.Y.: Routledge, 2013. – 153 p.
255. Prior, N. Speed, Rhythm, and Time-Space [Текст]: Museums and Cities / N. Prior // Space and Culture. – 2011. - № 14. – P. 200-201.
256. Simon, N. The Participatory Museum [Текст] / N. Simon. – Santa Cruz, CA: Museum 2.0., 2010. – P. 50-192.
257. Hooper-Greenhill, E. Museums and the Shaping of Knowledge [Text] / E. Hooper-Greenhill. – L.: Routledge, 1992. – 200 p.
258. Macdonald S. Theorizing Museums: Representing Identity and Diversity in a Changing World [Text] / S. Macdonald, G. Fyfe. – Oxford: Blackwell Publ, 1996. – 187 p.
259. Fyfe, G. Sociology and Social Aspects of Museums. In: S. Macdonald (ed.) A Companion to Museum Studies [Text] / G. Fyfe. – Oxford: Blackwell Publ, 2006. – 165 p.
260. Stocking, G. Objects and Others. Essays on Museums and Material Culture [Text] / G. Stocking. – Madison: The University of Wisconsin Press, 1985. – 232 p.
261. Wallach, A. The Museum of Modern Art as Late Capitalist Ritual: an Iconographic Analysis [Text] / A. Wallach, C. Duncan // Marxist Perspectives. – 1978. – No.4.- P.28-51.
262. Lord, B. Foucault’s Museum: Difference, Representation, and Genealogy [Text] / B. Lord // Museum and Society. – 2006. - № 4(1). – P. 1-14.
263. Christidou, D. Seeing and Being Seen: The Multimodality of Museum Spectatorship [Text] / D. Christidou, S. Diamantopoulou // Museum & Society. – 2016. - № 14(1). – P. 12-32.
264. Gilman, B. Museum Fatigue [Text] / B. Gilman // The Scientific Monthly. – 1916. - № 2. – P. 62-74.

265. Falk, J. Learning from Museums: Visitor Experiences and the Making of Meaning. Walnut Creek [Text] / J. Falk, L. Dierking. – CA: AltaMira Press, 2000. – 148 p.
266. Wood, E. The Objects of Experience: Transforming Visitor-Object Encounters in Museums. Walnut Creek [Text] / E. Wood, K. Latham. – CA: Left Coast Press, Inc., 2014. – 165 p.
267. Yaneva, A. Chalk Steps on the Museum Floor: The `Pulses' of objects in an art installation [Text] / A. Yaneva // Journal of Material Culture. – 2003. - № 8 (2). – P. 169–188.
268. Dudley, S. Museum Objects: Experiencing the Properties of Things [Text] / S. Dudley (ed.) – L.: Routledge, 2012. – 347 p.
269. Huyssen, A. Escape from Amnesia: Museum as Mass Medium. Twilight Memories. Marking Time in a Culture of Amnesia [Text] / A. Huyssen. – L.: Routledge, 1995. – 292 p.
270. Prior, N. Speed, Rhythm, and Time-Space: Museums and Cities [Text] / N. Prior // Space and Culture. 2011. - № 14. P. 200-201.
271. Bennett, T. The Exhibitionary Complex [Text] / T. Bennett // Formations. – 1988. - № 4. – P. 73-102.
272. Urry, J. How Societies Remember the Past [Text] / J. Urry // Theorizing Museums: Representing Identity and Diversity in a Changing Worl. – Oxford: Blackwell Publ, 1996. – P.1-18.
273. Cameron, D. A Viewpoint: the Museum as a Communication System and Implications for Museum Education [Text] / D. Cameron // Curator. 1968. - № 11 (1). – P. 33–40.
274. Clifford, J. Museums as Contact Zones. Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century [Text] / J. Clifford. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997. – P. 188-219.
275. Jafari, A. vom Lehn D. Cultural Consumption, Interactive Sociality, and the Museum [Text] / A. Jafari, B. Taheri // Journal of Marketing Management. – 2013. - № 29 (15–16). – P. 1729-1752.
276. Coffee, K. Audience Research and the Museum Experience as Social Practice [Text] / K. Coffee // Museum Management and Curatorship. – 2007. - № 22(4). – P. 377–389.
277. Pessler, W. Heimatmuseen of Germany [Text] / W. Pessler // Museum. – 1951. - № 2. – P. 97-103.
278. Bennett, T. The Birth of the Museum: History, Theory, Politics [Text] / T. Bennett. – L.: Routledge, 1995. – 80 p.

279. Macdonald, S. Theorizing Museums: an Introduction // In: Macdonald S., Fyfe G. (eds.) Theorizing Museums: Representing Identity and Diversity in a Changing World [Text] / S. Macdonald. – Oxford: Blackwell Publ, 1996. – 183 p.
280. Stocking, G. Objects and Others. Essays on Museums and Material Culture [Text] / G. Stocking. – Madison: The University of Wisconsin Press, 1985. – 163 p.
281. Wallach, A. The Museum of Modern Art as Late Capitalist Ritual: an Iconographic Analysis [Text] / A. Wallach, C. Duncan. // Marxist Perspectives, 1980. - № 3 (4). – P. 448-469.
282. Lord, B. Foucault's Museum: Difference, Representation, and Genealogy [Text] / B. Lord // Museum and Society. – 2006. - № 4 (1). – P. 1-14.
283. McClellan, A. Art and Its Public: Museum Studies at the Millenium. New Interventions in Art History [Text] / A. McClellan. – Oxford: Blackwell Publ, 2004. – 198 p.
284. Leahy, H. R. Museum Bodies. The Politics and Practices of Visiting and Viewing [Text] / H. R. Leahy. – Farnham: Ashgate. 2012. – 48 p.
285. Bourdieu, P. The Love of Art. European Art Museums and their Public [Text] / P. Bourdieu, Darbel A. – Cambridge: Polity Press, 1991. – 189 p.
286. Christidou, D. Seeing and Being Seen: The Multimodality of Museum [Text] / Spectatorship D. Christidou, S. Diamantopoulou. – Museum & Society. – 2016. - № 14 (1). – P. 12-32.
287. Gilman, B. Museum Fatigue [Text] / B. Gilman. // The Scientific Monthly. 1916. - № 2. – P. 62-74.
288. Falk, J. Learning from Museums: Visitor Experiences and the Making of Meaning [Text] / J. Falk, L. Dierking // Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 2000. – 301 p.
289. Wood, E. The Objects of Experience: Transforming Visitor-Object Encounters in Museums [Text] / E. Wood, K. Latham. – Walnut Creek, CA: Left Coast Press, Inc., 2014. – 208 p.
290. Yaneva, A. Chalk Steps on the Museum Floor: The `Pulses' of objects in an art installation [Text] / A. Yaneva // Journal of Material Culture. – 2003. - № 8 (2). – P. 169-188.
291. Yaneva, A. When a Bus Met a Museum: Following Artists, Curators and Workers in Art Installation[Text] / A. Yaneva // Museum and Society. – 2003. - № 1 (3). – P. 116-131.
292. Macleod, S. Rethinking Museum Architecture: Towards a Site-Specific History of Production and Use. [Text] / S. MacLeod. – Reshaping Museum Space: Architecture, Design, Exhibitions. L.: Routledge, 2005.- 321 p.
293. Dudley, S. Museum Objects: Experiencing the Properties of Things [Text] / S. Dudley. – L.: Routledge, 2012. – 397 p.

294. Huyssen, A. Escape from Amnesia: Museum as Mass Medium. Twilight Memories. Marking Time in a Culture of Amnesia [Text] / A. Huyssen. – L.: Routledge, 1995. – 292 p.
295. Prior, N. Speed, Rhythm, and Time-Space: Museums and Cities [Text] / N. Prior // Space and Culture – 2011. - № 14. – P. 200-201.
296. Macdonald, S. Memory lands [Текст] / S. Macdonald // Heritage and Identity in Europe Today. – Oxford, N.Y.: Routledge, 2013. – 276 p.
297. Prior, N. Speed, Rhythm, and Time-Space: Museums and Cities [Text] / N. Prior // Space and Culture. – 2011. - № 14. – P. 200-201.
298. Bennett, T. The Exhibitionary Complex [Text] / T. Bennett // Formations. – 1988. - № 4. – P. 73-102.
299. McClellan, A. Art and Its Public: Museum Studies at the Millenium. New Interventions in Art History [Text] / A. McClellan. – Oxford: Blackwell Publ. 2004. – P. 16.
300. Cameron, D. A Viewpoint: the Museum as a Communication System and Implications for Museum Education[Text] / D. Cameron // Curator. – 1968. - № 11 (1). – P. 33-40.
301. Mumford, L. The City in History. Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects [Text] / L. Mumford. – N.Y.: Harcourt, Brace & World, Inc. 1961. – P. 561-562.
302. Clifford, J. Museums as Contact Zones. Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century [Text] / J. Clifford. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997. – P. 188-219.
303. Fyfe, G. Sociology and Social Aspects of Museums [Text] / G. Fyfe // In: S. A Companion to Museum Studies. – Oxford: Blackwell Publ, 2006. – 198 p.
304. Kirchberg, V. Thinking about “Scenes”: A New View of Visitors’ Influence on Museums [Текст] / V. Kirchberg // Curator. – 2007. - № 50 2). – Pp. 239-254.
305. Weintraub, J. The Theory and Politics of the Public/Private Distinction. In: Public and Private in Thought and Practice. Perspective on a Grand Dichotomy [Текст] / J. Weintraub // Chicago: University of Chicago Press. – 1997. – Pp. 17-18.
306. Jafari, A., Cultural Consumption, Interactive Sociality, and the Museum [Текст] / A. Jafari, B. Taheri, D. vom Lehn // Journal of Marketing Management. – 2013. - № 29 (15–16). – Pp. 1729-1752.
307. Coffee, K. Audience Research and the Museum Experience as Social Practice [Текст] / K. Coffee // Museum Management and Curatorship. – 2007. № - 22 (4). – Pp. 377-389.
308. Macdonald, S. Behind the Scenes at the Science Museum [Текст] / S. Macdonald. – Oxford; N.Y.: Berg., - 2002. – P. 47.

309. Lefebvre, H. Rhythmanalysis: Space, Time, and Everyday Life [Текст] / H. Lefebvre. – L.; N.Y.: Continuum, 2007. – 112 p.
310. Hooper-Greenhill, E. Museums and Their Visitors [Текст] / E. Hooper-Greenhill. – L.: Routledge. 1994.- 145 p.
311. Macdonald S. Learning from Museums: Visitor Experiences and the Making of Meaning [Текст] / S. Macdonald, J. Falk, L. Dierking. – Walnut Creek, CA: AltaMira Press, 2000. – 321 p.
312. Vergo, P. New Museology [Текст] / P. Vergo. – L.: Reaktion Books, 1989. – 210 p.
313. Simon, N. The Participatory Museum [Текст] / N. Simon. – Santa Cruz, CA: Museum 2.0., 2010.
314. Malraux, A. Le muséeimaginaire [Текст] / A. Malraux. – Paris: Éditions du Seuil, - 1965. – P. 207.
315. Szeemann, H. Museum der Obsessionen von/ueber/zu/mit Harald Szeemann [Текст] / H. Szeemann. – Berlin: Merve, - 1981. – P.126.
316. McShine, K. The museum as muse: artists reflect [Текст] / K. McShine. – New-York: The Museum of Modern Art, 1999. – P. 13.
317. Architecture 2000 and Beyond, (Critique & new predictions for 1971 book) [Текст]: Academy, Wiley, May 2000
318. Sandell, R. Museums as Agents of Social Inclusion [Текст] / R. Sandell // Museum Management and Curatorship. 1998. – Vol. 17. - № 4. – P. 401-418.
319. Poovaya Smith, N. Exhibition and audience: catering for a pluralistic public [Текст] / N. Poovaya Smith // Museum languages. Objects and Texts. Ed. by G. Kavanagh. – Leicester, 1991. – P. 119-134.
320. Annis, S. The museum as starting ground for symbolic action S. Annis // Museum. 1986. - № 151. – P. 168-171.
321. Anderson, M. Contested identities: museums and the nation in Australia [Текст] / M. Anderson, A. Reeves // Museums and the making of “ourselves”. The role of objects in national identity. – Ed.by F. E. S. Kaplan. Leicester, 1996. – P. 79-124.
322. Karyl, R. Museums and Nation Building: the Role of Museums in the National Development of Costa Rica. A Contribution to the Study of Culture and Development [Текст] / R. Karyl. – Indiana University: PhD Dissertation, 1992. – 198 p.
323. Kelly, C. Making a home on the Neva: domestic space, memory, and local identity in Leningrad and St. Petersburg, 1957–present [Текст] / C. Kelly // Laboratorium. – 2011. Vol. – 3. № 3. – P. 53-96.

1-тиркеме. "Музейге көрүүчү" анкетасынын изилдөө методикасы

Кыргызстандын түштүк аймагы административдик жактан Ош, Жалал-Абад, Баткен облустарына бөлүнүп, Өзбекстан, Таджикстан жана Кытай Эл республикалары менен чектешет. Алгач, 1939-ж. Ош жана Жалал-Абад облустары түзүлгөн. 1959-ж. Ош облусуна Жалал-Абад облусу бириктирилсе, 1990-ж. кайрадан экиге бөлүнгөн. Ал эми 1999-ж. Ош облусунун курамынан Баткен облусу жаңыдан түзүлгөн. [https://ky.wikipedia.org].

Демек, 3000 жылдык тарыхы бар Ош шаары акыркы кылымдарда эле эмес, байыркы доорлордон бери Фергана өрөөнүндөгү ири шаарлардын катарында таанылып келүүдө. Анын географиялык жактан ыңгайлуу жерде жайгашкандыгы, жагымдуу климаты Улуу Жибек Жолунун боюндагы кербендер токтоочу маанилүү шаарга айлангандыгына себеп болгон. Ошондуктан тарыхый эстеликтерге, зыярат жайларга бай болуп, ички жана сырткы туристтердин келген саны Баткен жана Жалал-Абад облустарына караганда чоң айырма берет. Акыркы беш жылда келген туристтердин статистикасына анализ жүргүзгөнүбүздө 80,8% музей көрүүчүлөрү Ош облусуна келишкен [http://www.stat.kg/kg/statistics/obrazovanie/-13.07.2020].

Ошондуктан, респонденттердин үч облуска бөлүнүшү төмөнкү таблицага ылайык түзүлдү.

Область			
	Саны	Проценти	Cumulative Percent
Ош	323	80,8	80,8
Жалал-Абад	56	14,0	94,8
Баткен	21	5,2	100,0
Total	400	100,0	

Кыргызстандын түштүк аймагындагы музейлердин административдик-территориялык жайгашуусуна сарсеп салсак, бири-бирине жакын Ош жана Өзгөн шаарларындагы музейлерге чоң мүмкүнчүлүктөр жаралган. Себеби, республикалык маанидеги Ош-Бишкек унаа жолунун боюнда жайгашкандыгы,

Ош Эл аралык аэропорту, жакшы шарттары бар мейманканалардын көптүгү, Кыргызстан менен Өзбекстан ортосундагы “Достук” Эл аралык өткөрмө пунктунун шаарга жакындыгын айтсак болот. Андан кийинки Жалал-Абад, Кызыл-Кыя шаарлары жана Алай, Ноокат райондорундагы музейлер да калк көп жашаган, инфраструктурасы бир топ жакшырган жерлерде жайгашып чоң мүмкүнчүлүктөргө ээ. Ал эми Жалал-Абад облусундагы Ала-Бука району жана Баткен облусундагы Лейлек райондорундагы музейлерге баруучу жолдордун алыстыгы, инфраструктуранын начардыгы, Өзбекстан менен Таджикистан чек арасындагы конфликттердин көп чыгышы ички жана сырткы туристтердин баруусуна тоскоол болууда.

Жогоруда аталган факторлордун негизинде музейлердин жайгашкан административдик аймагы боюнча бөлүнгөн анкеталардын саны төмөнкү таблицага ылайык бөлүштүрүлдү.

Району, шаары, айыл өкмөтү			
	Саны	Проценти	Cumulative Percent
Ош шаары	285	71,2	71,2
Алай району Гүлчө айылы	10	2,5	73,8
Ноокат шаары	6	1,5	75,2
Өзгөн шаары	19	4,8	80,0
Төөлөс а/ө	3	,8	80,8
Жалал-Абад шаары	18	4,5	85,2
Ноокен району Масы айылы	11	2,8	88,0
Ала-Бука району, Ак-Там а/ө, Сафедбулан айылы	27	6,8	94,8
Кызыл-Кыя шаары	10	2,5	97,2
Сүлүктү шаары	5	1,2	98,5
Лейлек району, Исфана шаары	6	1,5	100,0
Total	400	100,0	

Социалдык изилдөөгө алынган 12 музейдин профилине карай бөлүштүргөнүбүздө 5 тарыхый-археологиялык, 2 тарыхый-этнографиялык, 2

археологиялык-архитектуралык, 1 көркөм сүрөт, 1 край таануу жана 1 мемориалдык багытта иштеген музейлер алынды. Ал эми алардын алган статусуна карай бөлгөнүбүздө 1 республикалык, 1 областтык, 1 шаардык, 5 райондук жана 4 жергиликтүү маанидеги музейлерди түздү. Бул музейлердин бардыгы Советтер Союзу учурунда 1950-1980 жылдары түзүлүп, ишмердүүлүгүн башташкан. Алардын ичинен эң алгачкы болуп “Сулайман-Тоо” улуттук тарыхый-археологиялык музей комплекси 13.09.1948-ж. Эл депутаттарынын Ош областтык Кеңешинин №770 сандуу чечими менен түзүлгөн. Ал эми 21.08.1981-ж. №15/36-532 токтомунун негизинде Оштогу бириккен тарыхый-маданий музей коругу түзүлүп, Кыргызстандын түштүк аймагындагы бардык музейлер бириктирилген. Ошол себептүү Сулайман-Тоо музей комплексинин башка музейлерге караганда материалдык-техникалык базасы чыңдалып, тажрыйбалуу кадрларга ээ болгон.

Ар бир музейге келген көрүүчүлөрдүн статистикалык маалыматы www.stat.kg сайтында жалпыланып берилгендиктен, Кыргыз Республикасынын маданият, маалымат жана туризм министрлигинин Маданий мурастарды сактоо жана өнүктүрүү башкармалыгынан алынды. Алардан алынган статистикалык маалыматтардын негизинде тандалып алынган музейлерге анкеталар бөлүштүрүлдү. Сулайман-Тоо музей комплексине 70% анкетанын бөлүнүшүнүн себеби, анын байыркы Ош шаарынын так ортосунда жайгашкандыгы, Бүткүл дүйнөлүк ЮНЕСКОнун баалуу мурастар тизмесине катталган Сулайман-Тоосуна келген ички жана сырткы туристтердин жана зыяратчылардын көп келиши менен түшүндүрсөк болот. Андан кийинки Өзгөн археологиялык-архитектуралык музейи Караханийлер империясынын борбор шаары катары дүйнөгө таанылса, "Шах Фазиль" археологиялык архитектуралык музей комплекси Орто Азияга ислам динин таралышынын башаты катары мусулман дүйнөсүнө таанылган. Ошондуктан жылдык статистикада чет элдик туристтер жана зыяратчылардын саны башка музейлерге караганда бир топ жогору болот. Эки музейдеги эстеликтер “Фергана-Сырдарыя коридору” аталышындагы номинация боюнча

ЮНЕСКОнун баалуу мурастар тизмесине кирүүчүлөрдүн катарында турушат. Келечекте алдыңкы музейлердин катарына чыгууга чоң мүмкүнчүлүктөрү бар. Калган музейлер райондук жана жергиликтүү маанидегилер болуп, музейиндеги баалуулуктары көбүнчө өздөрүнүн аймагынан жыйналган. Алардын музей көрүүчүлөрү негизинен жергиликтүү тургундар болгондуктан жылдык статистикадагы саны бир топко аз келишет.

Жогорудагы маалыматтардын негизинде тандалып алынган музейлерге анкеталардын саны төмөнкү таблицага ылайык бөлүштүрүлдү.

Музейдин аталышы			
	Саны	Проценти	Cumulative Percent
"Сулайман-Тоо" улуттук тарыхый-археологиялык музей комплекси	280	70,0	70,0
Т.Садыков атындагы Ош областтык көркөм сүрөт музейи	5	1,2	71,2
Ноокат тарых-край таануу музейи	6	1,5	72,8
У.Салиева атындагы мемориалдык музей	3	,8	73,5
Өзгөн археологиялык-архитектуралык музей комплекси	19	4,8	78,2
Курманджан Датка атындагы тарыхый этнографиялык музейи	10	2,5	80,8
"Шах Фазиль" археологиялык архитектуралык музейи	27	6,8	87,5
А.Кулумбетов атындагы Ноокен тарыхый-этнографиялык музейи	11	2,8	90,2
Жалал-Абад шаардык тарыхый-край таануу музейи	18	4,5	94,8
Т.Кулатов атындагы тарых музейи	10	2,5	97,2
Сүлүктү шаарынын тарыхый музейи	5	1,2	98,5
Лейлек райондук музей комплеки	6	1,5	100,0
Total	400	100,0	

2-тиркеме. Кыргызстандын түштүк аймагынын калкын сурамжылоо методикасы

Кыргызстандын түштүк аймагындагы музейлердин коомдогу ордун изилдөө максатында музейлер жайгашкан аймактагы туруктуу жашаган калктын ичинен сурамжылоо иштери жүргүзүлдү. Аймактагы музейлердин социалдык проблемалары тууралуу маалымат алуу максатында өз жеринде респондент менен бетме-бет отуруп анкета толтурулуп, калкты сурамжылоо ыкмасы колдонулду. Сурамжылоо – бул изилдөөчүнүн, калктын белгилүү бир тобуна (респонденттерге) изилденип жаткан проблеманы эмпирикалык деңгээлде чагылдыра турган суроолору менен оозеки жана жазуу түрүндөгү кайрылуулары аркылуу баштапкы социологиялык маалыматтарды жыйноо, каттоо жана алынган жоопторду статистикалык жактан талдап чыгуу жана аларды теориялык жактан интерпретациялоо болуп саналат. [Бабосов Е.М. Прикладная социология: Учебное пособие. Минск: Тетра-Системс, 2000. С. 362.]

Жогоруда айтылгандай репрезентативдүүлүктү камсыз кылуу үчүн тандоо көлөмү ар бир музей жайгашкан аймактын калкынын санына жараша белгиленген. Тандалып алынгандардын жалпы көлөмү 18 жана андан жогорку жаштагы 400 респонденттен түзүлгөн. Ар бир сурамжылоодо жыныстык жана жаш курактык, улуту жана билим деңгээлине жараша квоталар белгиленген.

Музейлер негизинен областтын, райондун борборлорунда жайгашып, ал жерде жашаган калктын санына карап, анкеталар бөлүштүрүлдү. Ош областына анкеталардын дээрлик үчтөн экиси бөлүнгөндүгүнүн себеби, республикада экинчи борбор статусун алган Ош шаарынын калкынын санынын көптүгүнө байланыштуу болду [http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1221]. Ошондуктан, изилдөөгө алынган музейлер жайгашкан областтарга анкеталардын бөлүнүшү төмөндөгү таблицага ылайык бөлүштүрүлдү.

Область			
	Саны	%	Cumulative Percent
Ош	247	61,8	61,8
Жалал-Абад	87	21,8	83,5
Баткен	66	16,5	100,0
Жалпы	400	100,0	

Кыргызстандын түштүк аймагындагы изилдөөгө алынган музейлердин административдик жайгашкан жери жана ал жерде туруктуу жашаган калктын санына карай анкеталардын бөлүнүшү төмөнкү таблицага ылайык түзүлдү. [“КРнын статистикалык жылдыгы 2013-2017”. /А.Султанов редакциясында/ Бишкек 2018] Жогоруда белгилеп өткөндөй Кыргызстандын түштүк аймагындагы ири административдик борбор катары Ош жана Жалал-Абад шаарлары эсептелгендиктен, калктын санына карай анкеталар көбүрөөк бөлүндү.

Району, шаары, айыл өкмөтү			
	Саны	%	Cumulative Percent
Ош шаары	177	44,2	44,2
Алай району Гүлчө айылы	11	2,8	47,0
Ноокат шаары	10	2,5	49,5
Өзгөн шаары	36	9,0	58,5
Төөлөс а/ө	13	3,2	61,8
Жалал-Абад шаары	71	17,8	79,5
Ноокен району Масы айылы	12	3,0	82,5
Ала-Бука району, Ак-Там а/ө, Сафедбулан айылы	4	1,0	83,5
Кызыл-Кыя шаары	32	8,0	91,5
Сүлүктү шаары	14	3,5	95,0
Лейлек району, Исфана шаары	20	5,0	100,0
Жалпы	400	100,0	